

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

„Kettős állampolgárság”

Nemzetértelmezések és a kisebbségek védelme

Hatalom és társadalom kisebbségben

Karel Kramar Közép-Európa terve

Nemzetkonstrukciók a magyar nyelvtudományban

Idegenek a magyar sajtóban

2004/4

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 15. évfolyam, 2004. 4. szám

„KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁG”

- MAJTÉNYI BALÁZS
Hol húzódnak a kisebbségvédelem határai? 3
- HALÁSZ IVÁN
A kettős állampolgárság mint a magyar nemzetpolitika eszköze? 18
- TÓTH JUDIT
Hogyan vélekednek az állampolgárságról a parlamentben? 36

INTERJÚ

- GYÖRGYI ANNAMÁRIA
„A mumusok és a kék madár”
Mi történt? Miről beszél(t)ünk? – interjú Bárdi Nándorral 51

TANULMÁNYOK

- GYÖRGY BÉLA
Hatalom és társadalom kisebbségben. Párt és belső ellenzéke
(1926–1927) 85
- GUIYÁS LÁSZLÓ–TÓTH ISTVÁN
Karel Kramář Közép-Európa terve (1914) 99

KUTATÁS KÖZBEN

- KOVAI MELINDA
Mit művel a nyelvművelő?
Nemzetkonstrukciók a magyar nyelvtudomány szövegeiben 113

KOVÁCS ÉVA – KRIZA BORBÁLA	
Külföldiek és más „idegenek” a magyar sajtóban az 1945-ös, az 1990-es és a 2000-es évben	133

SZEMLE

ZAHORÁN CSABA	
Miroslav Tejchman: Nicolae Ceaușescu. Egy diktátor élete és halála	155

KÖNYVISMERTETŐK

<i>Tóth Judit</i> : Státuszjogok	161
<i>Győri Szabó Róbert</i> : Nemzet és kisebbség, autonómia és regionalizmus Európában	163
<i>Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.):</i> Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában, 2002–2004.	165
<i>Ábrahám Barna</i> : Az erdélyi románság polgárosodása a 19. század második felében	167

„KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁG”

Az elmúlt hónapokban nemcsak a politikai, hanem a szakmai közéletnek is egyik meghatározó témájává a kettős állampolgárság vált. Ahogy korábban, úgy most sem zárkózunk el egy-egy aktuális kérdés szakmai vitája elől. Az alábbiakban három állásponthoz és egy interjút közlünk és várjuk a további hozzászólásokat (z.kantor@tla.hu), melyeket a későbbi folyóiratszámainkban szívesen közzé teszünk. (A témáról további információk találhatóak: www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu)

MAJTÉNYI BALÁZS

Hol húzódnak a kisebbségvédelem határai (*Nemzetértelmezések és a kisebbségek védelme*)

A politikai közösség összetartozás-tudatának erősítése, egyszersmind a jog autoritásának biztosítása érdekében a demokratikus alkotmányok rendszerint használják az államnemzet, más elnevezéssel a politikai nemzet fogalmát, vagy legalábbis utalnak arra. A politikai közösségek alapító dokumentumai emellett gyakorta kinyilvánítják az államnak a határon túl élők (az államnak nevet adó kulturális nemzethez tartozók) iránti elkötelezettségét.¹ A politikai és kulturális nemzetet Alain Dieckhoff egy tanulmányában a következő módon írta le: a polgári nemzet a polgárok szabad szövetsége, mely egy valós, de mindenesetre kívánatosnak tartott összetartozás-tudathoz köti a nemzet fogalmát, így egy történeti közösség megtestesülésére utaló „racionális és önkéntes politikai konstrukció”, melyet „a felvilágosodás filozófusai alkottak meg, és a francia forradalom hívott életre”.² A kulturális nemzet ellenben nem az emberek közötti közjogi kapcsolatra, hanem egyfajta identitásérzés kifejeződésére, természetes rend megnyilvánulására utal.

¹ Ld. a kérdéskör részletes elemzését. Halász Iván: A nemzetfogalom nyelvi–kulturális elemei a modern kelet- és közép- európai demokratikus alkotmányokban. In: Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.): *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Gondolat: Budapest, 2004. 27–41.

² Dieckhoff, Alain: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*. Rejtjel: Budapest, 2004. 298.

nulására utal,³ mely például a megosztottság szülte német nemzeteszmeny alapja volt. A nemzetet e megközelítés szerint a közös nyelv, a kultúra, az irodalom határozza meg. (E két említett nemzetfogalom szembeállítását először Friedrich Meineckénél jelent meg, értelmezése szerint annak kulturális felfogása valamiféle közösen megtapasztalt örökségen [nyelvi, kulturális stb.] alapul, a politikai nemzet pedig „a közös politikai múlt és berendezkedés egyesítő erején”.⁴)

A jogi elemzés során felmerülő legfontosabb kérdés, hogy a nemzet két meghatározása közül melyik, vagy a kettő együttes használata feleltethető-e meg a modern demokráciák egyik alapelveinek: a politikai közösség minden tagja morális egyenlőségének. Azaz, hogy a nemzet fogalma intézményesülhet-e, és ha igen, mely értelmezésének megfelelően a demokratikus államok jogrendjében. A legszerencsésebb sokak szerint az lenne, ha a demokratikus politikai közösségek közjogi dokumentumai egyáltalán nem utalnának a nemzetre, de ez csak egy nemzeti szempontból semleges államban valósulhatna meg, ami viszont – ahogy arra Will Kymlicka és Kis János is rámutatott – aligha több mint illúzió.⁵ A mai államok többségének megszületése ugyanis összefonódott a nemzeti mozgalmakkal, s azok a nemzet fogalmától nem tudnak elszakadni, mivel néhány alapvető kérdésben a demokratikus jogállamok sem lehetnek semlegesek. Ennek belátásához gondoljunk csak arra: ha elfogadjuk, hogy a politikai közösségen belül szükség van valamiféle összetartozás-tudat kialakítására, akkor az ennek kialakítására tett kísérleteknek óhatatlanul a nemzethez kell kapcsolódniuk. Az államok ugyanis szükségszerűen rendelkeznek hivatalos nyelvvel (vagy nyelvekkel), minden jogrendszerben felfedezhetők kulturális, történelmi sajátosságok, s a közös állami szimbólumok is a nemzethez kötődnek. A nemzeti hagyomány szükségszerűen rajta hagyja kézjegyét a közös politikai kultúrán, ennek következménye, hogy a politikai közösség körülírása a demokratikus államokban szinte kivétel nélkül utal a politikai nemzethez való tartozásra is. Így, ahogy Kis János megállapítja, az állam vallási semlegességének analógiája az állam és a nemzet elválasztására egész egyszerűen nem alkalmazható.⁶ (Javaslat szerint akkor járunk a legjobban, ha félretéve az etnikailag semle-

³ Diechhoff, uo.

⁴ Meinecke, Friedrich: *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zu der Genesis des deutschen Nationalstaates*. Oldenburg: Berlin und München, 1907. illetve Diechhoff: Egy megrögzöttség túlhaladása, i. m.

⁵ Ld. ezzel kapcsolatosan Kymlicka, Will – Straehle, Cristina: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. *Kellék*, 2000, 17. sz. 27–56.; illetve Kis János: Túl a nemzetállamon, I–II. *Beszélő*, 1996, 1. sz. 28–38, illetve 1996, 2. sz. 24–35.

⁶ Kis János: *Az állam semlegessége*. Atlantisz: Budapest, 1997. 157

ges állam eszméjét, a társnemzeti állam modelljét elemezzük.) Annak belátásához, milyen messze is áll a realitásoktól az etnikailag semleges állam, gondoljunk arra, hogy Magyarország, a jelenlegi államszerkezetének megtartása esetén, talán abban az esetben lenne nemzeti szempontból semleges, ha az országot Hungáriának, lakosait hungarusnak neveznék, és a közélet hivatalos nyelvévé egy, a nemzeti semlegességről rendezett népszavazás a latint tenné. Természetesen még egy ehhez hasonló esetben is szükségesnek mutatkozna az összetartozás-tudat erősítése érdekében a hungarus politikai nemzethez kötődés kialakítása, de talán az ország szimbólumait és jelképeit is neutralizálni kellene. Ilyen esetben viszont legalábbis kétséges lenne, hogy az újonnan kreált politikai nemzet tagjai a hungarus közösséghez tartozóként határoznák-e meg magukat. (Vagy egy még irreálisabb, de a semlegesség követelményének jobban megfelelő példát véve, ha az országot Közép-Kárpátiának, lakosait közép-kárpátiaiaknak hívnák, a hivatalos nyelv pedig az eszperantó volna.)

A nemzetfogalom megjelenése a demokratikus alkotmányokban

A mai demokratikus politikai közösségek így nemzeti szempontból nem is semlegesek, s bár eltérő mértékben, de (például elnevezésük, himnuszaiuk és más szimbólumaik, történelmük, hivatalos nyelveik által) óhatatlanul számos szálon keresztül kötődnek a minden állampolgárukat magába foglaló – az egyenlőség elvével összeegyeztethető – politikai nemzethez. A politikai nemzet értelmezése pedig sajátos módon az államok többségénél történelmileg, és úgy tűnik, megváltoztathatatlanul kötődik az államnak nevet adó (pl. Magyarországon a magyar, Spanyolországban a spanyol) kulturális nemzet identitáselemeihez. (Mivel a két nemzetfogalom meghatározása, amint az az előbbiekből is kitűnik, nem minden esetben válik el teljes mértékben egymástól, sőt azok gyakran összefonódnak, így éles szembeállításuk sem célszerű.) A politikai nemzet közjogi használatának kétségtelen előnye a kulturálissal szemben, hogy az nem egy etnikus nemzetértelmezésre utal. Szinte kizárólagos alkalmazása pedig a következővel magyarázható: ha a nemzet két értelmezéséhez azt a demokratikus alkotmányok által deklarált elvet társítjuk, mely szerint a politikai közösség minden tagja, etnikai identitásától függetlenül, egyenlő, akkor nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy ez csupán az államnemzet koncepciójával fér össze. A nemzetfogalom használata ugyanis csupán akkor fogadható el, ha az összeegyeztethető azzal a követelménnyel, hogy a demokratikus politikai közösség jogrendje tiszteletben tartja minden polgára egyenlő méltóságát. Így a jogalkotó nem véthet polgárai morális egyenlősége

ellen, s a politikai közösség minden tagja iránt egyenlő figyelmet és tiszteletet kell tanúsítania.⁷ (Ennek a követelménynek természetesen a politikai nemzetnek az egyenlőség elvét figyelmen kívül hagyó használata sem felel meg, ha például a politikai nemzethez tagjai csak bizonyos társadalmi rétegekhez tartozók – nemesek, munkások, egy kaszthoz tartozók stb. – lehetnek.)

A modern politikai nemzethez való tartozás meghatározói az esetek többségében pedig szükségszerűen egy adott politikai és jogi közösséghez való tartozás tényéhez fűződő – általában a névadó kulturális nemzethez kapcsolódó – identitáselemek lehetnek. Természetesen ettől eltérő példa is lehetséges a nemzetek feletti identitáson alapuló politikai nemzetek esetén, hiszen a svájci politikai nemzet például kevésbé kapcsolódik a német kulturális nemzethez kötődő identitáselemekhez. A kulturális nemzet fogalmának egyedüli használata viszont, a morális egyenlőség elve miatt, egy demokratikus alkotmányban kizárólagos elvként nem alkalmazható a politikai közösség leírására, hiszen az nem terjed ki a politikai közösség tagjai közül a magukat különböző kisebbségekhez tartozónak való állampolgárokként. Így annak elfogadása a politikai közösségen belül a morális egyenlőség elvének sérelmét jelentené. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a kulturális nemzet koncepciója nem képes leírni a demokratikus közösségekbe tömörült összes egyént, mivel az nem vonatkozik az etnikai, nemzeti kisebbségekre, valamint a bevándorolt és már állampolgárságot szerzett kisebbségek tagjaira, akkor egyúttal levonható az a következtetés is, hogy ez az elv a nemzeti jogrendszerekben csak kiegészítő elemként jelenhet meg, például az államon belül élő nemzeti közösségek leírásánál, a határon túl élők támogatásánál, a politikai közösségbe történő felvételnél (a kedvezményes honosításnál) és más esetekben.

A kulturális nemzet koncepciójának megjelenését ez utóbbi esetekben viszont bizonyos szempontból természetesnek is tarthatjuk, hiszen a politikai közösség meghatározásakor felmerül a következő kérdés: mi lesz azokkal, akik közjogi értelemben nem válnak a politikai közösség tagjaivá, de a kulturális nemzethez tartoznak?⁸ Ha a politikai közösség többsége támogatni kívánja ezt, akkor célszerű őket is valamilyen módon már az alaptörvényben megemlíteni. Másrészt, ha az állam a politikai nemzet részeként nevesíti a nemzeti kisebbségeket, akkor nem árt, ha megemlíti a határokon belül élő, a névadó

⁷ Ld. erről Bódig Máttyás – Győrfi Tamás (szerk.): *Államelmélet, II.* Prudentia Iuris: Miskolc, 2002. (különösen 144–148.)

⁸ Ld. erről a kérdésről Bódig Máttyás: „Nemzeti történelem” és a jog autoritásának igazolása. *Állam és Jogtudomány*, 2000. 1–2. sz. 18.

kulturális nemzethez tartozókat, jogi elismerést így a kulturális nemzet is kaphat. (Ehhez hozzáfűzhető, hogy nem tartom következetesnek azt az érvelést, mely az „etnikai [kulturális] alapú nacionalizmust” általában rossznak, „a polgári nacionalizmus” viszont általában jónak tartja.⁹) Az álláspont képviselői helytelenítik, ha a jogrendszeren belül valamilyen módon megjelenik a kulturális nemzethez tartozók kedvezménybe részesítése, így az általánosságban elutasítja például az alkotmányok felelősségi klauzuláit és az ezek alapján elfogadott, a határon túliakat támogató jogszabályokat. E nézet képviselői viszont, némileg meglepő módon, szükségszerű tényként fogadják el azt a jelenséget, amikor az államok a politikai nemzetet gyakran a többségi kulturális nemzet identitáselemeivel definiálják.

Az állam nézetem szerint így a sokak által áhított, de jelenleg el nem érhető semlegességtől a politikai közösség tagjait illetően csak úgy mozdulhat el, hogy egy olyan nemzetkonceptiót alakít ki, mely valamennyi állampolgárára vonatkozhat. A politikai nemzet valamiféle fogalmának a megkonstruálása viszont minden esetben elkerülhetetlennek látszik az állam tekintélyének és hatalmának biztosítása érdekében. Ehhez szükséges a közösség tagjai közötti összetartozás-tudat erősítése, a célból, hogy az emberek között teherbíró politikai kapcsolatok alakulhassanak ki, és az egyének – ha ennek amúgy adottak a feltételei – a közösség tagjaként definiálhassák magukat.¹⁰ (Természetesen az államok – erre majd a későbbiekben még visszatérünk – a jogegyenlőség biztosítása mellett az egyenlőség különböző koncepcióit tarthatják igazságosnak, és ennek jegyében, a polgárok egyenlőségének elismerése mellett, az államnemzet fogalmához különböző jelentéstartalmakat társíthatnak.) Mindennek az a következménye, hogy az alkotmányok a legtöbb esetben már a hatalom legfőbb forrásaként sem pusztán állampolgáraik összességét, hanem többnyire a népet, vagy a nemzetet jelölik meg.¹¹ A „nép” és „nemzet” elnevezések használatakor az alaptörvények a legtöbb esetben a politikai nemzetre utalnak, s ennek keretében esetleg nevesítik az azt alkotó entitásokként a névadó kulturális nemzetet és a nemzeti, etnikai kisebbségeket. Így jár el például a lengyel alkotmány, mely alkotmányozó hatalomként a „lengyel nemzetet – a köztársaság minden állam-

⁹ Lásd ezen álláspont érveinek az ismertetését és elutasítását Kai Nielsennél. Nielsen, Kai: Cultural Nationalism – Neither Ethnic nor Civic. *The Philosophical Forum*. 1996–1997 (28) 1–2. Fall–Winter, 53–72.

¹⁰ Ld. ezzel kapcsolatosan. Bódig Máttyás: A mérsékelt állam intézményes szerkezete. In Bódig – Györfi (szerk.): *Államelmélet, II.*, 88–118. (különösen 106–109.)

¹¹ Ld. a kérdéskör részletes elemzését a következő tanulmányban. Halász Iván: A nemzetfogalom nyelvi–kulturális elemei a modern kelet- és közép-európai demokratikus alkotmányokban. In Halász – Majtényi – Szarka (szerk.): *Ami összeköt?*, 27–41.

polgárát” említi,¹² vagy az ukrán alaptörvény, mely szerint az ország alkotmányát „az ukrán nép – Ukrajna minden nemzetiségű polgára”¹³ nevében fogadják el.¹⁴ A spanyol alkotmány 2. cikke pedig a következőket tartalmazza: „az alkotmány, amely a spanyol nemzetnek, valamennyi spanyol közös és oszthatatlan hazájának a felbonthatatlan egységén alapul, elismeri és garantálja a nemzetet alkotó nemzetiségek és régiók önkormányzathoz való jogát és a közöttük meglévő szolidaritást”.¹⁵ (De Európán kívüli példákat is találhatunk arra, hogy a közös politikai nemzethez tartozás deklarálása mellett – a nemzeti identitások alapján – a politikai közösségen belül „alközösségeket” is megkülönböztetnek. Ez megjelenik például Kanada közjogi struktúrájában.)¹⁶

Az eddig említett alkotmányos megoldásoktól talán csak egy lényegileg eltérőt találunk, a szlovák alkotmányét, mely a nemzeti semlegességről lemondva, kizárólag a kulturális nemzet fogalmát használja.¹⁷ A szlovák alkotmány preambuluma ugyanis alkotmányozó hatalomnak a szlovák kulturális nemzetet tekinti, mely a nemzeti és etnikai kisebbségekkel közösen fogadja el az alkotmányt. Ebben az alkotmányban a nemzethez kötődő összetartozás-tudat nem terjed ki az állam valamennyi polgárára, s abban hiába keresünk a politikai nemzet bármilyen formában történő említését, a „mi a nép” fordulat által kifejezett azonosságtudat nem jelenik meg. Ez önmagában az alkotmány által deklarált jogegyenlőséget nem sérti, ennek ellenére ez a megfogalmazás mégsem problémamentes, hiszen nemzeti szempontból a szlovák állam már elnevezésében sem semleges (mivel az országot nem, mondjuk, Felső-Kárpátiának hívják), s a kedvezményezett nemzethez nem tartozhat identitásától függetlenül az állam összes polgára. E tekintetben még az is érdektelen, hogy a szlovákiai magyarok hajlandók-e magukat a szlovák politikai nemzet részének tekinteni; ami számít, az az, hogy ezt a lehetőséget az állam felkínálja-e nekik.

Az alkotmány által említett szlovák kulturális nemzet megjelenik az ország elnevezésében is (Szlovák Köztársaság) vagy akár a törvényhozó testület nevében (Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa). A szlovák alaptörvény megalapítja ugyan 1. cikkében, hogy az állam törekszik az ideológiai és a vallási semle-

¹² Ld. a lengyel alkotmányt a következő internetes címen: <www.sejm.gov.pl>

¹³ Ld. az ukrán alkotmányt a következő internetes címen:

<http://gska2.rada.gov.ua:7777/site/const_eng/e_const_contents.html>

¹⁴ Lásd ezeknek az alkotmányoknak a részletesebb elemzését: Halász: *A nemzetfogalom*.

¹⁵ Ld. a spanyol alkotmányt a következő címen. <www.senado.es>

¹⁶ Miller, David: *On Nationality*. Clarendon Press: Oxford, 1995. 142.

¹⁷ Ld. a szlovák alkotmány magyar fordítását. In Tóth Károly (szerk.): *Kelet-Európa új alkotmányai*. Sík: Budapest, 1997. 302–329.

gességre, de a nemzeti semlegességet nem említi. Mindez legalábbis kétséges – teszi azt, hogy a nem szlovák identitásúakat a szlovák kulturális nemzet állama egyenlő figyelemmel kíséri, és törekvéseiket egyenlő tiszteletben részesíti. Véleményem szerint így ez a szabályozási mód nehezen igazolható, mivel nehezen feleltethető meg a morális egyenlőség követelményének.

Természetesen a szlovák alaptörvény által választott szabályozási módtól különböznek azok az esetek, amikor a kulturális nemzethez tartozókat a politikai nemzet részeként (így tesz például a horvát alkotmány), vagy a határon túliak támogatásánál (így jár el a magyar alkotmány) említik az alaptörvények. Azt gondolom, hogy a határon túliak bármiféle támogatása esetén célszerűbb, ha – az őket kedvezményező bevándorlási politikát, vagy más olyan eseteket leszámítva, amikor a határon túliak az anyaállam területére érkeznek – nem jön létre közvetlen közjogi kapcsolat köztük és az anyaállam között. Hiszen gondoljunk bele, ők egy másik politikai közösséghez tartoznak, ott kell boldogulniuk, s az illető államnemzet koncepcióját kell a maguk számára élhetőbbé átalakítaniuk. A kapcsolattartás bármely, a területi kapcsolat létrejötté nélküli közvetlen formája viszont abba a hamis illúzióba ringathatná őket, hogy gondjaikat a lakóhely szerinti államukban az anyaállam megoldhatja. Ez viszont a területi elven szerveződő világunkban – a határok megkérdőjelezésének elutasítása mellett – nyilvánvalóan nem teljesülhet, akkor, ha nem a határon túliak áttelepülése (bevándorlásuk segítése) a cél, hanem a szülőföldön való boldogulásuk segítése. Az államnak amúgy bármilyen jogállás (állampolgári, nemzeti és etnikai kisebbségi, menekült, stb.) kialakításához szüksége van a területi kapcsolat meglétére, azaz, hogy a különböző jogállásúak a területén tartózkodjanak.¹⁸

Ebből adódik, hogy abban az esetben, ha a magyar állampolgárságot a határon túliakra kiterjesztenék, akkor az új állampolgárok, míg nem érkeznének az ország területére, gyakorlatilag semmilyen jogosultságukkal nem élhetnének, így ténylegesen inkább álom- mintsem állampolgárokká válnának. (Amíg nem dolgoznának vagy nem tanulnának, illetőleg nem élnének életvitelszerűen az ország területén, az útlevelel kívül gyakorlatilag semmi nem járna nekik, hacsak nem feltételezzük a jogokkal való tömeges visszaélést, aminek kizárására egyébként a jogalkotó bármikor intézkedéseket tehet. Tegyük fel, az amúgy nem csak az állampolgárokat megillető szociális ellátásokat olyanok is megpróbálják igénybe venni, akik nem jönnek át. Vagy, hogy

¹⁸ Ld. a különböző alkotmányos jogállások (státusok) részletesebb elemzéséről. Tóth Judit: *Státuszjogok*. Lucidus: Budapest, 2004.

visszaélve a jelenlegi – a szavazójogot bejelentett lakcímhez kötő – szabályozással, befolyásolják a magyarországi politikai választások eredményét.)¹⁹ A tendencia viszont általánosságban is afelé mutat, hogy a lakos és az állampolgár kategóriák mind közelebb kerülnek egymáshoz.²⁰ Ennek ellenére a két kategória feltehetően soha nem fog teljesen egybe esni, az állampolgárokat a lakosoktól továbbra is megkülönböztetik majd, a részben legalábbis csak általuk élvezett politikai jogok.

A nemzetfogalom használata a magyar alkotmányban

A politikai nemzethez való kötődés különböző elemeivel a már tárgyalt alkotmányos gyakorlatnak megfelelően a magyar alkotmányban is találkozhatunk. Az megjelenik az intézmények (Magyar Nemzeti Bank), a nemzeti jelképek (zászló, címer, korona), vagy az ország elnevezéseiben (Magyar Köztársaság). Ezek a nemzetre való utalások – bár a magyar közpolitikai életben nemegyszer megfogalmaznak ettől eltérő vélekedéseket – nem kötődhetnek máshoz, mint a magyarországi politikai közösség minden tagjához, a magyar állampolgárokhoz, s ennek révén az államnemzet fogalmához. Hiszen a címer minden magyar állampolgár közös szimbóluma, a Magyar Köztársaság mindannyiunk állama, és a Magyar Nemzeti Bank sem a magyar kulturális nemzet, hanem a politikai nemzet fogalmához kötődik. Mindezek alapján beláthatjuk, hogy az alkotmány 29. § (1) bekezdése, melynek értelmében „Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét, és őrködik az államszervezet demokratikus működése felett” – bár ezt nemegyszer tévesen interpretálják –, sem utalhat másra, mint az államnemzet fogalmára. (Mellesleg ez a klauzula egy, a nemzeti semlegességet sikeresen megvalósító – seholnincs – országban talán a következő módon hangozna: a köztársasági elnök megjeleníti a polgárok politikai közösségét.) Az Alkotmány 68. § (1) bekezdése is, mely a kisebbségeket államalkotó tényezőnek nyilvánítja, csupán az államnemzet fogalmával egyeztethető össze. („A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.”) Mindezt a magyar alkotmány felelősségi klauzulája [6. § (3)] sem teszi kérdésessé, amikor a következőkről rendelkezik: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsá-

¹⁹ Ld. erről a kérdésről részletesebben. Majtényi Balázs: *Tengerecki hazaszáll? Élet és Irodalom*, 48. évf. 49. sz.

²⁰ Ld. például Brubaker, Rogers (ed.): *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. University Press of America: London, 1989.

ért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” Ez a megfogalmazás nem tartalmaz annál többet, mint hogy a Köztársaság törődik a magyar kulturális nemzethez tartozó határontúliakkal, de nem hoz létre velük közjogi kapcsolatot, s nem teszi őket a magyar politikai közösség tagjaivá. E rendelkezés egyébként nem is említi a nemzetet, s annak a kulturális nemzetre utaló használata máshol sem szerepel az Alkotmányban. (A kulturális nemzet nevesítve, a módosított státustörvényben jelenik meg.) A kulturális nemzet így a magyar alkotmányban, s általában a magyar közjogban is kiegészítő elemként jelenik meg annak kapcsán, hogy az állam támogatja a kulturális nemzethez tartozókat: segíti honosításukat, és más kedvezményeket, támogatásokat nyújt a számukra. (Ha ez utóbbi elvet alkalmazza, akkor viszont abban az esetben járna el következetesen a magyar állam, ha a határon túli ruszinokat és románokat is támogatná.)

Az pedig, hogy a Magyar Köztársaság a határain kívül élő magyarokkal kíván foglalkozni, és nem a „magyarországiak” külföldre elszármazott „honfitársaival”, az a magyar nemzet többségi és névadó jellegén alapul. Mégis, ha komolyan vesszük, hogy a magyarországi kisebbségek államalkotó tényezők, és a magyar állam a többkultúrájú politikai közösség megvalósítására törekszik, akkor dogmatikailag védhetőbb lenne egy olyan klauzula, mely minden magyarországi – azaz a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozók – honfitársai iránti felelősségérzetét is kinyilvánítaná.²¹ Mellesleg egy, a multinacionalizmuson alapuló határon túli politika, mely minden egykori magyar állampolgár jelenleg kisebbségi helyzetben élőt támogatna, talán sikeresebb és könnyebben elfogadható lenne. (Ilyen szabályozási módokra is találhatunk példát. Az 1979-ben elfogadott ausztriai szabályozás²² a Dél-Tirolban élő németek mellett az ott őshonos ladinokat is kedvezményekben és védelemben részesítette. Az 1999-ben elfogadott orosz honfitársi törvény²³ is az „oroszországiak” és nem az etnikai oroszok honfitársainak megsegítéséről rendelkezett.) Ennek ellenére ez a szabályozási mód talán igazolható azzal az érveléssel, hogy a határon túli kisebbségi politika azok leszármazottainak helyzetén kíván javítani, akik önhibájukon kívül, a határváltozások következtében ke-

²¹ Halász Iván – Majtényi Balázs: A Magyar Köztársaság Alkotmányának „nemzeti felelősségi klauzulája” (Egy értelmezési kísérlet). In Halász – Majtényi – Szarka (szerk.): *Ami összeköt? 93–104.*

²² A dél-tirolai és osztrák állampolgárok egyes igazgatási kérdésekben való egyenlőségéről szóló törvény, 1979. január 25. Ld. a kérdés részletesebb elemzését: Halász Iván: Tirol – egy tartomány szerepe az osztrák „határon túli” politikában. In Halász – Majtényi – Szarka (szerk.): *Ami összeköt? 157–180.*

²³ Az Oroszországi Föderációnak a külföldön élő honfitársakkal kapcsolatos hivatalos politikájáról szóló, 1999. évi 2670. sz. szövetségi törvény.

rültek kisebbségi sorba. (A magyarországi kisebbségek honfitársainak helyzetén a határmódosítások elvileg hátrányosan nem változtattak, hiszen ők korábban is kisebbségi sorban éltek.) Vagy azzal is lehet érvelni, hogy közülük több kisebbségnek már van anyaállama, amely éppígy felléphet az érdekükben.

A magyar alkotmány némiképp meglepő módon a határon túlélőket igen, viszont a határon belül élő, a névadó kulturális nemzethez tartozókat sem nevesíti. Miként Halász Iván megállapítja: alkotmányunk államalkotó tényezőként csupán a nemzeti és etnikai kisebbségeket említi, a többségi magyar nemzetet viszont némiképp meglepő módon nem.²⁴ Mégis, miután a magyar az ország névadó nemzete és a magyar politikai nemzet szimbólumai is kötődnek a magyar kulturális nemzetet meghatározó identitáselemekhez, feltételezhetjük, hogy az államalkotóként elismert nemzeti és etnikai kisebbségek mellett „hallgatólagosan” (de vitathatatlanul) a magyar nemzeti többség is államalkotó tényező.

Természetesen az eddig elmondottak sem vonják kétségbe azt a megállapítást, hogy a magyarországi közpolitikai gondolkodásban a kulturális nemzetfogalom rendelkezik erősebb hagyományokkal, csupán azt bizonyítják, hogy ez a nemzetkonceptió nem alkalmas arra, hogy leírja a demokratikus állam politikai közösségét, melynek minden tagja egyenlő közjogi státusban van. (Ezen állítás szerint Magyarországon – hasonló módon Kelet-Közép-Európa többi államához – a 20. századra a kulturális–nyelvi nemzetfelfogás, és nem a politikai nemzet tradíciója vált uralkodóvá. Más országokban – Kanada, Egyesült Államok, Franciaország – viszont ettől eltérő folyamat zajlott le, és a politikai nemzet fogalma vált elsődlegessé.²⁵)

Az államnemzet és a kisebbségek védelme

Mindezek összefoglalásaként elmondható: amíg nem találunk olyan „megfelelőbb” fogalmat az államnemzetnél, amellyel az lecserélhető lenne, addig azt nem nevezhetjük sem túlhaladottnak, sem egy letűnt kor termékének. A politikai nemzet fogalma így jelenleg egy, a közjogban szükségszerűen használt kategória, s ezzel a ténnyel a demokratikus államok alaptörvényeinek kidolgozói is számot vetettek, nem hagyván figyelmen kívül azt a körül-

²⁴ Halász – Majtényi: A Magyar Köztársaság Alkotmányának „nemzeti felelősségi klauzulája”, *Ami összeköt?* 93–104.

²⁵ Ld. ezzel kapcsolatosan például: Yack, Bernard: The Myth of the Civic Nation. *Critical Review*, Vol. 10, Nr. 2, 1996. 193–211.

ményt, hogy az egyén és a közösség viszonyát mindenekelőtt a kultúra közvetíti, s a közösséget nyelve, történelme, hagyományai teszik azzá, ami.²⁶

Az elnevezések pusztá felcserélése önmagában szintén nem teszi szükségtelemmé a fogalom használatát, így akkor sem juthatunk az eddig elmondottaknál messzebbre, ha a „nemzet”, illetve a „nacionalizmus” elnevezéseket „közösségre” és „kulturára” cseréljük. Bár ezek az elnevezések kétségtelenül békésebben hangoznak, és így talán az azokkal történő kiegyezés is könnyebb lehet. (Az „alkotmányos patriotizmus” elnevezés használatát a „politikai nemzet” helyett kifejezetten megítévesztőnek tartom, hiszen az állam és nemzet fogalmának bizonyos mértékű összemosása elkerülhetetlen. Így ez a fogalom nem fejezheti ki kellőképpen azt, hogy min alapul a politikai lojalitás.²⁷) Így kétségekkel fogadhatjuk Sandelnek azon megállapítását is, hogy a 20. századra a nemzeti köztársaság kifutotta magát.²⁸ Bár, ahogy Rogers Brubaker megállapítja, valóban támadható a nemzet bármely fogalmának „szubsztanciális, állandó közösségként” történő használata,²⁹ és ehhez hozzátehető az a közhelyeszerű megállapítás is, hogy minden fogalom mesterséges és történelmileg változó. Ezzel azonban semmiképpen nem zártuk ki elemzésünkéből a nemzet fogalmának „intézményesült kulturális és politikai formaként” történő használatát.³⁰ Hiszen az államnemzet fogalmának eltérő értelmezései a jogi dokumentumokban is megjelennek, s kétség nem férhet hozzá, hogy olyan világban élünk, ahol legalábbis a politikai nemzet fogalma szükségszerűen intézményesül az államok gyakorlatában és az államszerkezet működésében. Így a normatív elemzés nem hagyhatja figyelmen kívül az államnemzet fogalmát. Ettől még természetesen akceptálható az a nézet, hogy a 19. századi fogalmak felelevenítése helyett valami újat kellene találni, de akkor az újragondolás többet követel tőlünk a fogalmak elnevezéseinek cserélgetésénél.

Ha eljutottunk addig a megállapításig, hogy csupán a politikai nemzet férhet össze a polgárok egyenlőségével, akkor további problémaként áll előttünk az, hogy miként tehető a kisebbségek számára élhetővé az államnemzet koncepciója. Képes lehet-e egy nemzeti szempontból elfogult állam, melyben a politikai nemzethez tartozást nemegyszer a névadó kulturális nemzet

²⁶ Bretter Zoltán: A közösség meghatározásának nehézségeiről. *Regio*, 2002. 4. sz. 40–52.

²⁷ Habermas, Jürgen: Citizenship and National Identity. In Beiner, Ronald (szerk.): *Theorizing Citizenship*. SUNY Press: Albany, 1995.

²⁸ Sandel, Michael: A procedurális köztársaság és a „tehermentes” én. In Huoranszki Ferenc (szerk.): *Modern politikai filozófia*. Osiris–Láthatatlan Kollégium: Budapest, 1998.

²⁹ Brubaker, Rogers: A nemzet mint intézményesült forma gyakorlati kategória, esetleges csemény. In Kántor (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*, 395.

³⁰ Brubaker, uo.

identitáselemei segítségével határozzák meg – az esélyek kiegyenlítésével – tartalmi értelemben is teljesen egyenlően kezelni a különböző nemzeti identitásokat. A válasz – ha visszagondolunk az állam nemzeti semlegességről elmondottakra – véleményem szerint a legtöbb állam esetén csupán nemleges lehet, hiszen az államnemzet koncepciójába még beleférhet a multinacionalizmus, a többkultúrú politikai közösség, de a nemzeti semlegesség már aligha. (Ez a megállapítás nem feltétlenül igaz a nemzetek feletti identitásokon alapuló politikai nemzetek államaira.) Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a kisebbségek tartalmi értelemben vett egyenlősége a politikai nemzet keretén belül a legtöbb államban teljes mértékben nem biztosítható, s ez egyúttal kijelöli számunkra a kisebbségek helyzetbehozását szolgáló intézkedések végső határát is. A kisebbséghez tartozók érdekében hozott (a tartalmi értelemben vett egyenlőségüket) szolgáló kiigazító intézkedések, soha nem érhetik el teljes mértékben a céljukat azokban az államokban, ahol a politikai nemzet meghatározásánál használják a kulturális nemzetet definiáló identitáselemeket is. (Ez a megállapítás igaz a legtöbb európai államra, leszámítva például Svájcot és Belgiumot.) A politikai nemzet koncepciójának elfogadása egyúttal azt feltételezi, hogy legalábbis az asszimiláció bizonyos elemeit, vagy akár a politikai nemzethez való kötődés meg nem kérdőjelezését az állam kívánatosnak tartja a politikai közösségen belül.³¹ Hiszen a tagok közötti összetartozást erősíti, ha a polgárok többsége egy politikai nemzethez tartozónak vallja magát, továbbá az emberek között nehezebben jönnek létre politikailag hatékony kapcsolatok, ha nyelvi és kulturális különbségek osztják meg őket.³² Ettől függetlenül még a politikai közösségen belül természetesen több identitás is létezhet, s az igazságos egyenlőség teljesebb megvalósítása érdekében az államok kialakíthatnak olyan közhatalmi berendezkedést, ahol szerepet kapnak a polgáraik által alkotott kisebbségi közösségek. A kisebbségek érdekeit megjelenítő közhatalmi intézmények létrehozásának az lehet az alapja, hogy a demokratikus államoknak törekedniük kell arra, hogy lehetséges legyen minden polgáruk számára egy közösség tagjaként is az értékes élet, a boldogságra való törekvés, hiszen a közösségiesség egyben a jó élet előfeltétele. Ehhez mindenhol szükség lehet a kisebbségek helyzetbehozását szolgáló intézkedésekre, mivel minden országban megtalálhatók olyanok, „akik utólag, mintegy kívülről betoppant idegenként csatlakoztak az adott politikai közösséghez (bevándorlók), s nem osztoznak a közös kultúra egyes elemeiben”.³³

³¹ Lásd Kis János ezzel egyező álláspontját: *Túl a nemzetállamon*, I–II.

³² Bódig: „Nemzeti történelem” és a jog autoritásának igazolása, 18.

³³ Bódig, 13.

A kisebbségi közösségeket helyzetbe hozó politikák igazolásához felidézhetjük, hogy John Rawls *Az igazságosság elmélete* című munkájában a társadalmi intézményekre vonatkozó igazoló eljárásban egyetlen közösségnek sem tulajdonít konstitutív szerepet, és a jól berendezett társadalmat egyfajta társadalmi unióként képzei el.³⁴ Az állam így leírható egy olyan unióként, amelynek története van, „amelyben az intézményekben nemzedékek munkája rakódik össze, amelyben többféle közösség él együtt különböző szinteken, s amely így a társadalmi uniók uniójának tekinthető”.³⁵ Az igazságos társadalmi unióban mindenki szabadon hajlandósága szerint vehet részt, az egyén így szabadon választhat a különböző (ez esetben) nemzeti közösségek között is, anélkül, hogy döntése meghozatalakor az állam valamilyen irányba presszionálná. Az állam egy ilyen társadalmi unió keretében lehet képes arra, hogy az egyéni identitások és a nemzeti közösségek sokszínűségét a politikai nemzet fogalmának keretében értelmezze. Egy ilyen unióban valósulhat meg és működhet a többkultúrájú politikai közösség.³⁶ (A többkultúrájú politikai közösség viszont csupán a politikai nemzet keretében létezhet.) Ez az állam próbálhat meg minél többet beépíteni a politikai nemzet fogalmába a területén élő kisebbségek hagyományaiból, kultúrájából, s a lehető legcsekélyebb mértékben támaszkodni a többségi kulturális nemzetet meghatározó identitáselemekre. (Egy ilyen nemzetkoncepció fogalmazódott meg – bár azt az állami politika nem alkalmazta következetesen – például a 19. század magyar szabadelvű hagyományában.) Az államnemzet ilyen koncepciójának kialakítása amiatt is elvárható az államoktól, hogy egyáltalán számolni lehessen azzal, hogy a nemzeti kisebbségek az adott állam politikai közössége részének tekintik magukat.³⁷ A politikai nemzet használata viszont,³⁸ ahogy Kis János megállapította, feltételezi az asszimiláció valamilyen mértékű helyeslését is. Az asszimilációs nyomás annál erősebb lehet, minél inkább dominálnak a többségi kulturális nemzethez kötődő identitáselemek az államnemzet leírásánál, de az azonosulás megkövetelése a nemzetek feletti identitásokra (kanadai, svájci, új-zélandi stb.) alapozott politikai nemzeteknél is éppúgy megtalálható.

³⁴ Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Osiris: Budapest, 1997. 610.

³⁵ Rawls, 610–611

³⁶ Ld. a többkultúrájú politikai közösségről részletesebben Kis János: *Az állam semlegessége*, 175–184. Kis János megállapítása szerint a politikai közösség „egykultúrájú – nemzeti karakterű – lesz, ha az egy területen élő nyelvi-etnikai csoportok versenyében és harcában jön létre, oly módon, hogy az egyik csoportnak sikerül birtokba vennie az államot. Többkultúrájú lesz a politikai közösség, ha az együtt élő nyelvi-etnikai csoportok összefogásából keletkezik.” 179.

³⁷ Györfi Tamás: A kommunitarizmus alkotmányelmélete. *Fundamentum*, 2004, 1. sz. 8.

³⁸ Kis János: *Az állam semlegessége*, 151–152.

A demokratikus jogállamok véleménye abban a tekintetben is eltér, hogy valóban szükség van-e kisebbségi különjogokra. Az államok így különböző álláspontra helyezkednek azon kérdést illetően, hogy a kisebbségeknek a politikai nemzeten belül történő társadalmi integrációjának mely formáját tartják kívánatosnak. Egy részük – soraik között tudva Franciaországot és Görögországot – az asszimiláció mellett tör lándzsát, s mindenképpen igyekszik elkerülni olyan kötelezettségek vállalását, melyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárainak, az egyetemesen elfogadott emberi jogok védelmén túl, bármilyenű különjogokat biztosítanának. Ezek az országok az állampolgárok közötti nyelvi, kulturális különbözőségeket az állami szabályozás szempontjából – a hátrányos megkülönböztetés tilalmának biztosításán felül – figyelmen kívül hagyják. Ezzel szemben az államok egy másik jelentékeny csoportjának (pl. Magyarország és Németország) a szemében – eltérő megfontolások mentén ugyan, de – az állam és a nemzet egysége csekélyebb jelentőséggel bír. Ennek megfelelően hivatalos politikájukban az államon belül élő nemzeti kisebbségek védelme a politikai nemzet keretében, a kisebbségek sajátos különjogainak biztosítása államilag elismert célként is megjelenik, s így az ország etnikai kulturális sokszínűségének megőrzése akár alkotmányos-kötelezettséggént is jelentkezhet.³⁹ (Ennek a szándéknak a deklarálásával találkozhatunk a magyar alkotmány 68. §-ban.⁴⁰)

Attól még, hogy az állam nem lehet semleges – a jogegyenlőség deklarálása mellett –, törekedhet a politikai nemzet keretein belül egy kisebbségbarát környezet kialakítására. A kisebbségek államalkotó tényezőként történő megemlézése a magyar alkotmányban sem utalhat másra, mint egy többkultúrájú politikai közösség megteremtésének szándékára. Elviekben a magyarországi – meglehetősen következtelen – jogi szabályozás is e cél elérésére törekszik. Az viszont már kérdéses, hogy egy többé-kevésbé homogén társadalom-e a megfelelő modell egy multikulturális politikai közösség kialakítására. Véleményem szerint aligha. A többkultúrájú politikai közösség modelljének

³⁹ Lásd erről a kérdésről részletesebben. Majtényi Balázs – Vizi Balázs: Bevezető. In Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Gondolat: Budapest, 2003.

⁴⁰ „68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

(2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

(3) A Magyar Köztársaság törvényei az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek képviseletét biztosítják.

(4) A nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.

széleskörű elterjedését Kelet-Közép-Európa államaiban kétségesse teszi az a körülmény, hogy a térség államai még – a demokratikus átmenet óta is – mind diadalmasabban menetelnek afelé, hogy az államon belül csupán egy „kulturális” nemzet létezzen.

Azaz, hogy a politikai nemzet mind tökéletesebben körülírható legyen a kulturális nemzet identitáselemeivel.

HALÁSZ IVÁN

A kettős állampolgárság mint a magyar nemzetpolitika eszköze?

Az utóbbi hónapokban a kettős állampolgárság kérdéséről volt hangos a magyar közélet. Bár ez az intézmény – mint az egyik lehetséges nemzetpolitikai megoldás – már néhány évvel szóba került, igazán aktuálissá csak a 2004. december 5-i népszavazás kiírása után vált. Valóban megoldást jelent-e azonban a kettős állampolgárság a határokon túl élő magyarok problémáira? És milyen problémáira – kisebbségvédelmi, szociális, lelki vagy netán az utazási jellegű gondokra? Másfelől közelítve a problémát, fel lehet tenni a következő kérdést is: vannak-e igazán súlyos ellenérvek az „igen” szavazattal szemben?

E kérdések megválaszolásához először tisztázni kell néhány fogalmat. Az első és legfontosabb annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a kettős állampolgárság intézménye¹ milyen célt szolgál(hat)? A második kérdés az, hogy milyen, a népszavazással elérendőnek vélt célok tekinthetők igazán legitimnek? Természetesen az utóbbi kérdés meglehetősen szubjektív, mert sok tekintetben függ a lelki és politikai beállítottságtól.

A kettős állampolgárság intézménye és a kisebbségi jogvédelem

Először is, le kell szögezni, hogy a kettős állampolgárság nem kisebbség-jogvédelmi intézmény, azaz nem tartozik a klasszikus kisebbségi jogvédelem eszköztárába. A mindenkori kisebbségek védelme alapvetően annak az államnak a feladata, ahol élnek, hiszen ez az állam joghatóságot gyakorol feletük. Igazából ezen az államon múlik, hogy milyen jogokat biztosít lakossága azon részének, amely valamely kritérium szerint különbözik a többitől. A többiek és mindenekelőtt az anyaország ugyan közvetlenül vagy közvetve

---

¹ A magyar állampolgárság problematikájáról ld. Tóth Judit: *Státuszjogok*. Lucidus: Budapest, 2004.

(a nemzetközi szervezetek által) nyomást gyakorolhat a lakóhely szerinti államra, felszólalhat a határon túli kisebbségei érdekében, sőt, különböző kedvezményekben részesítheti a vele azonos nemzetiségű határon túli nemzet-társait,² de ennél többet a nemzetközi jog alapelveinek súlyos megsértése nélkül nem tud tenni, hiszen – globalizáció ide, integráció oda –, a nemzeti szuverenitás eszménye még mindig tartja magát.³

Abban az országban, ahol a kisebbségek élnek, a kettős állampolgárság nem nyújt újabb többletjogokat, azon a potenciális mozgásszabadságon kívül, amely abból áll, hogy az érintett kettős állampolgár könnyebben cserélhet lakhelyet. A tömeges áttelepüléssel viszont váratlanul radikálisan meg is oldódhat a kisebbségi kérdés – egyszerűen megszűnik. Ennek azonban csak egyvalaki örülhet – a többségi nemzeteknek a nemzetállami homogenizálásban érdekelt nacionalistái. Természetesen az anyaország törekedhet arra, hogy nemzetközi szerződésekkel újabb jogokat eszközöljön ki a nemzettársai számára, de egyrészt ezt most is megteheti, másrészt a szülőföld-állam nem köteles erre reagálni.

De miért nem nyújtja a kettős állampolgárság a jogok magasabb szintjét a szülőföld szerinti államban? Hiszen közismert, hogy mindegyik valamire való állam védi a külföldön lakó állampolgárait. Amiatt nem, mert amennyiben az adott kettős állampolgár megőrzi szülőföldjének az állampolgárságát, az ott impériumot gyakorló ország elvileg teljesen figyelmen kívül hagyhatja azt, hogy valamelyik állampolgárának esetleg más országtól kapott állampolgársága is van.⁴ Ez teljesen bevett gyakorlat a kettős állampolgárság területén. Azaz a Romániában élő magyar–román kettős állampolgár esetében a román állam joggal figyelmen kívül hagyhatja valamelyik állampolgárának esetleges külföldi állampolgárságát. Ez nem jelenti az, hogy a másik állam nem emelhet szót az érintett érdekében, de ennél sokkal tovább nem mehet, legalább addig, amíg az érintett rendelkezik a „szülőföldi” állampolgársággal is.

Kisebbségvédelmi szempontból tehát veszélyes útra téved az, aki azt hiszi, hogy ha a határon túliak százezrei magyar állampolgárok is lesznek, akkor

² A határon túl élő nemzettársak kedvezményekben részesítéséről ld. Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.): *Ami összeköt? Státusztörvények közel s távol*. Gondolat: Budapest, 2004.

³ Majtényi Balázs: Utilitarista kisebbségvédelem? A státusdiskurzus a nemzetközi szervezetek előtt. In Halász – Majtényi – Szarka (szerk.): *Ami összeköt?*, 11–26.

⁴ Az 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról is így rendelkezik a 2. cikk 2. bekezdésében: „Azt a magyar állampolgárt, aki egyidejűleg más államnak is állampolgára – ha törvény másként nem rendelkezik –, a magyar jog alkalmazása szempontjából magyar állampolgárnak kell tekinteni.”

Magyarország sokkal többet tehet az érdekükben. Az államok ugyanis bilaterális kapcsolataikban, az egymás területén élő állampolgáraik viszonylatában rendszerint a reciprocitás jegyében biztosítanak jogokat az érintett személyeknek. Azaz, az egyik ország állampolgára körülbelül annyi jogot élvez a másik ország területén, mint az utóbbi állam állampolgára nála. Ez különösen a munkavállalásra, vállalkozásra és ingatlanszerzésre vonatkozik, de vonatkozhat más életviszonyokra is. A nemzetközi kapcsolatokban a reciprocitás teljesen elfogadott gyakorlat. Más a helyzet az emberi és ezen belül a kisebbségi jogok területén. Ezek a jogok nem (csak) azért járnak, mert az érintett országok így egyeztek meg, vagy azért, mert esetleg az anyaországnak tekinthető állam nagyvonalúan így cselekszik és ezt várja el a partnereitől is, hanem azért, mert ezek a jogok az érintett személyeket és közösségeket emberi és kisebbségi mivoltukban illetik meg.

A közép-európai népek történetében egyszer már sor került a reciprocitás érvényesítésére, mégpedig a második világháború alatt. Az 1939 és 1945 közötti Szlovák Köztársaság, alkotmányának értelmében, annyi jogot biztosított a helyi magyar kisebbségnek, amennyi jogot az akkori Magyarországon a szlovákoknak adtak. Igaz, ez a megoldás a gyakorlatban némileg enyhített a két nacionalista és nem demokratikus rezsim alatt élő kisebbségek helyzetén, de egyben a zsarolás tárgyává és a helyzet túszává is tette azokat. Magyarország az 1990-es években folytatott kisebbségvédelmi politikájában mindig (helyesen) elzárkózott ettől a gyakorlattól, annál is inkább, mert rendszerint nem azonos nagyságú és típusú közösségek élnek az egyes Kárpát-medencei országokban.

Egy tekintetben viszont a magyar állampolgárság kiterjesztése a határon túl élő magyar nemzetiségű személyekre feltétlenül többletjogokat nyújtana az eddigi állapotokhoz képest, mégpedig az anyaországban. Itt ugyanis a magyar állampolgárság megadása valóban növelhetné a határon túli magyarok komfortérzését és kiküszöbölhetné azt a szomorú helyzetet, hogy az érintettek egyszerre két országban érezzék magukat időnként másodrendűnek – a szülőföldjükön, mint kisebbségi magyarok egy nacionalista kurzus idején, valamint Magyarországon, mint beutazó vagy bevándorló külföldiek. Kérdés, hogy itt lehet-e egyáltalán többletjogokról beszélni, hiszen formálisan az „újak” nem kapnának több jogot, mint a „régiek” állampolgárok. Az ún. „többletjogokról” csak a közösbe történő hozzájárulásuk mértékének és az élvezett jogok kölcsönviszonyának tekintetében lehetne esetleg beszélni, de így sem feltétlenül.

A kisebbségvédelem leghatékonyabb jogi eszköze tehát továbbra is – a közvetlen antiszkriminációs szabályozás mellett – az autonómia intézménye marad. (Az autonómia és a kettős állampolgárság természetesen egymás

mellett is létezhetnek és működhetnek.) A nagyobb tömegekben és az összefüggő területeken élők esetében az autonómia területi formája, a szétszórt kisebbségek esetében pedig esetleg a személyi elvű önkormányzatiság. Az autonómia az, amely a jogi védelem mellett a források egy része fölötti rendelkezési jogokat biztosít, valamint lehetővé teszi a kisebbségek számára, hogy valóban kollektív módon éljék meg nemzeti identitásukat és gyakorolják az ahhoz kapcsolódó jogokat.⁵

A nemzeti reintegrációs retorika problémái

Mire jó tehát a kettős állampolgárság intézménye, ha bevezetését nemigen lehet alátámasztani a határon túl élő kisebbségekre vonatkozó jogvédelmi érveléssel? Az egyik megoldás a nemzeti reintegrációs retorika lehetne. Ha esetleg elfogadnánk is e gondolatmenetnek a jogosságát, rögtön két probléma vetődne fel. Az első az, hogy a kettős állampolgárság bevezetése csak személyi és nem területi reintegrációt jelent. A kettős állampolgárok külföldi, ingatlan és ingó tulajdontárgyaira továbbra is a szülőföld-állam jogszabályai vonatkoznak, hiszen az impérium/joghatóság az érintett terület fölött a második állampolgárság megadásával lényegében nem változik. Az adók továbbra is a területileg illetékes állam kasszájába fognak befolyjni. Valószínű, hogy ez nem elégíti majd ki az igazi „reintegrációs” nacionalistákat.

A második probléma az, hogy igazából mit jelent a nemzeti reintegráció: az összes állampolgárnak egy területen való összegyűjtését (például az anyaországba történő támogatott bevándorlás révén, ahogy az izraeli példa mutatja), netán egy területileg megnagyobbodott nemzetállamban (ahogy rendszerint a különböző nemzetek irredentái elképzelik); vagy csak egy potenciális ernyőként működő szimbolikus szellemi és jogi köteléket? A nemzeti reintegrációban gondolkodó radikálisabb erőknél viszont, amelyek esetleg a második lehetőséggel kacérkodnának, tisztában kell lenniük azzal, hogy a kettős állampolgárság ezt a problémát a fentiek miatt nem oldja meg. Akik az első vagy a harmadik variációban gondolkodnak, azok számára valódi válasznak is tűnhet a magyar állampolgárság megadásának tömeges felkínálása. Önmagában azonban kevés, mert például a bevándorlás serkentéséhez egy egész támogatási rendszert kellene kidolgozni, a harmadik alternatíva pedig elég képlekeny.

⁵ Ezekről a kérdésekről ld. Majtényi Balázs – Vizi Balázs: Bevezetés. In Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény*. Gondolat: Budapest, 2003.

Nem lehet ugyan azt állítani, hogy nincs példa a kettős állampolgárság tömeges alkalmazására a területi változások vagy a bevándorlás serkentése nélkül, hiszen részben ezt az utat próbálta járni Horvátország az 1990-es években. A frissen függetlenné vált horvát állam ebben az időszakban valóban nagyvonalúan és könnyen „osztogatta” a horvát állampolgárságot, egyrészt a nyugati és tengerentúli diaszpóra tagjainak, másrészt a bosznia-hercegovinai horvátság tagjainak. Amíg az első esetben ezt az ellenségei által szorongatott Horvátország részben a külföldi diaszpóra-közösségek anyagi és lelki segítségnyújtásának reményében tette, addig a másik esetben egy félbeszakadt radikális „nemzeti integrációs” próbálkozás egyik váratlan „termékéről” volt szó. A Franjo Tudjman elnök vezette Horvátország ugyanis a délszláv háború egyik szakaszában meg akarta szerezni a szomszédos Bosznia és Hercegovina horvátok lakta részeit, ami végül nem sikerült, megmaradt viszont egy különleges kapcsolat az anyaország és a hercegovinai horvátság között, amely az állampolgári kötelekben is kifejezésre jut. A horvát állampolgársággal rendelkező, határon túli horvátság az anyaországi közéletbe is intézményesen bekapcsolódik, hiszen az egykamarás szaborban (parlamentben) meghatározott számú képviselői helyet tartanak fenn számára.⁶ Ez a konstrukció viszont egy nagyon sajátos és meglehetősen rosszemlékű időszak egyik váratlan és furcsa következménye.

A történelmi igazságtétel vagy valami más?

Az utóbbi napok vitáiban olyan vélemény is elhangzott, hogy a kettős állampolgárság bevezetése egyfajta történelmi igazságtételt jelent. Valószínűleg nagyon sok magyar állampolgár így érez és a nemzeti szolidaritás szemszögéből ez üdvös jelenség. Csakhogy mit jelent igazán az igazságtétel és főleg ki-nek kell itt igazságot szolgáltatni? Talán azoknak, akik ezt a helyzetet elszenvedték? Hiszen a magyar államnak az első világháború után csak nagyon korlátozott lehetőségei voltak arra, hogy a többmillió határon túli magyar közösségek létrejöttét megakadályozza. Természetesen nem árt figyelembe venni azt, hogy az igazságosság nem igazán történelmi kategória, a történelem, mint maga az élet, általában nem e kritérium mentén halad. Ezen lehet ugyan felháborodni vagy szomorkodni, de ezt nem érdemes túl sokáig folytatni. A jog területén viszont az igazságosság kategóriájának van relevanci-

⁶ Érdekeséggé válhat, hogy a 2005. eleji horvátországi államfői választások során a központi választási bizottság tett is látogatást Bosznia-Hercegovinában, hogy ellenőrizze az ottani szavazás szabályszerűségét.

ája,⁷ sőt, nagyon is fontos szerepet játszik vagy játszhat, így mégis érdemes legalább röviden foglalkozni ezzel a kérdéssel.

Az igazságtételi kötelezettséget kétféleképpen lehet értelmezni. Egyrészt, mint annak az államnak a felelősségét, amely valamiféle sérelmet okozott, és most igyekszik jóvátenni azt (például ahogy Németország igyekezett a második világháború alatti cselekedeteiért kárpótolni áldozatait). Magyarország ebben az értelemben igazságtétellel tartozott a különböző hazai rezsimek üldözötteinek, deportáltjainak, az elhurcoltaknak stb. De fel lehet fogni az igazságtételt úgy is, mint egy általános erkölcsi imperatívuszt az igazságtalanságot elszenvedőkkel szemben, függetlenül attól, ki okozta a bajt. Ebben az értelemben Magyarország valóban törekedhet a részleges igazságtételre a határon túl élőkkel szemben, de ez nem kérhető számon rajta olyan erősen, mintha ő lenne az igazságtalanság okozója.

Persze, az igazságtételt másfelől is meg lehet közelíteni, a mindenkori magyar állam és vezető elitjei általános történelmi felelősségének szemszögéből. Végeredményben Trianon sem volt előzmények nélküli – a felelőtlenül és igazságtalanul kirobbantott és végül elvesztett első világháború, valamint az erőltetett magyarosításra törekvő korlátozott és sokszor igazságtalan dualizmuskori magyar nemzetiségi politika okozta. Az utóbbit fel lehet fogni a magyar állam „bűneként” is, amely miatt most igazságtételre törekszik. Igazságtétellel „tartozhat” esetleg a magyar állam azért, hogy az 1989 előtti évtizedekben nem tudott túl sokat tenni a határon túl élő magyarokért. Ez részben talán igaz, de nem árt figyelembe venni az ország korlátozott szuverenitását és lehetőségeit, illetve azt a logikus félelmet, hogy ne ismétlődjenek meg a két világháború közötti elitok hibái, amely elitok radikális revizionista politikája, más okokkal együtt, még nagyobb tragédiába sodorta az országot, mint amilyen az első világháború volt. Azt sem árt megfontolni, hogy a most élő nemzedékek és vezető politikusaik mennyire felelősek ezért? A magyar állam tehát tartozhat igazságtétellel korábbi bűneiért vagy mulasztásaiért ezen a területen, de annak sokféle módja lehetséges, nemcsak egy. Végül, 1989 óta folytatott jogvédő és támogató magyarságpolitikája⁸ sok hiányossága ellenére ilyen igazságtételnek is felfogható.

⁷ Ld. például Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Osiris: Budapest, 1997.

⁸ A budapesti kormányzatok magyarságpolitikájáról ld. Bárdi Nándor: *Tény és való*. Kalligram: Pozsony, 2004.

A kettős állampolgárság és az esélykiegyenlítődési politika

Egy további szempont a kettős állampolgárság bevezetésének „legitimizálásában” az esélykiegyenlítődés és a kisebbségi helyzetből eredő hátrányok kiküszöbölésének a politikája lehetne. A magyar nemzetpolitikában ezt a célt leginkább a 2001-ben elfogadott és 2003-ban jelentősen módosított, úgynevezett státustörvény biztosítja.⁹ A státustörvény lényege szintén nem a kisebbségi jogvédelemben rejlik, hiszen a jogszabály egyszer sem említi azt az igényt, hogy a magyar állam védelemben kívánja részesíteni a határon túl élő nemzettársi közösségeket. Ez persze nem jelenti azt, hogy a magyar jogrendben nem létezik a „védelmi politikát” megalapozó jogalap, elég csak az alkotmány 6. cikkének 3. bekezdésére gondolni. Az ún. nemzeti felelősségi klauzula ugyanis azt mondja ki, hogy a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határon túl élő magyarokért. Ebbe a „felelősségérzésbe” teljesen belefér a határon túliak iránti aggodalom és az érdekükben történő aktív fellépés a nemzetközi és belső hazai porondon is.¹⁰ Egyébként meg kell említeni, hogy léteznek a világon olyan státus- és kedvezménytörvény jellegű jogszabályok, amelyek tartalmazznak a védelemre vonatkozó utalásokat. Ilyen például a 2001. évi bolgár törvény, az 1996-os szlovén parlamenti határozat és mindenekelőtt az 1999-ben elfogadott oroszországi honfitársi törvény.¹¹ A legerősebb megfogalmazásokat talán az orosz jogszabály tartalmazza, amiben van valami a hajdani orosz birodalmi múltból és a nagyhatalmi pozícióból, de mindez mégis sokat elárul az adott ország(ok) hozzáállásáról a kérdéshez.

A státustörvény lényege három pontban foglalható össze – a szomszédos országokban élő magyarok önkéntes nyilvántartásának (az ún. nemzeti kataszternek)¹² létrehozásában, az esélyek kiegyenlítődését szolgáló oktatási és egyéb kulturális támogatásokban, valamint az újszerű kapcsolattartási formák bevezetésében. A státustörvény nagy előnye, hogy rendelkezéseivel elősegítheti a Kárpát-medencei magyar nyelvű kulturális és kommunikációs tér fenntartását, esetleg további kiépítését. Ez egyáltalán nem elhanyagolható

⁹ A magyar státustörvény egyes céljairól ld. Szarka László: A magyar kedvezménytörvény identitáspolitikai céljai. In Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.): *Regisztrálható-e az identitás?* Gondolat – MTA Jogtudományi Intézet: Budapest, 2003. 235–251.

¹⁰ Részletesebben erről a kérdésről olvasható Halász Iván – Majtényi Balázs: A Magyar Köztársaság alkotmányának „nemzeti felelősségi klauzulája” (Egy értelmezési kísérlet). In Halász – Majtényi – Szarka (szerk.): *Ami összeköt?*, 93–104.

¹¹ Halász Iván: A határon túli nemzettársakról való gondoskodás modelljei Kelet- és Közép-Európában. In Halász – Majtényi – Szarka (szerk.): *Ami összeköt?*, 63–64.

¹² Erről a problémáról ld. részletesebben: Halász – Majtényi (szerk.): *Regisztrálható-e az identitás?*

szempont, hiszen az integrált Európában és a globalizálódó világban egyre erősebb lesz a nagy nyelvek nyomása. Várható az is, hogy megváltozik az egyes kisebb és közepes nyelvek szociális státusa, mégpedig nem éppen a kedvező irányban. Az angol nyelv „divatossága”, növekvő társadalmi presztízse, a sikeres rétegek státusszimbólumává válása egyre nagyobb nyomás alatt fogja tartani a kis nyelvek pozícióit. Ebben a „küzdelemben” fontos szerepet játszik majd az egyes nyelveket beszélők létszáma, hiszen részben ettől függ az adott nyelv iránti tanulási hajlam, vagy a nyelvfenntartási készség.

Mi újat nyújthat ezen a területen a kettős állampolgárság a státustörvényhez képest? Azt állítani, hogy semmit, valószínűleg túlzó leegyszerűsítés lenne, hiszen a magyar állampolgárságban az érintettek számára mégis fontos komparatív előnyök és potenciális lehetőségek rejlenek – a könnyebb utazás, a nagyobb kereseti lehetőségek és mozgástér az anyaországban, esetleg bizonyos szociális juttatásokhoz való hozzáférés. Lehet, hogy ezek közül néhányat a státustörvény módosítása révén is el lehetne érni, de nem mindegyiket.

Egyébként a kettős állampolgárság tömeges bevezetése esetén komolyan el kellene gondolkodni a státustörvény további hivatásán és funkcióin. A népszavazási „igenek” átütő sikere ugyanis paradigmaváltást jelenthetett volna az eddigi magyar határon túli kedvezménypolitikában. Hiszen eddig a külföldön élő magyar állampolgár nem szerezhette magyar igazolványt, sőt, már a magyarországi letelepedés is az igazolvány elvesztésével járt együtt. Az egyértelmű „igen”-es népszavazás után azonban az igazolvány birtoklása előnyt jelenthetett volna az állampolgársági eljárás során. Így van ez Szlovákiában is, ahol a külhoni szlovák igazolvány birtokosa előnyt élvez a honosítási eljárás során.

Mi lett volna viszont a sikeres népszavazás után azokkal a státusmagyarokkal, akik egyben állampolgárok is akartak volna lenni? A státustörvény jelenlegi állapotban nem tette volna lehetővé e két státus birtoklását. E kérdésnek az anyagi-támogatási oldala egyébként többé-kevésbé kezelhető lett volna, mert a 2003. évi kedvezménytörvény-módosítás után az oktatási segélyezés már nem olyan szigorúan kötődik az igazolványhoz. Illetve, megfordítva, a kettős állampolgárok tömeges megjelenése esetén továbbra is fenn maradt volna-e a két kategória – az igazolt és nem igazolt magyarok kategóriája? Az utóbbi ad absurdum veszélyes folyamatokat is elindíthatna a „belső” magyar társadalomban, hiszen egy „túlzottan nemzeti érzelmű” magyar politikus egyszer már javasolta a magyar igazolványok belföldi osztogatását.

A kettős állampolgárság és a szolidaritás

Mi indokolhatja mégis a kettős állampolgárság bevezetését? Döntően a nemzeti és szociális szolidaritás, főleg azokkal a nemzettársakkal szemben, akik területi elhelyezkedésük és kisebbségi sorsuk miatt többféle hátrányt szenvednek. Ez nagyon fontos szempont, sőt, ez talán önmagában is ellensúlyozhatja a fent felsorolt dilemmákat. Senki sem tagadhatja, hogy az 1990-es években Ukrajnában bekövetkezett általános gazdasági és szociális összeomlás által sújtott kárpátaljai magyarok, akiknek belátható időn belül esélyük sincs az európai integrációra, vagy a délszláv háborúk által megviselt, meghurcolt és atrocitásoknak kitett vajdasági magyarok rászorulnak az anyaországiak segítségére. Hasonlóan segítette Izrael az etiópiai falasa zsidókat vagy a rendszerváltás idején Szovjetunióból emigráló zsidó tömegeket. A második világ-háború után megalakult Német Szövetségi Köztársaság szintén ennek jegyében segített a keleten rekedt vagy éppen onnan száműzött németeknek. Ezeknek az akcióknak alapvetően „humanitárius” jellege volt, bár emellett némi nemzetépítés és egyesítés is folyt.

Az említett két – vajdasági és kárpátaljai (és az EU csatlakozás kudarcra vagy halogatása esetén romániai) – közösség érdekében az anyaország esetleg tovább is mehetne. A kettős állampolgárság megadását és esetleg a tömegesebb jellegű anyaországi befogadásukat ilyen „humanitárius” akciónak is fel lehetne fogni. Más kérdés viszont azoknak a határon túli magyar közösségeknek az esete, amelyek már az anyaországhoz hasonlóan az EU részévé váltak (Ausztria, Szlovákia, Szlovénia), vagy többé-kevésbé hasonló életszínvonalon élnek, mint a magyarországiak (Horvátország, megint Szlovákia), illetve rendelkeznek olyan politikai, gazdasági, kulturális és nem utolsó sorban demográfiai potenciállal, amely középtávon kiegészítheti őket a mostani nehéz helyzetből (Románia). A probléma az, hogy a hivatalos magyar politika sokáig nem reagált megfelelően a fent említett két határon túli magyar közösség sajátos szociális és politikai gondjaira, illetve azokra a szorongásokra, amelyeket az európai integráció folyamata váltott ki, amire való reakcióként végül elindult a mostani vita. A Kárpát-medence magyar közösségeinek azonos vagy hasonló kezelésének politikája itt némileg kudarcot vallott. De visszatérve az eredeti kérdésfeltevéshez: az ügy jelenlegi stádiumában van-e még lehetőség a külön kezelési stratégiáját követni a két egzisztenciálisan leginkább fenyegetett magyar közösség esetében? Az állampolgárság tekintetében valószínűleg már nem, egyéb viszonylatokban még igen.

A kettős állampolgárság migrációs és szociális következményei nehezen prognosztizálhatók. A tömeges áttelepüléssel riogatók nem mindig veszik figyelembe, hogy áttelepülni egzisztenciálisan és lelkiileg nem mindig olyan könnyű, illetve azt sem, hogy az áttelepülők egy része nemcsak újabb költségeket, hanem esetleg nyereséget is okozhat. Ugyanakkor az áttelepülésre általában csak akkor határozza el magát az ember, amikor a megszokott lakóhelyén, szülőföldjén már valóban nem lát perspektívát, illetve amikor a közeli rokonai (például gyerekei, testvérei) már áttelepültek. Olyan országokban is, amelyek szélesebb körben alkalmazzák a kettős vagy külföldi állampolgárság intézményét, általában akkor került sor az áttelepülésre, amikor otthon már majdnem reménytelenül vált a helyzet – például az olasz származású argentinok esetében az utóbbi évek gazdasági válsága miatt vagy a zimbabwei fehér brit állampolgárok esetében Robert Mugabe elnök fehérellenes politikája miatt.

Köztes megoldásként a politikai viták során felmerült egy sajátos jogviszony kialakításának lehetősége is – az ún. külföldi állampolgárságé. Bár ezt általában nem hangsúlyozzák túl, itt a nem teljes értékű állampolgárságról van szó. Attól eltekintve, hogy a decemberi népszavazás nem erről szól, ez némileg veszélyes tendencia. A magyar alkotmány szelleme helyesen nem tesz lehetővé különbségtételt az állampolgárok között. Sok égető problémára megoldás tehát a külföldi állampolgársági státusz, de az esetleges bevezetésével megteremtett precedens – azaz a két típusú állampolgári kategória létrehozása – jogilag nem túl biztató jelenség. A magyar nemzet polgárainak – az ún. nemzetpolgároknak – megjelenése a magyar és ezzel egy időben az európai jogban elég bizarr elképzelés, főleg ha az ügy „belföldi” vonatkozásait is figyelembe vesszük és végiggondolják a felelős döntéshozók. Ezen kívül az sem lenne jó, ha túl sok státuskategória keletkezne a magyar jogban – az állampolgári és „szomszédos országbeli státusmagyar” kategória mellett még a külföldi magyar vagy a nemzetpolgár státusz. A jog általában nem lelkesedik a túl sok jogteremtő státuszért és az ilyen kérdésekben előbb vagy utóbb inkább az egységesítésre és egyszerűsítésre törekszik, ahogy azt a brit példa is bizonyítja. Az ilyen köztes megoldásoknál tehát sokkal jobb és tisztább eszköznek tűnik a rendes állampolgárság bevezetése.

Megállapítható tehát, hogy a magyar állampolgárság kedvezményes kiterjesztése a határon túl élő magyarokra és hozzátartozóikra megoldást jelenthetne bizonyos gondjaikra, de nem mindenre. A kisebbségvédelem és esélykiegyenlítőds területén nem hozna jelentős változást, a demográfiai és bevándorlási politikában, valamit a nemzetépítésnek nevezett folyamatban viszont igen. Bár erről kevés szó esett eddig (e cikkben is), a kiterjesztés feltétlenül kihatna

a magyar politikai közösség összetételére és arculatára, amire előbb-utóbb a jognak is reagálni kellene.

Nyilvánvaló, hogy az ún. kettős állampolgárság esetleges bevezetése bizonyos paradigmaváltást jelenthetett volna az egész magyar nemzetpolitikában. Bevezetése nyomán ugyanis megerősödhetett volna a magyarságpolitika alternatívása, több pólusossága, vagy más szóval, pluralitása. A határon túli magyar közösségek tagjai számára a különböző életpályákat és személyes megoldási modelleket tartalmazó széles képzeletbeli paletta jelenhetne meg. Mit jelentene ez a gyakorlatban? Aki például szülőföldjén szeretné boldogulni, a státustörvényre vagy a létrehozandó „Szülőföld-programra” támaszkodva megtehetné azt. Aki viszont radikálisan változtatni akarna az életén, az a magyar állampolgárság könnyített megszerzésével áttelepülhetne Magyarországra, esetleg tovább valamelyik más EU-tagállamba. Akinek mindez nem fontos, az önmagára és a saját szűk közösségére támaszkodva tovább élhetné az eddigi életét, anélkül, hogy igénybe venne bármilyen olyan kedvezményt, amelynek költségeit esetleg mások viselik. Bizonyos lehetőségeket kombináltan vehetne igénybe. Természetesen mindez alapvetően a jelenlegi magyar állampolgárok és döntéshozók akaratán és teherbíró képességén múlik. Azt is el kell mondani viszont, hogy ezt az alternatívást végső soron a letelepedés nélküli magyar állampolgárság osztogatása nélkül is meg lehet teremteni.

Szubjektív megjegyzések

A cikk végéhez közeledve, egy ilyen érzékeny témában, érdemes néhány szubjektív megjegyzést tenni. A jelen írás kritikai elemzés arról, hogy a kettős állampolgárság mint intézmény hogyan illeszkedik a magyar nemzetpolitikához, valamint hogyan viszonyul annak eddigi eszközeihez. A cikkből az derül ki, hogy a magyar állampolgárság az eddigieknél kedvezményesebb odaítélése nem okoz kardinális változást a szülőföldön maradók esetében. Más a helyzet azokkal, akik „ki akarnak mozdulni” a szülőföldjükről. Az ő esetükben valóban némi segítséget nyújthat az állampolgárság. Lehet, hogy a kisebbségi léttel járó sok probléma megoldására a kettős állampolgárság valóban nem alkalmas, illetve nem alkalmas jobban, mint az eddig is létező eszközök, de ez önmagában nem jelenti, hogy teljesen haszontalan kezdeményezésről, illetve intézményről van szó. A fent felsorolt elvi dilemmák és kételyek önmagukban nem teszik indokoltá a „nem-voksot”. Az, hogy valamely nemzetpolitikai eszköz nem képes betölteni a „mindenkit megváltó és minden gondot megoldó” szerepet, nem jelenti azt, hogy eleve rossz és elutasítandó eszköz-

ról van szó. Azt sem célszerű figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar állampolgárság új alapokra helyezett kedvezményes odaítélése alapján véve nem ütközött volna sem a nemzetközi jogba, sem a közösségi jogba. A népszavazásra feltett kérdés pedig sok lehetőséget hagyott nyitva és így viszonylag komoly mozgásteret biztosított a későbbi jogalkotó számára. A népszavazáson például nem az állampolgárság automatikus kiterjesztéséről szavazott a magyar választópolgárok közössége, hanem csak arról, hogy újabb lehetőségek és kedvezmények nyílhatnak meg az érintettek előtt.

Továbbá nem szabad megfeledkezni az ügy emocionális és erkölcsi oldaláról sem. A hátrányos helyzetbe került ember- és ezen belül a nemzettársakkal való szolidaritás és közösségvállalás, valamint ennek kinyilvánítása fontosabb szempont is lehet sok elméleti elemzésnél és technikai hiányosságnál. A nemzetpolitika eszköztárának bővítése, rugalmasság tétele és nagyobb alternatívitásának megteremtése pedig pozitív fejleménynek is tekinthető. A migrációs folyamatoktól sem kell annyira tartani, hiszen az ország nagy valószínűséggel előbb vagy utóbb úgy is rá fog szorulni több migráns befogadására. Magyarország helyzete még könnyűnek is mondható, hiszen hasonló nyelvű és kultúrájú potenciális közösségből meríthet. Ebben a vonatkozásban a magyar állampolgárság könnyített megszerzése fontos segítőeszköz is lehetne. Másrészt, azt is le kell szögezni, hogy az ún. kettős állampolgárság nem a mindenható és főleg egyedüli gyógyír a kisebbségi létből fakadó különböző problémákra. Sok említett problémát nélküle is meg lehet oldani, igaz néha nehezkesebben, néha pedig könnyebben.

A népszavazás után

Mint minden más jelenségnek, a december 5-i kettős állampolgárságról szóló népszavazásnak is voltak pozitív és negatív oldalai és vonzatai. Igaz, a kampány idején inkább a negatívumok kerültek előtérbe – a nemzeti vagy jóléti sovínisza demagógia megerősödése, a politikai árokásás, az ellenfél kiátkozása az erkölcsös vagy a felelős emberek társaságából, a választók tudatos félrevezetése, az igazi félelmek elrejtése, a lényegtelen elemek előtérbe helyezése stb. Az egész ügynek volt viszont két nagyon fontos pozitív mozzanata is. Egyrészt Magyarországon már régen nem volt olyan népszavazás, amely ennyire megmozgatta (a végső eredményektől függetlenül) az emberek fantáziáját, valamint arra kényszerítette őket, hogy tisztázzák a saját viszonyukat a határon túli magyarok kérdéséhez, vagy tágabb értelemben fogalmazva, a nemzeti és szociális szolidaritáshoz. Másrészt pedig a népszavazásra feltett

kérdés és az azt megelőző kampány arra ösztönözte a politikai, illetve közigazgatási eliteket és a témával foglalkozó szakembereket, hogy megpróbálják újragondolni a magyar nemzetspolitikát. Ez már nagyon időszerű volt, főleg ha figyelembe vesszük azt a minőségi változást, amit Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozása jelent, gazdasági, társadalmi, politikai és mentális téren egyaránt.

Magának a népszavazási eredménynek is ambivalensen értékelhető következményei voltak. Egyrészt, emocionálisan rossz üzenete volt az „igenek” minimális többségének, valamint a nagy tömegek valószínűsíthetően tudatos távolmaradásának (ebből a szempontból „jobb eredmény” lett volna akár az „igenek” egyértelmű győzelme a végső soron érvénytelen népszavazás mellett), másrészt az „elért” eredmény nem kötötte le túlzottan a döntéshozó magyar politikai elit/elitiek kezét a határokon belül és kívül egyaránt. Talán nem túl szentségtörő az a gondolat, hogy ez az eredmény nagyban megkönnyítette az RMDSZ kormányalakítási tárgyalásait, amelyek eddig példátlan pozíciókhoz juttatták a romániai magyarság pártját. (Természetesen ki kell várni az új kormányzati ciklus végső eredményeit és a pártnak nem kell túl nagy optimizmusra ragadtatnia magát ezekről az eredményektől, hiszen a szerencse a nagypolitikában is forgandó...) Annál nagyobb viszont a budapesti (és részben a határon túli magyar) politika felelőssége (főleg a kampányban használt fogások tekintetében) abban az értelemben, hogy tisztességesen végiggondolja következő „nemzetspolitikai” lépéseit és legalább a legrászorultabb helyzetben lévő nemzettársak érdekében kézzelfoghatóan cselekedjen. Egyelőre úgy tűnik, hogy a kormányzat megértette ezt az üzenetet, a potenciális végtermék pedig az idő hiánya miatt még „értelemszerűen értelmezhetetlen”.

A népszavazás egyik fontos utókérdése az, hogy hosszú távon milyen kihatással lesz a magyar–magyar viszonyra. Pozitív esetben, például némileg árnyalhatná a nem túl egészséges, szerencsétlen patrónus–kliensi viszonyt, amely időnként tapasztalható az egyes relációkban. Figyelembe kell venni, hogy az elmúlt 15 évben a világ jelentősen megváltozott, és ebben a változó világban megváltozott az egyes határon túli magyar közösségek helyzete is (természetesen eltérő mértékben és mélységben, néhol rosszabb irányban is, amire példa a délszláv háború utáni Vajdaság). A nagyobb közösségek esetében talán megemlíthető, hogy már nincs szó a minden tekintetben az aktuális, agyoncentralizált államhatalomnak kiszolgáltatott, az újraelosztást végző állami hivatalnokok kegyétől függő közösségekről, amilyenek 1989 környékén voltak ezek. Eleve megváltozott az egyes államok belső szerkezete, nemzetközi viszonyrendszere, tulajdonosi viszonyai. Több országban komoly de-

centralizáció zajlott le (Szlovákia) vagy éppen készül (Románia), létrejöttek magyar egyetemek, fejlődik a közoktatási hálózat, megalakult a civil szféra, a magyar pártok fontos kormányzati tényezők lettek az egyes országokban, vannak magyar többségű egyházi struktúrák, ingatlanok, több helyen létrejött a tulajdonilag körülbástyázott magyar kulturális és közösségi intézményrendszer, léteznek magyar származású országos és európai főhivatalnokok, képviselők, a sajtóban találkozni lehet a magyar nagyvállalkozók, sikeres tudósok, művészek, maffiózók, szövetségi kapitányok nevével – azaz egyszerűen fogalmazva a nagyobb magyar közösségek esetében beszélhetünk komolyan strukturált társadalmakról. Ez nem jelenti azt, hogy a helyzet minden tekintetben rózsás és biztató, hiszen a sok helyen bekövetkezett általános elszegényedés a magyar vidékeket is komolyan sújtotta, és a rosszabb irányba történő fordulatot sem lehet soha kizárni. A kiemelkedő egyének privát boldogulása és sikere sem mindig vonja maga után a közösség virágzását (sőt, néha ellentétes is lehet azzal), de mégis hiba lenne nem számolni ezekkel a változóakkal. Mindez nem jelenti azt, hogy az anyaországi támogatásra nincs már szükség, a kérdés az, melyik irányban történjenek a módosítások a támogatási politikában (például mennyire érvényesüljön ebben a területi rászorultsági elv). Megfontolandó kérdés továbbá, hogy melyik modell jobb – a patrónus jellegű és anyaország-centrikus „centralisztikus-paternalista ernyőnemzet”-konstrukció, vagy inkább az eltérő jellegű és helyzetű, ugyanakkor öntudatosabb és önállóbb „nemzetrészek konföderációja”? A másik verziónak is biztosan vannak hátrányai, de egyrészt nagyobb mozgásteret biztosít a résztvevő feleknek, másrészt nagyobb önállóságra szoktatja őket.

Egyelőre úgy néz ki, hogy a kettős állampolgársági népszavazás körüli vita nem aludt el teljesen az eredmények kihirdetésének napján, amiben valószínűleg a voksolást követő általános rossz közérzet és a határon túli politikai csoportosulások nyomása főszerepet játszott. A kormányzati körökben pedig kezd kirajzolódni egy bizonyos mértékig koherensnek tűnő koncepció, egyfajta válságkezelő megoldási javaslat. Érdekes szemügyre venni ennek elvi alapjait.

Az utóbbiakat a konkrét megoldási javaslatokkal együtt Gyurcsány Ferenc miniszterelnöknek a határon túli magyar politikai vezetőkhez intézett 2005. január 6-i levele tartalmazza. Gyurcsány élesen megkülönbözteti a magyar állammak a magyarországi politikai nemzetet alkotó magyar állampolgárokkal szemben, valamint a magyar nemzet egészével szemben érzett felelősséget. Mindkét felelősség különböző tartalmú és ezt a különbségtételt a dokumentum szerint a kormány a jövőben is meg akarja őrizni. A miniszterelnöki levél kimondja továbbá, hogy az állampolgárság aktív viszonyt feltételez az ál-

lam és polgára között. Ebben a viszonyban, ahogy a levél fogalmaz, „...kulcs-szerepe van az országhatárokon belül megélt hétköznapiaknak, az életvitelszerű itt tartózkodásnak, az adófizetésnek, a közügyekben való részvételnek, a politikai jogok gyakorlásának, vagyis a jogok és kötelességek árnyalt egyensúlyának. Az, hogy élünk a jogainkkal és teljesítjük az állammal szembeni kötelességeinket, nem szétválasztható, egymás nélkül nem értelmezhető fogalmak, így ebből fakad az a meggyőződésünk, hogy az állampolgárság nélkülözhetetlen feltétele a magyarországi életvitel, a letelepedés.”¹³

Ebből a megfogalmazásból egyértelműen kiderül, hogy magyarországi letelepedés nélkül nem lehet szó a magyar állampolgárság kiterjesztéséről. Ezzel egyidejűleg oka fogyottá válik a politikai jogok kiterjesztéséről szóló esetleges vita is, amely akarva-akaratlanul nagy valószínűséggel elindult volna az „igen” sikerével záruló népszavazás után. A magyar nemzetre főleg mint kulturális és történelmi kategóriára tekint a levél szerzője, illetve tanácsadói köre. Ugyanakkor olyan közösségként kezelik, amely igényt tarthat az anyaország segítségére és támaszára, főleg akkor, ha bajba kerül.

A miniszterelnöki levél egy tekintetben visszalépést jelent a népszavazási kampányviták előtti állapotokhoz – egyértelműen kiáll a szülőföldön boldogulás mellett, hiszen erről A következőket írja: „A magyar állam legfontosabb célja az, hogy hozzásegítse a határon túli magyarokat abban, hogy többes identitásukat a szülőföldjükön őrizhessék meg, együttműködésben azzal a politikai nemzettel, amelyben kisebbségben élnek. Mindeközben akadálytalan kapcsolatot tarthassanak fenn az anyaországgal, amelyhez nyelvükön, kultúrájukon, hagyományaikon keresztül kapcsolódnak.” Az anyaország és a határon túli magyar közösségek kapcsolatát tehát nyelvi, kulturális és tradicionális értelemben értelmezi és szó sincs ennek a viszonyoknak egy „politikaibb” jellegű szintre való emelésének. Továbbá, a levél szándékai szerint nem kell kiszakítani a határon túl élő közösségeket azokból a politikai közösségből, amelyekben élnek és jelenleg is szocializálódnak.¹⁴

Az egész levél tehát élesen különbséget tesz a magyarországi állampolgári közösség és a kulturális-nyelvi értelemben vett egyetemes magyar nemzet között. Ezzel egyidejűleg azonban deklarálja, hogy a kapcsolattartást maximálisan meg kell könnyíteni: „Alapvetésünk tehát, hogy a szülőföldjükön maradó hatá-

¹³ Gyurcsány Ferenc miniszterelnök 2005. január 6-i levele a határon túli magyar politikai vezetőkhöz. www.magyarorszag.hu

¹⁴ Az államnemzet és a kulturális-nyelvi értelemben felfogott nemzetkonceptiókról ld. részletesebben Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel: Budapest, 2004.

ron túli magyarok ne érezzenek belső, lelki határokat, amelyek választóvonalat húznak az érvényesülés és az identitás megélése közé, de ne akadályozzák őket a fizikai határok sem az anyaország és a szülőföld közti szabad átjárásban.” Abban az értelemben viszont, ha valóban szakítani akarnak kisebbségi létükkel és át akarnak telepedni, illetve megszerezni a magyar állampolgárságot, az anyaországnak gyors, méltányos és egyszerű eljárást kell biztosítania. Ez szintén nincs ellentétben az említett politikai közösség – kulturális-nyelvi közösség közötti közvetkező különbségtétellel. Az első közösséget az országban való aktív és az életvitelszerű jelenlét, az adózás, a politikai részvétel teszi azzá ami, a másik közösséget pedig a nyelvi, kulturális és tradicionális elemek határozzák meg.

A miniszterelnöki levél általános formában azokat az intézkedéseket is felsorolja, amelyekkel a fenti elvi alapok szellemében segíteni akarja a határon túl élő magyar közösségeket. A sajtóban sokat emlegetett öt pontról van szó: a Szülőföld Programról, a be- és kiutazást megkönnyítő hosszú távú nemzeti vízumról, a véglegesen áttelepülni szándékozók esetében a gyors és méltányos honosításról, továbbá abban az esetben, ha azt a helyi magyar közösség is igényli, akkor az autonómia-törekvések támogatásáról, valamint a határon túli magyarok alkotmányosan rendezett jogállásának megteremtéséről. Amíg az első négy pont viszonylag könnyen értelmezhető, az utóbbi pont meglehetősen homályos és amorf. Nem lehet pontosan tudni, mit is akar ezzel megadni, illetve megoldani a magyar kormányzat. A szomszédos országokban élő határon túli magyar jogállás már létezik, elég a státustörvényre gondolni. Netán ennél egy általánosabb fogalmat akarnak bevezetni, amely az ún. diaszpóra-magyarokra is vonatkozna? Vagy inkább csak a definíció alkotmányba való beemeléséről van szó? Egyelőre erről a pontról a sajtóban is csak kusza hírek jelentek meg. Ami biztos pontként kiemelhető a miniszterelnöki levélből, az az, hogy ebben a kérdésben a magyar befogadó nemzeti hagyományokhoz híven az identitásválasztás szabadságának platformján áll, hiszen azt mondja ki, hogy a határon túli magyar jogállás megszerzésének a feltétele az lesz, hogy a kérelmező magyarnak vallja magát.

A levelet még egy szempontból érdemes megvizsgálni – az ún. nemzeti reintegrációs logika és érvrendszer szemszögéből. Ez az aspektus sajnos a kelténél markánsabb szerepet játszott a népszavazási kampányban, problematikus igazolhatósága és célszerűsége ellenére. Ezzel a logikával kapcsolatos elvi problémákról már volt szó korábban, ezért itt már csak arra célszerű szorítkozni, hogyan reagál erre a kérdésre a miniszterelnöki levél. A levélben sehol nem lelhetők fel a reintegrációs retorika elemei, hiszen ahogy már többször elhangzott, konzekvensen a kulturális és politikai nemzetfogalom különbö-

zósége platformján áll. Kulturális értelemben a magyar nemzet soha nem szűnt meg egységes lenni (legalábbis nem jobban mint a más térségbeli nemzetek), tehát nincs mit „reintegrálni”. A kapcsolattartás elősegítése, támogatása, ösztönzése pedig nem tartozik a politikai reintegráció kategóriájába. Ha pedig valaki a magyarországi politikai közösségbe akar integrálódni (vagy reintegrálódni), ahhoz a levél értelmében át kell költöznie Magyarországra és be kell kapcsolódnia az anyaország politikai és gazdasági életébe. A kulturális életbe való bekapcsolódás nem igényli az áttelepülést, ahogy eddig sem igényelte azt. A levél éppen fordítva, arra ösztönzi az érintetteket, hogy magyar kulturális kötődéseik és kapcsolataik ne akadályozzák meg őket abban, hogy integrálódjanak szülőföld-államuk politikai közösségébe. Ez racionális és egyben realista elképzelés.

A 2005. január 6-i miniszterelnöki levél a magyar nemzetpolitika elvi jelentőségű dokumentumaként is felfogható. Rövidsége ellenére kijelöli a fontos elvi alapokat, valamint felvázolja a lehetséges utakat és eszközöket. Lehet, hogy ez az elvi jelleg szándékos volt, lehet hogy nem, mindenesetre érdekes vállalkozásról van szó. A közeljövőben főleg a gyakorlatban fog elválni, hogy csak a feszültségeket levezető retorikai műveletről volt szó, vagy valóban a következő hónapok vagy évek politikáját meghatározó dokumentumról. Érdeemes lesz figyelni ezért az öt pontba foglalt intézkedések realizálását.

Következtetések

A magyar állampolgárságnak a határon túl élő magyarokra történő kiterjesztése nem tekinthető sem az egyedül üdvöztető eszköznek, de főleges eszköznek sem a magyar nemzetpolitikában. Mint minden más megoldást, ezt is célszerű a maga helyén kezelni. A nagy kérdés igazából az, hogy mit akarunk vele elérni, illetve melyek a magyar nemzetpolitika reális és méltányolható céljai. Az erkölcsileg leginkább elfogadható, sőt magasztos célok közé mindenekelőtt a hátrányos helyzetbe került emberek megsegítése és a hátrányaik leküzdésében való segédkezés tartozik. Az elesettekkel való szolidaritás rendszerint a pozitív emberi értékek közé sorolható, amelyet csak nehezen lehet megkérdőjelezni. Amennyiben tehát az ún. kettős állampolgárságot is úgy kezelik, mint olyan eszközt, amely képes megoldani a sors által leginkább sújtott vajdasági és kárpátaljai magyar (és tegyük hozzá esetleg más) közösségek problémáit, addig nehéz komoly erkölcsi és elvi kifogásokat találni ellene. Ezen a téren tehát lehetne értelme az állampolgárság kedvezményes kiterjesztésének, hiszen nagyban elősegíthetné az érintettek egyéni boldogulását és ér-

vényesülését a nehezebb körülmények között. Természetesen elegáns lenne ezt a kérdést megbeszélni az érintett országok vezetőivel, akkor is, ha erre egyébként semmilyen releváns nemzetközi jogi előírás nem kötelezi Magyarországot.¹⁵ Jelenleg úgy tűnik, hogy a nemzetközi politikai közeg és a kétoldalú kapcsolatok viszonylagos szívéllyessége még kedvez is ennek.

A következő méltányolható – és igazából senkit nem sértő – indok lehet a közös magyar kulturális és kommunikációs tér fenntartása. Az egységesülő Európában és a globalizálódó világban ez komolyabb szempont, mint amilyenek az első pillantásra jelenleg tűnhet. Nem szabad elfelejteni, hogy a világban és Európában egyaránt növekszik a nagy nyelvek (mindenekelőtt az angol) súlya, sőt társadalmi presztízse, és ezzel egyidejűleg kezd csökkenni az elmúlt két-száz év társadalmi modernizációját nagy mértékben elősegítő nemzeti nyelvek vonzereje és presztízse. Valószínűleg az európai világ nem fog visszatérni a 18. század előtti nyelvi állapotokhoz, de tisztában kell lenni a kis és közepes nyelvekre leselkedő veszélyekkel. Ebben a „nyelvközösségi versenyben” egyáltalán nem mindegy, hogy egy nyelv egymilliós, tízmilliós vagy tizennégy milliós közösséget fog át, érint meg. Ennek komoly gazdasági következményei is lehetnek (például a könyvpiacra, a nyelvtanulás területén stb.). Ugyanakkor a nagyobb kulturális-kommunikációs tér fenntartása, ápolása nagyon jól beleilleszthető a kulturális nemzetfelfogásba, és egyáltalán nem zavarja a kulturális és politikai nemzetfelfogás létező kettőséget. Ennek a megkülönböztetésnek a tudatos elmosódása nagyon érzékeny kérdés és sok problémát okozhat. A közös kulturális-nyelvi-kommunikációs tér ápolása szempontjából viszont az ún. kettős állampolgárságnak nincs igazi relevanciája, hiszen kulturális értelemben már most is beszélhetünk az egységes magyar (kulturális) nemzetről. Itt sokkal fontosabb szerepet játszhat az átgondolt kulturális és oktatási, valamint kapcsolattartási stratégia, amelynek kezelésére inkább a kedvezménytörvényt meghatározó logika és annak keretei alkalmasak.

¹⁵ Erről ld. például a Mádler Ferenc köztársasági elnök számára készített szakvéleményt, amelyet neves alkotmány- és nemzetközi jogászok készítettek. Ennek érveit tükrözzödnék a köztársasági elnök állásfoglalásában a kettős állampolgárság könnyített megszerzéséről. www.keh.hu – közlemények.

TÓTH JUDIT

Hogyan vélekednek az állampolgárságról a parlamentben?

Eljátszva a gondolattal, hogy egy eredményes népszavazás után, az Országgyűlés asztalára kerül a törvényhozási feladat, vajon milyen esélye lenne a határon túli magyaroknak a kedvezményes állampolgárság vagy netán másféle jogállás megszerzésére? Az 1990 óta e téren lefolytatott viták, szabályozási kísérletek alapján a parlamentben igen különböző témák kapcsán került elő a határon túli magyaroknak, a diaszpóra tagjainak Magyarországgal való közjogi kapcsolata, még általánosabban a honatyák víziója az állampolgárság mibenlétéről. A vizsgálódáshoz az Országgyűlési Naplót tekintettük át 2004. decemberéig. Nyilvánvalóan csak a jellemző mozzanatok választhattuk ki, és terjedelmi okokból a Szülőföld Alap és Program¹ felletti vitákat nem vizsgáltuk, azt meghagytuk egy újabb elemzés tárgyául.

A magyar állampolgárság visszaállítása, egyfajta történelmi jóvátételként

A magyar állampolgárságtól megfosztó határozatok hatályának megszüntetéséről 1990-ben két törvény is született. Az 1947-től ily módon az állammal való közjogi kapcsolatukat elveszítők – ide értve az elbocsátásukat külföldről, a kettős állampolgársági tilalmak miatt kérőket is – nyilatkozattal visszaszerezhetnék állampolgárságukat. Az első lépcsőben adott határidőn belül, majd határidő nélkül.² A téma megközelítésére két példa. Az első demokratikusan megválasztott kormány programjának vitájában sürgették az állam-

¹ H/12727. számú országgyűlési határozati javaslat a határon túli magyarok nemzetpolgárságáról és a „Szülőföld” – programcsomag létrehozásáról, T/12725. számú törvényjavaslat a Szülőföld Alapról (www.mkogy.hu/iromanyok)

² A magyar állampolgárságtól megfosztó határozatok hatályának megszüntetéséről szóló, az 1990. évi XXVII. törvény és a módosításáról rendelkező 1990. évi XXXII. törvény, valamint a 2001. évi XXXII. törvény.

polgárságtól megfosztottak rehabilitációját, biztosítva az elhunytak számára is az állampolgárság visszaállítását, mivel „egyes országokban a kettős állampolgárság keletkezése hátrányos helyzettel jár”.³ Egy évtizeddel később, gyűjtő hangú interpellációban kérte számon egy kormánypárti képviselő, hogy miért nem a megfosztó határozat idejére visszamenőlegesen kapják vissza az érintettek a magyar állampolgárságot. A szakmai érvelés szerint: a családjogi, vagyoni, öröklési viszonyokra kiható állampolgárság kiszámíthatatlanság olyan jogbizonytalanságot okozna, amely mind a „hivatalboli eljárásnak”, mind pedig a visszamenőleges hatálynak ellene mond.⁴

A kettős állampolgárságot kizáró egyezmények felmondása, megszüntetése

Az új, demokratikusan megválasztott Országgyűlésben, a kormányprogram vitáján már felmerült, hogy el kell távolítani a magyar állampolgárság felvételének útjából a még meglévő jogi akadályokat.⁵ Erre egyébként több év alatt került sor. A kormány az indoklásában arra hivatkozott, hogy az áttelepedő magyar nemzetiségűek számára, különösen a tömeges bevándorlás, menekülés miatt, több tízezer embernek „természetes igénye és törekvése volt, hogy a magyar állampolgárságot megszerezzhessék.” Ugyanis „a magyar jog, tradicionálisan, a mindenkor jelentős emigrációra tekintettel, eltűri a kettős, többes állampolgárságot”, és ezt a fejlődést gátolta az ötvenes évektől a volt szocialista országok közös politikája.⁶ Ezért az egyezmények felmondása egyben a szocialista jogi múlttal való szakítást is demonstrálta, először Romániával, majd később Bulgáriával, Lengyelországgal és Mongóliával.

Az állampolgárság (megszerzésének) szabályozása

A honosítási, visszahonosítási feltételek meghatározása

Az 1993-ban elfogadott új állampolgársági törvény, majd annak módosítása feletti vitában az egyik fő témakör a külföldön élő magyarságnak a hazához fűződő kapcsolata jogi eszközökkel való rendezése volt, másrészt a honosítás feltételeinek a megszigorítása. Az utóbbi törekvés erőteljesebb volt, és fő

³ Országgyűlési Napló, 1990. május 15. Salamon László (Alkotmányügyi Bizottság képviselőjeként)

⁴ Országgyűlési Napló, Lezsák Sándor (MDF) interpellációja és dr. Konráth Károly belügyi államtitkár válasza (2000. február 1.)

⁵ Országgyűlési Napló, Hajdú Zoltán képviselő felszólalása (1990. május 23.)

⁶ Országgyűlési Napló, Morvai István belügyi államtitkár felszólalása a román és a bolgár egyezményeket kihirdető tv. hatályon kívül helyezése expozéjában (1992. február 25.)

szabállyá vált, noha mindig a kedvezményezést hangsúlyozták. „A magyar származású és a hazába visszatért volt honfitársainkat, annak leszármazóit a szigorítás nem érinti, esetükben a beilleszkedés nem hosszú folyamat⁷.” Ugyanis a magyar nemzetiségűek természetes igénye az állampolgárság, míg az államnak erkölcsi kötelessége a kedvezményezés. Ez tehát az állampolgárság természetjogias felfogására, az alapjául szolgáló etnikumba való beleszületésre épít, „előnyben részesíteni a nemzethez tartozókat”, az „elcsatolt területen élőket”, míg mások számára szigorú feltételeket szabni. Ezt az elvet követi a visszahonosítás (első szövegváltozatában a határon túliak számára, majd a szövegekritika után csak a volt magyar állampolgároknak), az egykori állampolgárok rehabilitációja, a nyilatkozattal állampolgárság szerzés, a kettős állampolgárságot kizáró egyezmények megszüntetése is.⁸ A nemzetállami bezárkózás és integráció kompromisszumára lenne szükség, ám ehhez közösen kialakított vízió kellene, hogy mi az állampolgársági jogviszony tartalma. Ugyanis ehhez igazodhat az állampolgárság megszerzése, megőrzése, megszüntetése is. Félő, hogy ehhez nem volt elég az elmúlt másfél évtized, hiányzik az egyezés a szülőföldön maradás és a kedvezményes honosítás között, ráadásul a nemzetiség, a származás megállapítása a gyakorlatban nehézkes, jogi megfogalmazása tartalmilag lehetetlen. A nemzetközi jog ellenbizonyítást nem ismer, csak az érintett nyilatkozatát.⁹ Persze, ha a törvény szimbolikus aktus, akkor nem zavaró, hogy tisztázatlan a bevándorlási politika, és csupán az a biztos eleme: a kisebbségek maradjanak a szülőföldjükön, ám „azok a magyar nemzetiségűek, akik már évek óta itt élnek és dolgoznak, kedvezményes úton jussanak magyar állampolgársághoz”.¹⁰ Teljesen egybehangzó volt valamennyi felszólaló véleménye, és hárompárti kompromisszumos javaslat eredménye lett, hogy a legalább egy éve itt élő, ide költözött magyar nemzetiségűekre vonatkozhat a kedvezményezés, és csak egyedi, rehabilitációs céllal lehetséges a külföldön élő emigráns egykori magyar állampolgárságának a helyreállítása, a kérelmezés időpontjától.

⁷ Országgyűlési Napló, Józsa Fábán belügyi államtitkár expozéja az állampolgársági törvény vitájában (1993. március 2.)

⁸ Országgyűlési Napló, Dávid Ibolya képviselő felszólalása, Böröcz István felszólalása az állampolgársági törvény vitájában (1993. március 2.)

⁹ Országgyűlési Napló, Vastagh Pál, Kőszeg Ferenc képviselő felszólalása az állampolgársági törvény vitájában (1993. március 2, május 4.)

¹⁰ Országgyűlési Napló, Hegedűs István képviselő felszólalása az állampolgársági törvény vitájában (1993. március 2.)

A korlátlanul örökölhető magyar állampolgárság

Az állampolgárság leszármazással olyan láncolatot hoz létre, amely a világban lappangó magyar állampolgárok millióit kapcsolja, persze láthatatlanul Magyarországhoz. Az állampolgárság komolyságát, a kapcsolat ténylegességét több alkalommal is számon kérték. Így javasolták például, hogy „legyen egy átmeneti, öt éves periódus a szunnyadó magyar állampolgároknak a világon, hogy e látens állapotot aktivizálják” (pl. követségi regisztráció), és ezt követően csak bizonyos feltételekkel ismerjük el az állampolgárságát.¹¹ A magyar állampolgárságú leszármazóinak a kedvezményes honosítás lenne inkább a megoldás a korlátlan örökölhetőség helyett, mert az hatékonyság nem csupán érzelmi vagy deklarált viszonyt, hanem tényleges kapcsolatot jelent.¹² A szabály esetleg 2010-ben lépne életbe, hogy addig mindenki felkésztüljön arra, hogy legfeljebb nyolcévenként meg kell jelennie személyesen a követségen, meghosszabbíttatni az útlevelet, mert ugyan minek annak az állampolgárság, aki nem is tud magyarul, nem is igényli, sőt nem is tud arról, hogy magyar állampolgár! Ezt követően csak a kedvezményes honosítás lenne számára elérhető. Végeredményben „a vérségi elv korlátozása a magyar állampolgárságot értékesebbé teszi és megóv a visszaélésektől is”.¹³ Ezzel párhuzamosan át kellene gondolni, hogy mely állampolgárságon alapuló jogok igényelnek módosítást, mert ellentmondás alakult ki a korlátlan örökölhetőség és az állampolgári jogok rendszere között, főként, hogy a lappangó magyarokról nincs sem nyilvántartás, sem az általuk is igénybe vehető támogatásokról költségvetési számítás.¹⁴

A kettős állampolgárság és a nemzetközi szerződések

A képviselők, a történelmi igazságtalanságok elleni védekezésnek, egyfajta ellencsapásnak vélik a többes állampolgárság tolerálását, az állampolgárság korlátlan továbbörökítésével együtt, bármilyen igazgatási vagy egyéb megszorítás nélkül. Még azt is visszautasította a parlament, hogy legalább – a másik ország szuverenitására figyelemmel – bilaterális szerződésekben ettől a korlátlan tole-

¹¹ Országgyűlési Napló, Hegedűs István képviselő felszólalása az állampolgársági törvény vitájában (1993. március 2.)

¹² Országgyűlési Napló, Szigethy István képviselő felszólalása az állampolgársági törvény vitájában (1993. április 6.)

¹³ Országgyűlési Napló, Szelényi Zsuzsa képviselő felszólalása az állampolgársági törvény vitájában (1993. május 4.)

¹⁴ Országgyűlési Napló, Szigethy István képviselő felszólalása az állampolgársági törvény vitájában (1993. május 5.)

ranciától és korlátlan örökölhetőségtől, meghatározott körben eltekintsünk, elterjünk, másféle belső szabályt is alkossunk. A többes állampolgárt, belső jogunk csakis magyar állampolgárnak tekinti, és nem érdekelt minket, ha ebből bárkinak is gondja lesz, netán nemzetközi bonyodalom származik.¹⁵Másfelől, gyanús is a többes kötődésű, különösen az emigrációból ide vetődő vagy áttelepedő kettős állampolgár. Több alkalommal is felmerült, hogy „a képviselői munkában zavarokat okozhat a többes kötődés”, így kötelező lenne a házelnöknél bejelenteni a honatya összes állampolgárságát. Ám ezt az indítványt még tárgysorozatba sem vették, bár hajszaál híján.¹⁶Más csak a jelentősebb közjogi posztoknál (köztársasági elnök, miniszterelnök, honvédség vezetői) szabná feltételként a másik állampolgárságról lemondást.¹⁷

Az állampolgársági eljárás

A honosítási eljárás sajátosságaival és méltányossági szempontokkal fura módon nem egy ellenzéki képviselő, a szociális vagy éppen a belügyminiszter hozakodott elő, hanem maga a pénzügyi államtitkár. Szerinte sokan, szorult anyagi helyzetükben lemondtak a magyar állampolgárság megszerzéséről, így a tízezer forintos illetéket nullára kell csökkenteni.¹⁸Ez persze még jobban az „adomány” érzetét kelti a kérelmezőkben, miközben kifogásolják az eljárás lassúságát, bürokratizmusát, hiányolják a határon túli magyarokkal kapcsolatosan a pozitív diszkriminációt.¹⁹ Ugyanakkor a képviselők követték, hogy csak igenis legyen alapos az eljárás, a biztonsági, rendészeti, közbiztonsági szűrés, elvégre komoly ügyről van szó: az állampolgárságról.²⁰

Önálló képviselői indítványok az állampolgársági szabályozásról

Az állampolgárság és a határon túli magyarok ügyének nyilvánvaló összekapcsolására több képviselői indítványt hozhatunk fel példának. Az egyikben

¹⁵ Országgyűlési Napló, Mészáros István, Hegedűs István, Szigethy István képviselő felszólalása az állampolgársági törvény vitájában (1993. március 2, április 6, május 5)

¹⁶ T/2129. számon nyújtotta be dr. Tímár György, amellyel módosítani akarta a képviselői jogállásról szóló 1990. évi LV. törvényt, 138 képviselő támogatta a tárgysorozatba vételt, 73 ellenkezett és 67 tartózkodott az Országgyűlési Napló szerint (1996. április 16.)

¹⁷ Országgyűlési Napló, Sepsey Tamás képviselő felszólalása az alkotmány szabályozási elveiről folyó vitában (1996. június 19.)

¹⁸ Országgyűlési Napló, Pongrácz Tibor államtitkár felszólalása az illeték törvény vitájában (1992. szeptember 21.)

¹⁹ Országgyűlési Napló, Rapcsák András képviselő interpellációja a belügyminiszterhez (1997. február 25.)

²⁰ Országgyűlési Napló, Rózsa Edit képviselő napirend előtti felszólalása (1994. február 7.)

az Alkotmány módosítását javasolta egy ellenzéki képviselő, hogy a 6.§ (3) bekezdését normatani szempontból egyértelművé tegye, egyetlen szó cseréjével. Eszerint a Magyar Köztársaság nem felelősséget érez, hanem *vállal* a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását. „A nemzeti szolidaritás jegyében a felelősséget nem érezni, hanem vállalni kell. Ugyanakkor nagy és jelképes, de gyakorlati szempontból fontos különbség van a felelősségérzet és a felelősségvállalás között. [...] ha az EU-tag Magyar Köztársaság (megalkotva a kedvezménytörvényt és más, hasonló szellemű intézkedések sorát) is meghozva valóban komolyan gondolja a határainkon kívül rekedt, elszakított magyar nemzeti közösségek iránti felelősséget” [...] A kijelölt országgyűlési bizottság a tárgysorozatba vétellel kapcsolatos vitát elnapolta.²¹ Ennél tovább jutott az az indítvány, miszerint az állampolgársági törvényben a kedvezményes honosítás szabályait (Áptv.4.§ (3) bekezdés) oly módon kellene átalakítani, hogy a magát magyar nemzetiségűnek valló, egykori magyar állampolgár felmenővel rendelkezőt, kérelmére, mentesítene a magyarországi előzetes tartózkodás, valamint a magyarországi lakhatás és megélhetés követelményei alól. Azaz a népszavazásra bocsátott gondolat húzódik meg mögötte, és az Országgyűlés – vita után – sem vette tárgysorozatba. Az előterjesztők arra hivatkoztak, hogy mérsékelni kell az EU csatlakozással és a Schengen-i követelmények teljesítésével okozott hátrányt az anyaországgal való kapcsolattartás terén. A módosítás nyomán hatalmas számban rendelkeznenének a határon túli magyarok kettős állampolgársággal, amely belső, szuverén szabályozás kérdése, főleg térségünkben, ahol az emberek nagy része nemzetileg nem azonos az állampolgársága szerinti hovatartozással. Mivel az előterjesztők szerint az állampolgárság fenntartását tiszteletben kell tartani, a szomszédok nem tehetnek semmit, nem vehetik el az újabb állampolgárság szerzése miatt a már fennálló állampolgárságát a magyaroknak. A kedvezményezés nem diszkriminatív, mert minden állam alkalmaz kedvezményeket, etnikai, kulturális, nyelvi alapon. Az állampolgári státust pedig nem csorbítja, mert a politikai, szociális jogok eleve a magyarországi tartózkodás alapján különbözteti meg az állampolgárokat a jogosultság terén.²² Az előterjesztők különösen a Szerbiában és Ukrajnában élő, vízummal belépő magyarokra gondoltak, a nemzeti érdekek szolgálatára, a csakis nemzetközi elvárásoknak való megfelelés helyett. Álláspontjuk szerint nem zavarja ez az EU-t, a helyben lakás hiánya miatt az új kettős állampolgárok nem terhelik a szociális kiadásokat, és nem növeli a beván-

²¹ dr. Csapody Miklós képviselő indítványa T/1463.számon (2002. november 18.), az elnapolásról 2002. december 5-én döntött az Alkotmányügyi Bizottság.

²² Az MDF képviselők indítványa, T/5645. számon, benyújtva 2003. szeptember 30.

dorlást, mivel annak szabályait nem akarják megváltoztatni. A liberálisok szerint azonban a kettős állampolgárság nem jó megoldás, míg a szocialisták véleménye, hogy a javaslat jó kiindulópont lehet a párközi egyeztetéshez. A szavazás eredménye jelezte,²³ hogy kevésbé a szakmai érvek, mintsem a politikai küzdő felek pártbeli hovatarozása szabja meg a törvényhozók döntéseit.

A legutóbbi, független képviselői indítvány²⁴ oly módon javasolta az állampolgársági törvény módosítását, hogy az ne csupán megőrizze „a magyar állampolgárság erkölcsi súlyát”, de egyben az állampolgársági jog folyamatoságát és a történelmi jóvátételt szolgálja. A honosítás további megkönnyítésére azt javasolta a képviselő, hogy elegendő legyen, ha a kérelmező magát magyar nemzetiségűnek vallja, és „nyilatkozatban közösséget vállal a magyar nemzettel, gyermekeit magyar szellemiségben neveli”. Az ellenbizonyítást nem engedő, morális és a kultur-nemzet fogalmára építő feltételnek megfelelő kérelmező nem is tesz állampolgársági vizsgát – hiszen nem a politikai nemzethez csatlakozna. A legalább egy éves magyarországi tartózkodás (és annak alapját képező bevándorlási, letelepedési engedély) követelményének eltörlése²⁵ „abból az általánosan elfogadott nemzetstratégiai célból fakad, mely szerint a két világháború kimenete által határon túlra kényszerült nemzetrészeket, a magyar állam, alkotmányos kötelezettségének megfelelően, a szülőföldön boldogulásban segíti” a magyar állampolgárság útján. A gyorsabb eljárás érdekében a magyar igazolványok miatt kiépített státusz-irodák fogadnák a kérelmeket, és továbbítanák, s így legfeljebb három hónapon belül terjesztené fel a belügyminiszter a köztársasági elnökhöz. A honosítási feltételek és az eljárás szempontjából jelentős változást tartalmazó indítványt szintén elutasította az Országgyűlés.

A magyar állampolgárság felértékelődése, szerepének megőrzése

Az Országgyűlésben igen sokszor hangoztatott cél, politikai programpont a magyar állampolgárság súlyának, jellegének, szerepének erősítése, különösen

²³ Országgyűlési Napló, az előterjesztők véleményét Herényi Károly foglalta össze, majd arra reagált Szent-Iványi István és Tabajdi Csaba képviselő. A szavazásban 176 képviselő támogatja a tárgysorozatba vételt, 26 ellenezte és 168 képviselő tartózkodott (2003. november 3.)

²⁴ Körömi Attila független képviselő T/13449. számú indítványa a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról (2004. december 15.)

²⁵ Az indítvány ugyan nem helyezné hatályon kívül a honosítási kérelemhez szükséges bevándorlási/letelepedési engedélyt, mert talán nem ismeri alaposan a szabályozást (Aptv. értelmmező szabálya), de az indoklásból kitűnik, hogy áttelepedés nélkül tenné lehetővé a magyarok kedvezményes állampolgárság szerzését.

az európai integrációtól való rejtett, elhallgatott félelmek növekedésével. Az a szülőföldön maradás politikáját tökéletesen szolgálja az igen alacsony számú és erősen kontrollált honosítási eljárás²⁶ – a hozzánk hasonló méretű Belgiumban például évente ötször többen szereznek honosítással állampolgárságot, mint nálunk. Eközben a vándorlási egyéb adatok emelkedés jelzi, hogy a szabályok folyamatos változtatása, szigorítása ellenére sem képes a közigazgatás uralma alatt tartani a folyamatot. Az állampolgárság felértékelődéséhez tehát nagyban hozzájárul a külföldiként itt tartózkodás minden egyéb jogi lehetőségének megnehezítése, bizonytalansága és magas tranzakciós költsége.

Az állampolgárság mibenléte

Az állampolgárság mint a nemzeti elköteleződés fokmérője több parlamenti vitában is felmerült. Példaképpen csupán egyet idézünk. A különböző összetételű kormányok időről-időre célpontjai a vitának. Az 1994. évi kormányprogramról szólva a kormánypárti képviselő kiemelte, hogy a program egyezést jelent a határokon belül és kívül, jelezve, hogy „a magyarság nem állampolgárság kérdése”, és a baloldálnak is van érzékenysége a nemzeti sorskérdések iránt. Ezért cselekvésre hívott fel a határon túliak érdekében.²⁷ Másfelől, az állampolgárság magvát alkotó választójoggal kapcsolatos „önkéntes jogkiterjesztés” a külföldiekre is az elmúlt időszak eseményeinek része: érdemi ellenvetés nélkül egyetértett a parlament azzal, hogy a helyi önkormányzati képviselők, polgármesterek választásában részt vehessenek „a Magyarországon tartósan letelepedett külföldi állampolgárok is” – mivel ők is zömmel magyarok, csak még nincs állampolgárságuk. „Ez úttörő rendelkezés”, amelyet holmi statisztikával nem akart lerontani az expozéban a miniszter.²⁸ Egyedülálló Európában – lelkenedezett egy kormánypárti képviselő, remélve, hogy értékelik a magyar jogalkotót, sőt „ez hitelt ad az aktív kisebbségvédelmi politikának is”²⁹

²⁶ A Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatala adatai szerint 2000–2004. között, azaz az utóbbi öt évben a honosítási, visszahonosítási kérelmek száma évi átlagban 4675, míg az állampolgárság megállapítási kérelemé 4609 volt. Ez évente átlag 5722 honosított embert jelent, amely meglehetősen alacsony. E személyek 90 százaléka határon túli magyar, azaz kedvezményezett külföldi.

²⁷ Országgyűlési Napló, Annus József képviselő felszólalása (1994. július 14.)

²⁸ Országgyűlési Napló, Horváth Balázs belügyminiszter expozéja a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló törvény vitájában (1990. június 24.)

²⁹ Országgyűlési Napló, Böröcz József képviselő felszólalása a vitában (1990. július 24.)

A külföldön élő, tartózkodó állampolgárok választójoga

Az állampolgársági, a választójogi és az alkotmány módosítási vitákban egyaránt teret kapott a külföldön élők választójoga. „Európában a fő szabály, hogy a lakóhely szerint, azaz otthon élve lehet szavazni. Akinek szoros kötődése van az országhoz, annak biztosítani kell a részvételi lehetőséget, kerül amibe kerül.”³⁰ Ez nem csak a szükséges technikai szabályok megalkotásának kínosan hosszú egyeztetését jelenti, de azt is, hogy csak az itt állandó lakóhellyel rendelkezőkre vonatkoztatható a választójog, ha a szavazás idején munkája, tanulmányai vagy egyéb okból külföldön van. A másik nézet szerint ez állampolgári jog, és mindegy, hogy mennyi lappangó, szunnyadó állampolgár van, mindenkinek egyformán kell biztosítani a választójogot, a nem tervezhető kiadások ellenére. Kompromisszumot jelentene, ha névjegyzékbe vétetnék magukat a külföldön élők, és ez egyben a kapcsolatuk szorosságát is bizonyítaná,³¹ illetve csak pártlistára szavazhatna az, akinek itthon nincsen lakóhelye, azaz egyéni képviselőre nem.³²

A külföldön élők bevonása a kárpótlásba

Nem hagyományos eleme az állampolgári jogállásnak, de az elmúlt évtized jogfejlődése felszínre hozta, hogy a háborús és a pártállam jogellenesen okozott káraiért – egyfajta szerződéses viszonyként felfogva az államnak a polgárral szembeni védelmi kötelezettségét – álljon helyt, legalább részlegesen. Igen ám, de közben a polgárból emigráns, menekült vagy éppen halott lett. Mi a fontosabb tehát: az állampolgárság, amely megalapozza a védelmi (kárpótlási) igényt, vagy az elszenvedett sérelem, a mai jogállástól függetlenül? Mindkét érvelés elhangzott a két kárpótlási törvény vitájában. Végül győzött az első, és fő szabállyá vált, hogy az állampolgárság az alapkövetelmény a kárpótlásra jogosultságnál, noha „a kárpótlás az állampolgárság leminősítése”, illetőleg csak a Magyarországon életvitelszerűen (sorközösségben) élők legyenek rá jogosultak.³³

³⁰ Országgyűlési Napló, Szigethy István képviselő felszólalása az alkotmány módosító törvény vitájában (1993. október 18.)

³¹ Országgyűlési Napló, Józsa Fábián képviselő felszólalása az alkotmány módosító törvény vitájában (1993. október 18.)

³² Országgyűlési Napló, Balsai István képviselő felszólalása az alkotmány szabályozási elveiről szóló vitában (1996. május 23.)

³³ Országgyűlési Napló, Faddi József képviselő felszólalása (1991. március 4.), szavazás eredménye (1991. április 23.)

Egyes szakmák, közjogi posztok kifejezetten magyar állampolgároknak való fenntartása

Teljes egyetértésben fogadtak el, de legalábbis támogattak az előző évtizedben olyan törvényeket, amelyek csak magyar állampolgároknak tartanak fenn munkaköröket. Nem politikai posztokról van szó, hanem az ügyvédi tevékenységről („a magyar jogi professzióhoz kötődik”, legyen feltétele a kamarai tagságnak még az állandó belföldi lakóhely),³⁴ amely csak jóval később enyhül, ha nemzetközi szerződés vagy az „EU szerződés” másként nem rendelkezik,³⁵ az orvosi tevékenységről,³⁶ egyetemi oktatásról, kivéve az egyházi egyetemeket („más országban nincs ilyen megszorítás, ne mutassunk ebben rossz példát”).³⁷ Az állatorvosi kamarai tagságnál is feltétel a magyar állampolgárság, bár egyesek valamilyen társulási szerződést is szóba hoztak.³⁸

A külföldön élők eltérő jogállása

Az Országgyűlés 1996. nyarán nem fogadta el, öt szavazat hiányában, az új alkotmány szabályozási elveiről szóló, kinkeservesen összehozott kompromisszumos határozatot. Így ősszel folytatódott a vita, és előállt a 119/1996. (XII. 21.) OGY határozat a Magyar Köztársaság alkotmányának szabályozási elveiről. Ebben rögzítették: „A külföldön élő magyar állampolgárok jogai körében az alkotmány tartalmazza olyan előírást, hogy a külföldi államokban letelepedett magyar állampolgár egyes jogait és kötelezettségeit törvény az itthon élőkhez képest eltérően állapíthatja meg - pl. a politikai és szociális jogok vagy a honvédelmi kötelezettségek körében -, de ne legyen különbségtétel aszerint, hogy közülük kinek van, és kinek nincs a magyar mellett más állampolgársága. Egyes tisztségekre történő választást vagy kinevezést többes állampolgárság esetén az alkotmány vagy törvény korlátozhatja.”

³⁴ Országgyűlési Napló, Balsai István igazságügyi miniszter exozéja az ügyvédségről szóló törvényjavaslat vitájában (1991. április 9.)

³⁵ Országgyűlési Napló, az ügyvédekről szóló törvény vitája (1998. február 24.)

³⁶ Országgyűlési Napló, Mezey Károly képviselő felszólalása a Magyar Orvosi Kamaráról szóló törvény vitájában (1993. április 19.)

³⁷ Országgyűlési Napló, Tóth Sándor és Sasvári Szilárd indítványa 1 felsőoktatási törvény vitájában (1993. június 8.)

³⁸ Országgyűlési Napló (1995. október 2.)

Termőföld tulajdon

Az állampolgárság mibenlétére vonatkozó áttekintést egy olyan témával zárjuk, amelyben szóba sem kerül a határon túli magyarok ügye. Feltűnő, hogy a bármely külföldiekkel kapcsolatos vitában előkerülő határon túli magyarság helyett is a mohó, spekuláns külföldi képe ugrott be, akivel szemben – elsősorban az alacsony hazai árak csábító spekulációja miatt – vagy egy évtizede védeni kell a hazai földet. Politikai és kevésbé közgazdasági érvek csaptak össze az uniós csatlakozásra, OECD és NATO tagságra, a liberalizációs követelményekre reagálva. Az, hogy ezzel esetleg a határon túli munkaerő-felesleg, a szezonális foglalkoztatás, a közös gazdálkodás is elősegíthető, még a népszavazás elrendelése feletti vitákban sem került elő 1997-ben. Elősegítve „a magyar nemzeti vagyon elleni spekuláció megakadályozását, valamint a nemzeti magyar termőföldföld vagyon nemzeti tulajdonban tartását” egy képviselői indítvány az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk után sem kívánta biztosítani külföldi jogi személyek számára a termőföld tulajdonszerzés lehetőségét. Így javasolta, hogy az Országgyűlés kérje fel a Kormányt: „a Tőke szabad mozgása tárgyalási fejezetben belül, a termőföld tulajdonszerzésére vonatkozóan olyan álláspontot alakítson ki, amely a megállapodásban előírt hét éves földszerzési tilalmon túl további lehetőségeket biztosít a Kormány számára a termőföld vagyonnal kapcsolatos nemzeti érdekek érvényesítésére”. Továbbá, „a csatlakozási tárgyalásokon képviselje azt az álláspontot, hogy az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk után a hét éves türelmi idő további három évvel meghosszabbítható legyen abban az esetben, ha a hetedik; év után a külföldi és belföldi földárak között jelentős különbség állna fenn; tartózkodjon azonban a megállapodás olyan jellegű módosításától, amely a nemzeti érdekekkel ellentétesen, a megállapodásban rögzített hét évnél korábban tenné lehetővé külföldi személyek termőföld tulajdonszerzését.”³⁹

Az idegenrendészeti szabályozás: bevándorlás

A rendészeti szabályok és a honosítás nem az egymásra épülést jelentette a képviselők számára, azt a hatályos szabályozásból nem ismerték fel. Számukra, mivel a bevándorlók zöme is magyar nemzetiségű, ahogyan a honosításnál, számukra is kedvezményeket kell nyújtani.⁴⁰ Ezért a rendészet terü-

³⁹ Farkas Sándor és Hörccsik Richárd (FIDESZ) kormánypárti képviselők H/86. képviselői indítványa (2002. május 30.)

⁴⁰ Például Horváth Tivadar képviselő felszólalása a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvény vitájában (1993. április 20.)

letén is kialakult a fő szabály (a három éves itteni jogszerű tartózkodás, a megélhetés biztosíthatósága, a társadalmi beilleszkedés, a közrendi és közegészségügyi megfelelés az előfeltétel a nem magyar nemzetiségű külföldieknek) és a kedvezményes lehetőség, azaz a rövidebb itteni tartózkodás a magyar nemzetiségűeknek⁴¹. Ez a kérelmezők többségének nagy öröme szolgált, még akkor is, ha ezzel egyidejűleg a korábbi szabályok erőteljesen szigorodtak a bevándorlás terén.⁴² A paktumos alkotmányozást elítélő képviselő egyenesen népszavazást indítványozott: döntsön a nép, vajon akarja-e megszigorítani a bevándorlást és a magyar állampolgárság megszerzését, vagy sem. Nem cél, hogy az elcsatolt területek magyarsága elvándoroljon!⁴³ Ez a rendészeti szigor, a nehezen megszerezhető, bár kedvezményes bevándorlási/letelepedési engedély tehát egyben legitimálja másfél évtizede a „szülőföldön boldogulás” politikáját.

Az alternatív jogállás: kedvezménytörvény?

A kedvezményes, gyors honosítás, vagy a határon túli szülőföldjére szögezése – a bevándorlás, munkavállalás, honosítás megnehezítésével – vitáját már 1996-tól egy új megoldással akarták feloldani. A határon túli magyarokért való felelősség hassa át az egész alkotmányt (pl. határozzák meg a nemzeti színeket az állami lobogó mellett), a magyar állampolgárság alanyi jogon legyen elérhető,⁴⁴ illetőleg „legyenek bizonyos jogok a magyar nemzetiségűek, származásúak számára önálló kategóriaként”. Ez tehát „az állampolgári és az emberi jogok melletti harmadik kategóriaként” jönne létre. Így „legyen az alkotmány az egész magyar nemzet alkotmánya, rendezve végre a határon túliak ügyét”.⁴⁵ Az új kategória, a „státusmagyarság” számtalan kedvezményt biztosít, de külföldiként kezelte minden alakváltozatában a határon túliakat, az

⁴¹ A letelepedési engedély kifejezés és helyébe lépő jogintézményt az 1993. évi LXXXVI. törvény vezette be, majd 2002-től visszatértünk a 2001. évi CXXXIX. törvényben szereplő letelepedési engedélyhez. Az előzőt a rendőrség, az utóbbit a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (regionális) szervei adják ki, de közös, hogy idegenrendészeti ügyről és nem közigazgatási eljárásról van szó.

⁴² Tóth Judit: Kíváncsok immigránsok? (Az állampolgársági és az idegenrendészeti törvényről). In Sik Endre (szerk.): *Jönnék? Mennek? Maradnak?* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 1994. 98–110.

⁴³ Országgyűlési Napló, Király B. Izabella képviselő napirend előtti felszólalása (1993. június 28.)

⁴⁴ Országgyűlési Napló, Jeszenszky Géza és Balsai István képviselő felszólalása az alkotmány szabályozási elveiről szóló vitában (1996. május 23.)

⁴⁵ Országgyűlési Napló, Torgyán József képviselő felszólalása az alkotmány szabályozási elveiről szóló vitában (1996. május 23.)

állampolgárság, az idegenrendészet terén semmiféle könnyítést nem tartalmazott a törvény.⁴⁶ Pedig a „különleges közjogi státus” kidolgozása a MÁÉRT feladata volt, és az uniós csatlakozással át kellett tekinteni az állampolgársági, vízumrendészeti politikát is,⁴⁷ hogy ellensúlyozzuk a nemzet részleges integrációját, és töredéknemzetből végre szerződéses-nemzet legyünk.⁴⁸

Összességében csak kevés képviselő előtt egyértelmű a kisebbségvédelem, az üldözötteknek biztosítandó menedékjog és az állampolgári jogviszony közötti különbség. Az állampolgárságot elsősorban korlátlanul örökölhető, adható, nemzeti, etnikai, nyelvi, kulturális – azaz *szimbolikus jellegű* köteléknek látják. Ugyanakkor vegyes a kép, hiszen voltak – igaz, a felszólalók közt kisebbségben – az állampolgárságot alapvetően *konkrét jogok és kötelezettségek foglatatának* tekintik, akik objektív jogi tényekre alapozzák a honosítást, és akik érdemi szabályozást javasoltak az állampolgárság korlátlan örökölhetősége, az effektivitás hiánya ellenében, továbbá a kettős állampolgárság jogkövetkezményeinek átgondolását sürgették. A címben feltett kérdésre csak a szavazások és a szabályozás alapján úgy tűnik, *nincs esélye a tömeges honosításnak*, függetlenül az uralmon lévő pártkombinációktól, míg a vitákból a pártbeli hovatartozást nem szükségképpen követő véleménybeli sokfélesége érzékelhető.

Arra a következtetésre is juthatunk, hogy a parlamenti szóhasználatban az *idegen* a befektető, spekuláns, kolonizáló, illetve rendészeti veszélyforrás, míg a *külföldi* – ha magyar – nem számít annak, sőt nemzettagként főleg szimbolikusan rokon, kisebbségi hovatartozása miatt menekülőként pedig a vendégjogra (rövid ideig) apellálhat. Ezt támasztja alá, hogy kevésbé jelent meg az uniós polgárjog a vitákban, noha az elmúlt tíz évben a törvényhozási munka jelentős részét a csatlakozásra készülés, a jogi igazodás tette ki. Nem vették észre, hogy a kettős „állampolgárság” élményét (tagállami állampolgárság az előfeltétele az uniós polgárságnak) itt közösen éljük meg? Ez a jogintézmény az európai identitás, politikai összetartozás erősítésére születetett Maastrichtban, és csak fokozatosan töltődött fel jogi elemekkel. Az Amsterdami Szerződés és az Európai Alkotmányos Szerződés is kiegészítő jellegűnek minősítette, amely nem akarja a nemzeti állampolgárságot kiszorítani, csupán azt sajátos jogokkal, a közösségi tér birtokba vétele jogaival kibővíteni. Jogász

⁴⁶ Tóth Judit: Státusmagyarság. *Mozgó Világ*, 2001. 4. sz. 12–19.

⁴⁷ Judit Tóth: Connections of Kin-minorities to the Kin-state in the Extended Schengen Zone. *European Journal of Migration and Law*, Nr. 5, 2003. 201–227.

⁴⁸ Országgyűlési Napló, a határon túli magyarokra vonatkozó politikai feladatok végrehajtásáról szóló jelentés, különös tekintettel a MÁÉRT ajánlásaira OGY határozat feletti vita (2000. március 8.)

szemmel bizonytalan a csak fokozatosan kialakuló uniós polgárjog és maga a genezis: egy állam nélküli képződmény beszél (állam)polgárságról, amelyet tömegesen, pusztán a szabályozás erejével adományoztak mégis milliószámra az EU bővítésével. Ez a jogi tény nem alakította az itthoni gondolkodást, és nem csoda, hogy az Alkotmány módosítási hullámaival egyetlen egyszer sem került bele az alaptörvénybe.⁴⁹ Beértük azzal, hogy valamennyi hazai jogszabályban „az Európa Unió valamely tagállamának állampolgára” kitételt alkalmazunk, a képviselők nem beszélnek uniós polgárjogról, csak az Unió bővítésével előálló utazási akadályokról, elválasztó falakról.

Az állampolgárság mibenlétével kapcsolatos parlamenti *ambivalencia* és *bizonytalanság* egyszerre tükröződik a 119/1996. (XII. 21.) OGY határozatban, miszerint „Az alkotmány az állampolgárságról szóló törvényben foglaltaknak megfelelő tartalommal szabályozza az állampolgárságot, az állampolgárság megszerzésének és megszűnésének módjait. Az állampolgárságot születéssel szerzi meg az a személy, akinek bármelyik szülője magyar állampolgár, vagy aki Magyarország területén születik, és a szülei hontalanok vagy ismeretlenek. Az állampolgárság honosítás útján történő megszerzésekor a kérelmezők között a magyar származásúak számára kedvezőbb feltételeket kell biztosítani.”

Ez a kettősség részben magyarázza, miért juthatott el a népszavazásig a (szimbolikus vagy valóságos) magyar állampolgárság ügye. Ám az állampolgárság megadásáról a közvetlen demokrácia eszközeivel nem lehet dönteni, az efféle megközelítés jogi és politikai bizonytalansággal jár⁵⁰, határokon belül és kívül. A belső bizonytalanságra és ambivalenciára példa, hogy a kedvezményes honosítás és bevándorlás szabályainak, intézményének előkészítését egy politikusra bízta a kormány a nemzeti felelősség átfogó koncepciója keretében, miközben az igazságügyi tárca kapott megbízást a nemzetpolgárság, a vízum és a speciális útlevel rendelkezéseinek kidolgozására „a határon túli magyarok számára szükségtelen kényelmetlenség vagy megalázó helyzetek kiküszöbölésével”, figyelemmel a nemzetközi és az uniós jogra.⁵¹ A határon túli magyarok jövőképehez, stratégiájuk kialakításához erős középosztály kell, és talán ezt szolgálná az európai uniós ügyekért felelős tárca nélküli miniszter előterjesztése a Kárpát-medencei térség átfogó fejlesztésére az igénybe vehető uniós fejlesztési forrásokról? Most még csak a túlélésre terjed ki a vágyak és álmok szintje. Ilyen körülmények között *sokkal nagyobb az anyaor-*

⁴⁹ Tóth Judit: *Státuszjogok*. Lucidus, Budapest, 2004.

⁵⁰ Tóth Judit: Kettős állampolgárságot népszavazással? *Fundamentum*, 2004. 2. sz. 80–87.

⁵¹ Avarkeszi a kormány megbízott – Nem kell törvény módosítani a kedvezményes honosításhoz? *Népszabadság*, 2005. január 13.

*szág közéleti vezetőinek a felelőssége, mert “a jövőképek három szintje és a falusias magyarság elszegényedése egyszerre magában hordozza a kisebbségi társadalom megrekedésének és szimbolikus eszközökkel való hiszterizálhatóságának lehetőségét is. Ki ne akarna magyar állampolgárságot? Ki ne akarna autonómiát? Ki ne akarna a többségi nyelv és habituális világ megtanulásának és használatának terhetől megszabadulni? A magyarországi politikai osztály nagy felelőssége az, hogy ezzel a vágyrendszerrel mit is akar kezdeni. Ezzel ugyanis nem csak szimpatizánsokat, az áttelepülők révén szavazókat, a migrációtól való félelmek felkeltésével ellenszavazatokat lehet szerezni, hanem a kisebbségi közéleten belüli vitákkal a magyar kisebbségi társadalmak instabilitását is állandósítani lehet.”*⁵²

---

⁵² Bárdi Nándor: *Tény és való – A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony: Kalligram, 2004. 257.

INTERJÚ

GYÖRGYI ANNAMÁRIA

A mumusok és a kék madár”¹

Mi történt? Miről beszél(t)ünk?

Bárdi Nándor történésszel, a Teleki László Intézet, Közép-Európai Tanulmányok Központjának tudományos főmunkatársával Györgyi Annamária készített interjút a kettős állampolgárság és az erre vonatkozó népszavazás vitájáról.²

– Néhány napja Marosvásárhelyen tartottál ebben a témában előadást. Miért pont ott, miért pont most?

– Volt egy régebbi meghívásom az ott szerveződő fiatal társadalomtudományi körtől. Eredetileg egy historiográfiai témáról beszéltnünk, de mivel az utóbbi hetekben egy budapesti tudományos konferencián is elemeztem a kérdést, Gagy József arra kért, hogy álljak a vásárhelyi érdeklődők elé – ha van merszem –, magyarázzam el a kialakult helyzetet és a döntés ága-bogát; különösen a magyarországi szavazói magatartás érvrendszereit. Erre nem tudtam nemet mondani. Persze tartottam egy kicsit az érzelmek áradásától és a népgyűlési hangulattól, de végül semmi ilyen nem tapasztaltam. Ráadásul, a népszavazás utáni színpadias megnyilatkozások médiavisszhangja nyomán mindenki valami nagy konfliktuskezelő helyzetre számított, miközben tőlem egy szakszerű elemzést kértek, és ezt nyugodt beszélgetés követte. A „mi lesz most”, a „nekünk ez jó vagy rossz” kérdéseire persze nem tudtam mit mondani, hiszen nem vagyok vatesz. Az azonban érdekes volt, hogy többen a társadalmi, közszellembeli tényekkel való szembesülést, az erdélyi valóságlátás tisztulását hangsúlyozták. Mikor Budapestre visszatértem, jónéhányan rákér-

¹ Az interjú címe utalás Balla D. Károly azonos című esszéjére, amely Magyarország euroatlanti integrációjának a kárpátaljai magyarságra vonatkozó következményeit taglalja. Megjelent: Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében. *Magyar Napló* (Budapest), 2000. 39–58.

² A beszélgetés 2004. december 30-án készült. Eredeti változata megtalálható: politika.transindex.ro/?cikk=2911 internetes oldalon. Az itt közölt szöveget Kovács Éva és Erdősi Péter gondozta, amiért a decemberi beszélgetés szereplői ezúton mondanak köszönetet.

deztek, hogy miként fogadtak, mit vágtak a fejemhez odaát. S én csak széttártam kezem, semmi rendkívülivel nem szolgálhattam.

– *Kívülállóként lehet-e e kérdést csupán tudományos problémának tekinteni?*

– Ha nem is lehet kívülállónak maradni, a magam szaktörténeti pozíciójában úgy vélem, lehet erre törekedni. Annnyival könnyebb nekem, mint neked, hogy nincsenek határon túli felmenőim, soha nem voltam kisebbségi. Ehhez jön az, hogy a jósorsom hozta szakértői munkáim során hozzászokhattam, hogy nem pro vagy kontra kell gondolkodnom – erről a kérdésről sem. A népszavazási voks szerintem habituális és szocializációs kérdés, és a szavazók számára másodlagos az érvek–ellenérvek megfontolása. Tehát én ebben az egészben – a népszavazás után – az igen/nem bölcsködésnél fontosabbnak tartom, hogy kívülről lássuk, mi is történt, mi van az érvelések, hirdetések és az opciók mögött.

– *Milyen keretek között érdemes ezt a problémát elemezni?*

– Az egész kérdéskörben döntőnek tartom, hogy a téma a magyarországi belpolitika és a magyarországi közgondolkodás problémája önmagával, és csak következményeiben szól a magyar–magyar viszonyról. A kérdés döntően pártpolitikai mezőbe került – miért ne került volna, hiszen ma minden oda fut be Magyarországon –, és ehhez jöttek a társadalomlélektani jelenségek. Döntően a határon túli magyarok lehetséges viselkedésére – a jövőbeli tömeges áttelepülés feltételezésére, illetve, a másik oldalról az elutasítás esetében várható csalódottságra – és ellenreakcióira való hivatkozás került bele a magyarországi vitákba. S így jelentős mértékben érzelmi kérdéssé vált az egész probléma. A határon túli magyarok ügyét tehetetlenként, a kettős állampolgárság intézménye pedig félelmetes és beláthatatlan következményeket hozó mumusként jelent meg a kampányban. A vajdasági, kárpátaljai és az erdélyi nyilvánosságban, valamint a magyarországi „igen”-kampány egy részében, ugyanez az intézmény mint az örök megszabadulás boldogságát hozó Kék madár jelent meg. A határon túli nyilvánosságban kialakult helyzetet, Bibó István nyomán, olyan politikailag hiszterizált helyzetnek látom, ahol a valóságos, a lehetséges és a kívánatos egészséges egyensúlya felborult. S ennek következményeként közösségi rémképek és lelki kilengések állandósulnak, mindezek beépülnek a valóságképekbe, és az emberek aztán ezeken keresztül érzékelik környezetüket. Gondolj csak a két alapvetően különböző pólus, a *Háromszék* című lap és a *Transindex* Disputa szövegeire a népszavazás utáni napokban.

De visszatérve a pártpolitikai mezőhöz, azt is látni kell, hogy a magyarországi politikai elit 1997, a nyugdíjreform óta egyetlen szakpolitikai intézmé-

nyi reformot nem tudott megvalósítani: sem a közigazgatásban, sem az egészségügyben, sem az oktatásügyben, és az államháztartás terén sem. A két nagy politikai tömb totális bizalmatlanságba ágyazott egymásnak feszüléséből – a problémák szőnyeg alá söprésén túl – kialakult egy olyan pártpolitikai „stratégia”, amely saját sikerességét pusztán a szavazatszerzésben méri, perspektívája pedig a következő közvélemény-kutatás népszerűségi mutatóinak megismeréséig terjed. A magyarországi népszavazási távolmaradás mögött ezt a politikai osztállyal szembeni, egyre növekvő elégedetlenséget is érzékelni kell. Hiszen a politikai, közéleti elit nem politikai, hanem pártpolitikai alternatívákban gondolkodik. A nemzetpolitika, nemzeti egység kérdésének csak egyik oldala a határon túli magyarság problémája; legalább ennyire súlyos kérdés, hogy az európai politikában miként tud a két nagy magyarországi politikai erő együttműködni, nemzeti érdekeket megjelölni.

Lehet azt is mondani, hogy „ez a ti bajotok”, csak hogy valójában a térség bármiféle nemzetegyesítő szándék nélkül is egységesül: nem lehet a problémákat külön kezelni se itt, se ott. Ahogy nyilvánvaló, hogy a határon túli magyar politikai entitások választójog nélkül is komoly hatással vannak a magyarországi belpolitikára, és viszont. Erről lehet ilyen vagy olyan véleményünk, de ez ténykérdés.

Az egész népszavazásügyet a politikusok, itt és ott egyaránt, szeretnék elfelejteni. Azonban a felfakadt vitákat nem lehet megkerülni, a konfliktusokat, ellenérzéseket ki kell beszélni. A pártpolitika meghaladása nem csak a politikusok felelőssége, hanem a magunkfajta filológusoké is, akik más, új beszédmódokkal értelmezhetik a történeteket, következményeket és a teendőket.

– *Konkrétabban, milyen dimenzióit különíthetjük el ennek a kérdésnek?*

– Az egyik szint a politikai kényszerhelyzet-szituáció, a népszavazás létrejötte és eredménye. A másik szint a pártpolitikai küzdelem terepe. A harmadik pedig a politikai osztályon belüli, megközelítésbeli különbségek világa. Mivel a magyar nemzet és a magyar állam határa nem esik egybe, ezért a nemzetépítő (kisebbség- és magyarságpolitikai) logikák ütköznek az államszervező logikákkal. S e mögött ott van, hogy a tizenöt éve fejlődő határon túli közösségek mint politikai entitások, a közösségi autonómiák intézményesített legitimálása hiányában a politikai nemzetek állami intézményei közé szorultak. Arról van szó, hogy a romániai magyarság – de ez vonatkozik a többi határon túli magyar társadalomra is – a romániai politikai közösség, de nem a román politikai nemzet része. Hiszen az erdélyi magyarság nem a román, hanem a magyar nemzetépítésben vett részt 1918-ig, majd a román nemzet- és államépítés épp a magyar, német, zsidó pozíciókkal szemben működött. A po-

litikai nemzethez kapcsolódó lojalitás, kötődés gyenge (ez Szlovákiában, Szlovéniában, Horvátországban mérhetően sokkal erősebb, mint Romániában, és különösen az ukrainai magyarság körében), és az adott országgal való azonosulást a szülőföldhöz való kapcsolódás teremti meg. A romániai magyar kisebbségi elit ezt mindig közösségi integrációként képzelte el. Úgy vélte, hogy önálló szülőföldi magyar intézményrendszer működtetése révén kapcsolódhat, integrálódhat a román államba. Ez az otthon és haza dilemmája. Ez jelent meg a húszas évek politikai transzilvánizmusában; Bánffy Miklós Magyar Népközség-kísérletében a Nemzeti Újjászületési Fronton belül; a Magyar Népi Szövetség-, illetve a kolozsvári baloldali autonomista törekvésekben 1944–1946 között (Jordáky Lajos, Lakatos István); az 1968-as intézményteremtő felütásban; az 1993-as brassói RMDSZ-kongresszus „állam az államban”-elgondolásában. Ráadásul 1940–1944 között az Erdélyi Párt – nem nemzeti, hanem regionális alapon – hasonló integrációs stratégiát kínált fel a budapesti kormánynak.

A budapesti magyarságpolitikában, akár nemzetegyesítésből, akár kisebbségvédelemből indulunk ki, megkerülhetetlen a saját, demokratikus kisebbségi intézményrendszer kérdése. Ez akkor erősítheti igazán az „otthon–haza” érzését, ha a lokális ügyekből, az emberek mindennapi gondjaiból indul ki, és ebből alakítja ki regionális partneri viszonyát a „budapesti nemzetpolitikákhoz”.

– *Honnan és mitől indult el a kettős állampolgárság-vita?*

– A probléma genezisének öt-hat csomópontja van. Ami előjátékát illeti, érdemes tudni, hogy a problémát liberális oldalról vetik fel, még 1989-ben. A *rendszer váltás programjában* – ez az SZDSZ első pártprogramja – a kisebbségi tézisek szerzője, Tamás Gáspár Miklós így fogalmazott: „13. Minden magát magyarnak valló személy – és az ő jogán családja – legyen jogosult a magyar állampolgárságra.” Ezt számon kérni, a párttól vagy TGM-től, jó felütésnek tűnhet: de tudni kell, hogy mindez a romániai menekültügy időszakában (1989 májusában) született, amikor a magyar szervek még visszaadtak a határon átszökött személyeket a román belügyi szerveknek. Ténylegesen a kettős állampolgárságot mint a balkáni és a közép-európai államszétesések utáni nemzetiségi kérdés kezelésére szolgáló technikát Konrád György és Végel László vetette fel 1992 márciusában egy budapesti, SZDSZ szervezte konferencián. Ők akkor ezt kétoldalú megállapodások rendszerével képzelték el, mintegy a kisebbségi konfliktusok kezelésére. A javaslat – a magyar kisebbségi autonómia-koncepciókhoz hasonlóan, lásd Carington-terv és a VMDK koncepció – a felbomló Jugoszlávia viszonyainak rendezésére szolgáló kétoldalú megállapodás-rendszerre épülő kisebbségvédelmi elképzelésekből származott. A magába néző

magyarországi közszellem általában nem vett arról tudomást, hogy szomszédai közül csak Ausztriában és Romániában nem volt állampolgárság-változás. Bár az utóbbi országban élő magyarok jó része tisztában van a bukaresti Moldva-politika következményeivel, tud a Pruton túliak kedvezményeiről. Ennek is köszönhető, hogy a kettős állampolgárság kérdését sokkal kevésbé látják problematikusnak, mint a magyarországi közvélemény.

A kettős állampolgárság követelését Erdélyben Katona Ádám vetette fel. Az Erdélyi Magyar Kezdeményezés programjába vette, a Szövetségi Képviselők Tanácsában is felvetette, de 1993-ban nem került be az RMDSZ kongresszusi programjába. 1994–1996 között Borbély Imre több, az MVSZ számára készülő nemzetstratégiai tanulmányában foglalkozott a kérdéssel. Majd 1996-ban, az MVSZ IV. Világkongresszusán bekerült a programba a magyar állampolgárság kiterjesztése.

Ez az év fordulópont volt az utóbbi évtized kisebbség- és magyarságpolitikájában. A magyar külpolitika szempontjából – az alapszerződések megkötésével – megszabadult az instabilizáció – a magyarországi kisebbségvédelmi törekvések Nyugat-Európa felé irányuló hárfítására szánt – pozsonyi és bukaresti vádjaitól. A kisebbségpolitikában ugyanakkor kiderült, hogy a nemzeti autonómia jövőképe, illetve a társnemzeti modell Közép-Európában, évtizedes távlatban nem működik. A kisebbségpolitikai elitek a kivárás és a védekező, sérelmi pozíció helyett a kormányzati részvétel mellett döntöttek. (Ezek az elitek személyi összetételükben is alapvetően megváltoztak.) Az ezzel együtt átalakuló budapesti magyarságpolitikában pedig létrejött az első hivatalos összmagyar politikai tanácskozás. Ezen körvonalazódtak a magyarság- és a kisebbségpolitikák legfontosabb alapelvei, 1996 júniusában: az autonómiaigény elfogadása és magyar kormányzati támogatása; prioritásként a szülőföldön való maradás támogatása és az adott országok euroatlanti integrációjának elősegítése; intézményes tekintetben a magyar–magyar csúcspontok intézményesítése, rendszeressé tétele. Az előbbi konszenzuspontokon túl ez azért fordulóponthoz jutott, mert ettől kezdve négy, egymással párhuzamos jövőkép-stratégia van jelen a külmagyar ügyekben. A kisebbségi elitek a kormányzati pozícióból látják hatékonyabbnak az érdekérvényesítést; a budapesti (MSZP–SZDSZ) kormányzat az alapszerződések politikáját, az államközi megegyezést képviseli; a FIDESZ – a schengeni probléma kivédése érdekében, Magyarország megnövekedett geopolitikai súlyát kihasználva – a státustörvény koncepcióban gondolkodott; a kettős állampolgárságot megvalósítandó politikát célkitűzőként a VM DP 1997-ben, az MVSZ vezetése 1998-ban fogadta el. Ugyanakkor lényegében kialakult egy vízió a kulturálisan egységes és politi-

kailag föderális magyar nemzetről, amelyben a különböző szereplők az azonosságtudat megőrzésének esélyegyenlősége érdekében, a szétfejlődés ellen lépnek fel.

A nemzetegyesítésben gondolkodó álláspont a nemzet Trianon előtti egységének helyreállításából indul ki, és az utóbbi nyolcvan év külmagyar társadalmi és kulturális átalakulásával – a „Trianon következménye” állásponton túl – nem tud mit kezdeni. A kisebbségvédelmi álláspont szerint ellenben épp ebből – a szétfejlődés eredményeként létrehozott – entitásból és tudáskészletből kellene kiindulni. Itt arra a kérdésre, hogy miért is kell ezeket a csoportokat támogatni, funkcionális választ kell adni. E válasz helyzeti tőkéből (nyelv és helyzetismeret) kiindulva: a határon túli magyarsággal a közép-európai regionális politikákban együttműködni. Nemcsak közvetítő szerepben, hanem önálló tényezőként is. No de hol van ehhez a geopolitikai/regionális koncepció?

Mindenki tudta, hogy a schengeni vízumszabályozások miatt – amikor még Románia vízummentessége és euroatlanti integrációja nem is volt oly közeli, mint ma – a kapcsolattartás megőrzése érdekében tenni kell valamit. S ehhez járult az a felismerés, hogy Magyarország NATO-felvétele révén jelentősen megnőtt az ország regionális–geopolitikai súlya, és ezt a magyarságpolitikában is kamatoztatni lehetett.

A kilencvenes évek második felében a következő négy „technikai” elképzelés alakult ki a magyar állam és a határon túli magyarok kapcsolata vonatkozásában. 1) Olyan célstátus biztosítása a határon túli magyarok számára, amely egyfajta konkrét jogosultságrendszerrel biztosít a magyar államtól. Ilyen a státus/kedvezménytörvény logikája, és ebbe a körbe tartozik a mostani nemzetpolgárság elgondolás is. Csakhogy ez utóbbi olyan dolgot akar adni – útlevelet – amely állampolgárság nélkül nehezen értelmezhető. De ha öt- vagy tízéves nemzeti vízumról van szó, az már teljesen más. Ahhoz már elég a magyar igazolvány is. 2) Kétharmados törvénnyel külön állampolgári státus létrehozása. Ilyen az eredetileg Borbély Imre által felvetett – brit mintára elképzelt – külhoni állampolgárság intézménye, és ehhez hasonló a letelepedés nélküli magyar állampolgárság elgondolása. Mindkettő útlevelet, munkavállalási lehetőséget, a felsőoktatásban való ingyenes részvételt biztosítana, és mindkettő kizárná a magyarországi letelepedést és a választásokon való részvételt. (Az 1999-es külhoni állampolgárság-koncepcióban szerepel a magyarországi személyi igazolvány, illetve a választhatóság lehetősége is.) Tehát, míg a célstátus tényleges jogalapot hoz létre, megalkotva a „határon túli magyart”, a „státusmagyart”, a „magyar igazolvánnyal rendelkezők körét”, addig a külön stá-

tus intézményesítése már jogviszonyt jelent. 3) A magyar állampolgárság megszerzése honosítással, arra való hivatkozással, hogy az adott személy valamelyik felmenője magyar állampolgár volt. Erre vonatkozik a mai gyakorlat is, de ahhoz egyéves magyarországi tartózkodás kell, s addig a tartózkodási, letelepedési engedélyen (több éven át) tart az út. Az MDF 2003-ban benyújtott javaslata a honosításon keresztül próbálja megoldani a kettős állampolgárságot, azzal, hogy törölné az egyéves magyarországi állandó tartózkodást. A Mádl Ferenc által felkért jogászcsoporthoz szintén ezt a technikát javasolta, azaz a kiegészítéssel, hogy – nyíltan ki nem mondva, de – a magyar kulturális nemzethez való tartozást az etnikai elvű diszkrimináció helyett a magyar nyelvű állampolgársági vizsgálattal határozná meg. 4) Alkotmánymódosítás révén minden magát magyarnak vallóra kiterjeszteni a teljes körű magyar állampolgárságot. Ezt az 56-os emigráció és néhány nyugati magyar szervezeten túl senki nem vállalta fel a szavazójog és az adózás problematikája miatt.

– *Ez eddig két időbeli csomópont. De ilyen tisztán látszottak már a státustörvény időszakában is a különbségek?*

– Nem, dehogy. Elemeztem a státustörvényt, de például az előbbi négy verziót csak most vettem komolyan, bár erről Borbély Imre 1999-es tanulmányaiban is írt.

1998-tól 2000-ig tartott a kérdés genezisének következő kikristályosodási szakasza. A kettős állampolgárságról 1999-ben a *Magyar Kisebbség* tematikus folyóirat-számot jelentetett meg. Borbély Imre a német etnopolitikai hagyományokból kiindulva, a brit példa alapján javaslatot tett a külhoni magyar állampolgárság bevezetésére. A szélesebb nyilvánosság elé 2000-ben került az ügy. Egyrészt azzal, hogy miután az MVSZ határozatba foglalta a külhoni állampolgárság követelését, Patrubány Miklós egyeztetéseket kezdett a kérdésről a magyarországi pártok képviselőivel. Másrészt, az RMDSZ vezetése – annak érdekében, hogy kisebbségpolitikai ellenzéke kezéből kivegye a kezdeményezést, és a vele szemben külön Erdély-politikában gondolkodó Orbán-kormányt is nyílt színvallásra kényszerítse –, a Frunda György elnökelőlt melletti ajánlásgyűjtésben a kettős állampolgárságért is aláírásokat gyűjtetett. Ettől a kezdeményezéstől azonban Orbán Viktor és Duray Miklós is elhatárolta magát 2000. október-novemberében, a státustörvény védelmében. Ezzel Markónak sikerült a kisebbségi társadalomban osztatlan népszerűségnek örvendő „megoldást” kizárni az ellene folyó politikai harcból.

Mindez azért fontos, mert 1996 és 2000 között Duray Miklós vezette az MVSZ stratégiai szakbizottságát. Duray akkor egyértelműen a státustörvény mellett foglalt állást, mert jogilag úgy vélte, hogy az állampolgárság nem megosztható, a magyar belpolitikára nézve tartott attól, hogy a migrációs, az adózási

és közteherviselési, valamint a választójogi aggályok miatt a magyarországi közvélemény elutasítaná a kettős állampolgárságot. Külpolitikailag pedig elfogadta azt a Martonyi János által képviselt felvetést, hogy jelentősen gyengítené Magyarország alkupozícióit és hátrálatná az uniós csatlakozást.

A negyedik csomópont 2003 júniusa, amikor Zoran Zsivkovics szerb miniszterelnök egy, a kettős állampolgárságot nem ellenző nyilatkozatot tett. Ezt követően kezdődött a vajdasági magyar politikai pártok aláírásgyűjtése, majd augusztus 18-án Patrubány javaslata, hogy ne kössék áttelepedéshez az állampolgárság megadását, és két nappal később az MVSZ vezetése a népszavazási kezdeményezés mellett döntött. A szerb miniszterelnök azzal, hogy felvetette a témát, a magyar–szerb vízumtárgyalásokon erősíthette pozícióit. A vajdasági magyar politikai életen belül a kettős állampolgárság igénye akcióegységet teremtett, de Kasza József, a VMSZ, és Ágoston András, a VMDP vezetője közti elvi ellentétek is fennmaradtak. Míg az előbbi inkább a kétoldalú megállapodásokat és abban a VMSZ közvetítő szerepét látta, addig Ágoston a személyi elvű autonómia koncepciójához hasonlóan töretlenül kitartott az önálló magyar kezdeményezés mellett. (Mikor 2004 novemberében a román kormány részéről a kettős állampolgárság áttelepedés nélküli kiterjesztése miatt nemtetszésüknek adtak hangot, az RMDSZ nevében egyből közvetítői szerepet helyezett kilátásba Markó Béla és Borbély László.)

Az ötödik csomópontot a 2003 szeptember–december közti eseményekben látom. Az MVSZ népszavazási kezdeményezésének sikertelenségétől és ennek határon túli és magyarországi hatásától félve, az MDF 2003 szeptemberében az állampolgársági törvény módosításával akarta a problémát rendezni. Javaslataikat a határon túli pártokkal is egyeztették, de a parlamentben még csak tárgysorozatba se sikerült venni a javaslatot. Kimúlt a nagy pártok ellenállásán. Ez a javaslat a honosítást lerövidítené, de az áttelepedéshez a jelenlegi feltételeken (megélhetés igazolása, állandó lakhely stb.) nem változtatna.

A délvidéki aláírásgyűjtéssel párhuzamosan az ottani magyar pártok közös szakértői bizottságot küldtek Budapestre, amely az MDF-es javaslattal azonos megoldást képviselt a Külügyminisztérium képviselőivel folytatott tárgyalásokon. Ezekre a tárgyalásokra az RMDSZ képviselőjét is meghívták (Nagy Zsolt) aki az elvándorlás növekedését prognosztizálta és ezt használták a vajdaságiakkal szemben ellenírvként. A külügyminisztérium mindvégig defenzívában volt. Nemzetközi, jogi megfontolásokra hivatkoztak. Lényegében politikai döntésre várva halogatták a kérdést. 2003 második felében kialakult az MVSZ–MDF–vajdasági szakértői bizottság (vajdasági magyar pártok) és a Külügyminisztérium között egy viszonyrendszer, amelyben mindenki párhuz-

mosan mondta a magáét, de nem történt politikai előrelépés. Ezt a helyzetet erősítette az Alkotmánybíróság döntése arról, hogy az állampolgárság gyorsított honosításáról lehetséges a népszavazás. (Miközben az Alkotmánybíróság alkotmányjogász tagjai külön véleményt fogalmaztak meg, és a kérdésfeltevés nem egyértelmű volta és nemzetközi jogi hatása miatt megkérdőjelezték a népszavazásra való bocsátását.) A megvalósíthatóságot tovább erősítette, a kormány halogató mozgásterét pedig tovább szűkítette az, hogy a Mádl Ferenc köztársasági elnök által felkért szakértői bizottság is megvalósíthatónak vélte az állampolgárság biztosítását a határon túli magyarok számára.

A hatodik csomópont 2004 március–júniusa, amikor a FIDESZ kialakította álláspontját a népszavazással kapcsolatban. A párton belüli dilemmák nyár elejére, az EU választások utánra tisztázódtak. Nevezetesen: egy sikertelen választás politikai vereség is lehet, illetve a kettős állampolgárság keresztezi az addig követett autonómia-stratégiát. A FIDESZ vezetése úgy döntött, hogy a jobboldal integrálása és egy számukra mindenképp kedvező pártpolitikai konstelláció kialakítása érdekében érdemes vállalni a kezelhetőnek gondolt veszélyeket.

Kényszerhelyzet, politikai tűszhelyzet állt elő, amikor egy, a kisebbségpolitikában a perifériára került csoport mint magyarországi társadalmi szervezet kezdeményezett magyarországi népszavazást egy olyan kérdésben, amelyet a pártok konszenzus hiányában, pártokon belüli egyetértés hiányában, illetve a szülőföldön való maradás elve (a határon túli szlengben: „maradj otthon kis-komám-program”) alapján megkerültek. A szavazás nem egy törvényről, hanem, mivel ügydöntő, egy „ügyről” szól. Mivel az „ügy” önmagában sok mindent átfog, különböző érvelések vannak arról, hogy eleve miről is folyik/folyt a népszavazás. Patrubány szerint: a gyors és automatikus honosított állampolgárságról; Orbán Viktor pedig egyik megnyilatkozásában arról beszél, hogy az országgyűlés alkotson törvényt a letelepedés nélküli állampolgárságról. Gyurcsány Ferenc a határon túliak állampolgárságának megadását ellenzi a népszavazási „nemre” való felhívással; Csapody Miklós egyértelműen olyan népszavazási „igen”-ről beszél, amely lehetőséget teremt a letelepedés nélküli gyorsított honosítással megteremthető magyar állampolgárság megszerzésére. A társadalmi szervezetek reklámjaiban a határon túli magyarság iránti szolidaritást kifejező szavazás jelenik meg. A napi közbeszédben és vitákban a kettős állampolgárság szinte csak pártszimpátia szavazásként jelent meg.

– *Azt mondtad, hogy kényszerhelyzet jött létre, amely a határon túli pártokat és magát a problémát is kelepcére csalta. Azt nem kértem, ki a felelős ezért, inkább azt, hogy miként jutottunk el eddig.*

– Általánosságban azt mondhatnám, hogy egy olyan kérdés került pártpolitikai erőterbe, amelyet kizárólag ilyen keretek között nemigen lehet kezelni. Ráadásul egy olyan helyzetben, amikor a politikai tematizációért élethalálharc folyik. Ne felejtsük el, hogy néhány hónapos a Gyurcsány-kormány és az MSZP új vezetése is. Egy újdonsült miniszterelnök és pártelnök saját táborra előtt sem engedhette meg magának egy békés és lágy álláspont képviselését. Ez önmagában is elegendő ok Gyurcsány „nem”-jére. Azt is érdemes felidézni – bár nehéz vele mit kezdeni –, hogy egy alkalommal, 2001–2002 fordulóján már bejött a 23 millió románvaló fenyegetés a tematizációs versenyben. S lám, most is meghallgatásra talált az MSZP „felelős nem” propagandája. Az MSZP-s „siker” értékét ráadásul növeli, hogy a FIDESZ saját törzstémájában szenvedett kudarcot.

Konkrétabban, a határon túli pártok számára a tűszhelyzet azzal jött létre, hogy a népszavazási kérdés nem volt egyértelmű, hiszen sok minden következett a feltett kérdésből. (Konkrét törvénytövege, az MDF-nek a kampány során elhallgatott módosító javaslatain kívül nem volt.) A határon túli elitek a saját választói bázisuk előtt sem zárkózhattak el a kezdeményezéstől. Bár itt, a kettős állampolgárság támogatása és követelése között hangsúlykülönbségeket azért fel lehetett fedezni. Bugár Béla és Markó Béla inkább támogatta, és – különösen az utóbbi – a lehetséges problémákra is felhívta a figyelmet, míg Duray Miklós és Kasza József egyenesen követelte a törvény támogatását. A határon túli magyar politikusi körből a vajdasági Korhecz Tamás és a romániai Eckstein-Kovács Péter foglalt határozottan állást a kettős állampolgársággal szemben. Az utóbbi érvelését a tapasztalatokra alapozta: az erdélyi zsidók és a németek, új állampolgárságuk megszerzése után elhagyták Romániát. (Érdekes módon erre nem mozdult rá a kolozsvári sajtó sem. Ehhez azért jó tudni, hogy maga a kérdés is inkább a népszavazás után került a délvidéki és az erdélyi sajtó középpontjába, mint annak előtte.)

Mindehhez harmadik elemként jött az, hogy a nemzeti problematika Magyarországon személyes kérdésként merült fel, hisz szavazni kellett egy erre vonatkozó ügyben. Végezetül az is összegabalyította a szálakat, hogy a pártpolitikán kívülről jött a kezdeményezés. A pártpolitikát kívülről tematizálták – és valljuk be, a szélsőjobb felől, hiszen például Grespi László, az MVSZ alelnöke, mint a Budapesti Közigazgatási Hivatal vezetője, már a FIDESZ-kormányzat számára is elfogadhatatlan volt. Ezt vagy elutasította volna a magyar politikai osztály, például az alkotmánybíróági döntés előtti, vagy a népszavazást jóváhagyó parlamenti döntés utáni politikai nyilatkozat-

tokkal, vagy közösen, törvénymódosítással okafogyottá tehetné volna a népszavazást. Nem ez következett be.

Mindezt elemeire bontva, a helyzet kialakulásában öt tényezőt tartok meghatározónak. Egyrészt, az MVSZ egy politikai részbe tudott benyomulni. Hiszen megoldást javasolt egy, a határon túliak által is aláírásgyűjtésekkel támogatott problémára. Csakhogy ezt úgy tette meg, hogy egyszerre összekapcsolódott a létező jogintézmény (a kettős állampolgárság és a honosítás kedvezménye) az eljárásjogi kérdésekkel. S ebben a viszonyrendszerben szétválasztotta az állampolgárságot a magyarországi letelepedéstől. Majd a harmadik szintként ehhez kapcsolta a történelmi adottságoktól való felszabadulást. A boldogságot hozó kék Madár eljövételét hirdetvén. Ezzel mintegy a határon túli, a magyar–magyar viszonyban annyira óhajtott, reális és szükséges emancipációs igényt is megterhelte a kisebbségi sorsból teljes felülírásának illúziójával. Nem beszélve a már a határon túli magyarság jelentős része számára is meghaladott érv- és szimbólumrendszer használatáról. (Erre jó példa volt Gyurcsány Ferenc és a három határon túli politikai TV-vitája.) Patrubány Miklósról, miközben a határon túli közvélemény támogatga a népszavazást és az „igen”-t – az erdélyi siralmas és páratlanul rosszindulatú értelmiségi pletyka útján – terjedtek az „ügynök” és „eszelős” vádak. Ezzel szemben én inkább „túlfeszült lényeglátóknak” tartom ezeket az embereket, akik képtelenek a nemzetépítés mellett más paradigmákban is gondolkodni. Egy adott pillanatban jól használták ki a politikai vákuumot és a népszavazás intézményét, de ezzel egy olyan (pártpolitikai) mezőbe léptek át, amely teljesen más fogalmi rendben és paradigmák szerint működik.

A csapda-helyzet kialakulásának második eleme a magyarországi politikai elit mulasztása volt. Egyrészt, az EU-integráció után nem sikerült megegyezni lényegi alapkérdésekről: ezek egyike a magyarságpolitikai konszenzusok témája. De például arról sem tudtak megegyezni, hogy EU-viszonylatban milyen jogkörei vannak a kormánynak és a parlamentnek. A most tárgyalt kérdésben pedig arról, hogy a nemzetegyesítés vagy az alapszerződések tárgyalásos politikája folytatódjon tovább; de arról sem, hogy a határon túli magyarok magyarországi migrációja vagy Magyarország kárpát-medencei regionális gazdasági–társadalmi expanziója a kívánatosabb. A két szélső álláspont közti valóságos problémakezelés érdekében szükséges finomabb szakpolitikai hangszerelésre (az egyes országokban élő magyarok sajátos igényeinek külön-külön kezelésére, a magyarságpolitikán belül a társadalom-, biztonság-, párt-, migráció-, gazdaságpolitikai elemek összehangolására) már remény sincs, hisz például a népszavazás ügyében sem igen tudtak érdemi négypárti nyilatkozatot összehozni. A nagy pártok között, az alapszerződések vitája óta, most tematizálódtak a legélesebben a magyarságpolitikai különbségek. (A ked-

vezménytörvény körüli szomszédságpolitikai vitáknál is élesebben.) Ráadásul az MSZP átvette a nemzetegyesítés-retorikát, és ezen belül a felelős államvezetői elvet hangsúlyozza, tehát a másik pólus az SZDSZ álláspontja lett. S ezt az álláspontot legélesebben Fodor Gábor, Bauer Tamás, Kis János fogalmazta meg, akik közül az utóbbi már régebben kilépett a pártból, a másik két politikus pedig a párton belüli ellenzékhez tartozik. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a FIDESZ esetében sem a párton belüli szakpolitikust (Németh Zsolt) állították a kampány élvonalába, hanem a „médiamegmondókat” (Bayer Zsolt, Révész Máriusz) és magát a párt vezetőjét. Az „igen” teoretikusi indoklását pedig döntően a határon túli magyar megfontolásokból kiinduló Duray Miklós, és az MVSZ fiatal jogász szakértője, Gaudi-Nagy Tamás töltötte be. Mindezen paradoxonok abból következnek, hogy mindkét nagy politikai erő jelentős, és a közvélemény előtt ki nem mondott módosításra kényszerült magyarságpolitikájában a pártpolitikai harc miatt (hisz a népszavazást mint előrehozott választási erőpróbát fogták fel).

A FIDESZ magyarságpolitikájának (politikai szóhasználatában: nemzetpolitika) lényege a határon túli magyar kisebbségek nemzeti autonómiájának megteremtése, e politikai és társadalmi entitások Magyarországhoz való kapcsolása, és ezzel egy közép-európai kétoldalú stratégiai partnerségre épülő regionális politika alakítása. Ezt a párton belül legkövetkezetesebben Németh Zsolt és Lőrincz Csaba képviselte. Ehhez képest teljesen másként kezeli a kérdést a párt vezető gazdaságpolitikusa, Matolcsy György, aki a határon túli magyarságban potenciális magyar munkaerő-tartalékot lát. Megint más Kövér László pozíciója, aki a kulturális közösséggel együtt a határon túli magyarságot mint saját politikai közösségét érzékeli, ahol saját Erdély-politikát folytathatnak – a közös nemzeti érdekekből kiindulva – a magyarországi pártok. Az Orbán Viktor által meghatározott, a vezető személyére alapozott politikai stratégia is némileg ehhez áll közel, de két területen, Szlovákiában és Ukrajnában a magyar politikai vezetők eleve alkalmasnak találtattak FIDESZ-politikai szövetségre (Duray Miklós, Bugár Béla, Kovács Miklós), míg Románia és a Vajdaság esetében nem sikerült a helyi vezért megtalálni. (Szász Jenő nem tudott maga mögé szervezetet építeni: a román párttal való közös választási fellépés nem eladható a nemzeti retorika- és toposzrendszerben. A vajdasági magyar politikai elit – a magyarországi pártpolitika felől nézve – elhasználdott és polarizálódott. Ágoston András – mint potenciális regionális szövetséges – pedig túlságosan is öntörvényű, a gyakorlatában mindig rugalmas FIDESZ számára. Az ő személye is inkább megosztó, mint egyesítő szereppel bír a vajdasági közéletben.) Ehhez képest teremtett a népszavazás és a kettős állampolgárság ügye új helyzetet a párt magyarságpolitikájában.

Az MSZP részéről 2002 őszén az alapszerződések tárgyalásos, kétoldali megállapodásokra számító, a kisebbségi pártok államországi politikai integrációját/pozíciószerzését támogató magyarságpolitikájában jelent meg az az elképzelés, hogy a határon túli támogatásokkal is egyértelműen a határon túliak rendelkezzenek. Ez – a demokratikus és emancipatórikus elv – politikailag nem csak azt jelentette, hogy a forráselosztást bízta a határon túli politikai elitekre (a politikai pártok vezetőire), hanem azt is, hogy a vonatkozó budapesti kormányzati munkában is nagyobb teret biztosítottak a számukra. Ebben persze a felelősségelhárítás éppúgy benne volt, mint az, hogy az MSZP-nek ez a terület nem törzstémája és leginkább teherterületnek tekintették a szakterületet. Mindez azzal járt, hogy a VMSZ vezetői képesek voltak a HTMH szerbiai területi főosztályának vezetőjét, az egyébként sikeres Délvidéki Alap program szervezőjét eltávolítani a hivatalból. Az RMDSZ pedig egyértelműen támogatta a HTMH vezetőjét, illetve a NKÖM határon túli főosztályának új vezetőjének kinevezését.

De ez már a tűszhelyzet harmadik eleme. Nevezetesen, a kormányzati apparátusok teljesítménye, mind a problémakezelésben, mind a népszavazási kampányban. Ennek kulcsa megint a pártpolitikában keresendő. Egyrészt abban, hogy mivel Kovács László külügyminiszter egyszerre pártelnök is volt, természetesen az ellenzéki szakpolitikai támadások keresztútjába került a külügyi munka. Itt ezek után már nemigen beszélhettünk pártok közti konszenzusról. Másrészt, a kormánykoalíción belül a kilencvenes évek meghatározó szakpolitikuskai úgy tűntek el, hogy nem állt a helyükre senki. Tábjdi Csaba az Európa Parlamentben dolgozik, Törzsök Erika az Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Alapítvány vezetője lett. Mindketten a pártjuk perifériáján helyezkednek el. Tehát a magyarságpolitikának sem a kormánypártokon, sem a kormányzaton belül nincs egy erős embere. Egy olyan személyiség, aki politikai stratégiákat tudna végigvinni. A Szabó Vilmos – Bálint Pataki József meghatározta vezetés minden jószándékuk ellenére – s ezt nem udvariasságból mondom, hanem így is gondolom – csak eseménykövetésre volt képes. A Külügyminisztérium és a HTMH elemző osztályának szakmai tevékenysége számomra láthatatlan. Alapproblémának tartom, hogy a minisztériumi és közalapítványi pozíciókba döntően olyan határon túli fiatalok kerültek, akik szakmailag nincsenek beágyazódva a kormányzati apparátusokba, és messze vannak a pártok döntéshozó köreitől is. Ezek a magyarországi egzisztenciateremtéssel küszködő emberek ki vannak szolgáltatva a határon túli politikai kapcsolataiknak. Nem is lehet tőlük elvárni, hogy koncepciókat, technikai megoldásokat vigyenek végig. Például azt sem, hogy 2004 őszén valamilyen megelőző, elhárító megoldást kényszerítsenek ki a kormány-

pártokból. Ez látszott a kormányzati kampányban is, amelyet szinte egyedül vitt végig a miniszterelnök. A minisztériumok egyszerűen minden átgondolás nélkül feldobták a nagy számokat, ami inkább riogatásnak, mint felelős átgondolásnak sikerült. Így jött létre, feltételezem, tudatos rossz szándék nélkül, a határon túli magyarok kettős állampolgársága költségigényének és az áttelepedési folyamatoknak a reális számbevétele helyett a riogatás politikája, a mumustermelés működött. Épp az a felelősség-politika nem jött át, amelyet Gyurcsány Ferenc annyira hangsúlyozott. (Ehhez tudnunk kell azt is, hogy míg a kampány elején számokkal, gyakorlatias érvekkel operált a miniszterelnök, ez december elejére megváltozott – talán a koalíciós partner hatására –, és ekkortól inkább már elvi kérdéseket, az etnikai alapon szerveződő állam problémáját hangsúlyozta.)

Ebből az apparátus-gyengeségből adódik a Szülőföld programnak, Szülőföld Alapnak a közvélemény számára ma is homályos és formátlan volta is. Lényegében a miniszterelnökön kívül nincs, aki hitelesen megjelenítse. (Szabó Vilmos konfliktuskerülőnek tűnik ehhez, de épp ennek köszönhető, hogy a határon túli médiában vele a kormányzat egészénél megértőbben bántak, és elhitték 2004. augusztus és szeptemberi, a pártpolitikai veszélyekre figyelmeztető nyilatkozatait. Bálint Pataki József pedig Erdélyből jött át és – miközben ez még 1989 előtt történt – nem feltétlenül a leghitelesebb médiuma a szülőföldön maradás programjának.) A budapesti magyarságpolitikát a határon túli magyar politikusokra bízó/terhelő stratégiáról is kiderült, hogy ez így nem működik. Hiszen ebben a népszavazási helyzetben és a költségvetési vita során sem lehetett képes a szakpolitikai érdekek erősítésére.

Negyedik elemként a határon túli kisebbségpolitikusok kényszerhelyzetét említhetem. Ők, éppúgy, mint Orbán Viktor, nem engedhették meg maguknak, hogy ellentmondjanak a kampánynak. Sőt, még a saját nyilvánosságukon belül is inkább csak a problémák, dilemmák felelőlegességéig jutottak el; Magyarország felé pedig a határozott „igen”-t képviselték. A kettős állampolgárság kérése, miközben 2000-ben az RMDSZ-nél is megjelent, egyedül a VM DP programjában szerepelt. Tehát a kisebbségpolitikusok számára is jószerével kívülről jött tematizációról van szó. Ha a két legérzékenyebb régió vesszük: míg Kasza József harcosan képviselte a kettős állampolgárság követelését, addig a kárpátaljaiak valószínűleg az ukránjai jogi viszonyok és az elnökválasztási történelem miatt inkább hallgattak. Az igazi dilemmákról a kampány során nem sok szó esett. Az egyik, Bugár Béla által is felvetett kérdés az volt, hogy ha tömeges áttelepülésre kerülne sor, akkor a kisebbségi elit szavazóbázisa csökkenne. Persze ő erre maga válaszolt a parlament külügyi bizottságának ülésén, amikor felhívta arra a figyelmet, hogy Szlovákia EU-csatlakoz-

zása után sem történt tömeges áttelepülés Magyarországra. A másik kapcsolódó probléma, hogy a kettős állampolgárság-kampánnyal és a mostantól megkerülhetetlenül beépült konkrét követeléssel még inkább a magyar politikai rendszerhez kapcsolódnak a romániai magyar választók. Az RMDSZ ezt úgy oldotta meg a romániai választási kampányban, hogy a saját szavazatait a kettős állampolgárságra és az autonómiára adott szavazatként kommunikálta. Csakhogy a dolog mélyén az egyes romániai magyar állampolgárnak a magyar politikai nemzethez való viszonya húzódik meg. A politikai közösséghez vagy a politikai nemzethez való tartozás között értelmezésemben az a különbség, hogy az utóbbi kulturális és érzelmi azonosulással is jár. Ez azonban az utóbbi évtizedben inkább a magyar, mint a román állam felé erősödött meg – de ez Ausztria és Szlovénia kivételével, különböző mértékben, a többi területről is elmondható. Ebből adóan merül fel – a politikai integráció megoldásával biztató autonómia kérdésével együtt – a kisebbségpolitikai elitek identitáspolitikai teljesítménye. Azaz, az etnikai szavazásokon túl mennyiben kapcsolódnak a magyar életvilágok mindennapi, társadalmi önszerveződéséhez? Egy másik feladvány, hogy a határon túli magyarok kérdése a magyarországi politikán kívüli, vagy azon belüli kérdés. A kisebbségi politikai eliteknek – a magyarországi politikusokhoz hasonlóan – szembe kell nézniük azzal, hogy az Európa-politika mellett, azon belül, a regionális geopolitikai összefüggések és a nyelvvizsgai és államországi belpolitikák összefüggésrendszerében kell egyszerre politizálniuk. Máskülönben kezelhetetlenné válik a határon túli magyarság körében terjedőben lévő – a magyarországi kulturális-kommunikációs integrációjából fakadó – FIDESZ/MSZP pártszimpátia szerinti, első politikai tagoltságok kiépülése. (Ez a kulturális és média-közegegen keresztül, a Magyarországról jövő ideológiai polarizáció a népszavazással feltételezhetően megerősödött. A szimpátiát a magyarországi baloldali, illetve a liberális „nem” egyoldalúan a FIDESZ felé nyomhatta el. De ez azzal is járhat, hogy tovább növekszik a nem etnikai, hanem „osztályalapon”, nem magyar pártokra szavazó kisebbségi magyarok száma. Mert a határon túli magyar szocialista, liberális választók nem értettek egyet a magyarországi vonatkozó pártvéleményekkel, de saját FIDESZ-hez közelítő kisebbségi pártelitjeiket sem respektálják... Ezek megint bölcseskedő feltételezések csupán, amelyeket mérni és elemezni kellene.)

Ötödik elemnek az MDF sikertelen technikai közvetítéseit tartom, amely elsősorban kiközösített kispárt-voltából fakad. A FIDESZ felől nézve „kriptokommunistáknak”, az MSZP felől pedig „nacionalistáknak” mondhatják őket. A Csapody Miklós kidolgozta törvénymódosítások révén kezel-

ni lehetett volna a problémát népszavazás nélkül is. (A félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznem, hogy semmi közöm az MDF-hez, nem vagyok szavazójuk sem.)

– *A kisebbségkutatással foglalkozó magyarországi és határon túli szakemberek teljesen vétenek ebben a helyzetben? Mindent megtettek a népszavazás körüli vitákban?*

– Bár személy szerint szeretem korholni a határon túli magyar tudományosságot, de ebben a kérdésben erre semmi alapom. Erdélyben voltak migrációs kutatások, máshol vagy szakember, vagy megrendelés nem volt ilyenekre. A jogi szakértők pedig mindenhol elmondták a véleményüket, legjobb tudásuk szerint. Az már más kérdés, hogy sem a 2004 novemberében a népszavazást megelőző vitákból, sem a népszavazás utáni hatás elemzéséből nem tudtuk a tudományos, szakértői megközelítéseket bevenni a magyarországi médiába. Hiába adtam meg e-mail-címeket, telefonszámokat: ha nem tudták „leellenőrizni” az adott személyt, akkor nem keresték fel. De azért ne legyenek illúzióink: egy kampányban termékeket adnak-vesznek és nem egymás álláspontokat vitatnak meg. Kölcsönösen csak egymás gyenge pontjaira és nem az érdemi felvetésekre figyelnek oda.

A magyarországi szakmai közeg nevében nem nyilatkozhatom. Néhányan próbálkoztunk egy szakmai honlappal (www.kettosallampolgarsag.mta-ki.hu), amelynek nagy volt a látogatottsága.

Önmagamról: felelősnek tartom magam, közvetlenül azért, hogy a pro és kontra vitákban nem vettem részt, nem álltam elő szakmai megfontolásokkal. Mentségemre mondom, senkinek nem használt volna: nagyon nehezen alakítok ki bármiről is harcos álláspontot. Távlatosabban pedig nem mértem fel, hogy a délvidéki, majd az MVSZ kezdeményezésnek milyen következményei lesznek. Ez év tavaszán megjelent *Tény és való* című könyvem, amelyben épp a magyar–magyar kapcsolatokat szerettem volna körbejárni. Ott a társadalompolitikai megközelítésre és a határon túli magyar entitások magyarországi segítséggel történő önépítkezésére helyeztem a hangsúlyt. De akkoriban nem figyeltem fel a magyarországi politikai elitben, sem a kisebbségi elitekben azokra a csoportokra, amelyek megújíthatnák a határon túli társadalomépítkezéseket. A kisebbségkutatásban döntően az ötvenes–hatvanas évek és a korabeli határon túli magyar elitek vizsgálata került előtérbe, illetve az egész kérdéskör társadalomtörténeti háttere. Mivel nem láttam esélyt a konkrét gyakorlati elemző munka bármiféle hasznosulására, nem is igen foglalkoztam napi, aktuális ügyekkel. Aztán elhangzott a miniszterelnöki „nem”, és nem engedhettem meg magamnak, hogy egész nap ne az érveléseken topregjek.

– Elfogadva azt, hogy nem akarsz állást foglalni, mit gondolsz a felvonultatott érv-rendszerekről?

– Ez nem akarat kérdése, hanem pozíció dolga: valaki vagy harcos/pártos vagy elemző. A kettőt nem szabad összekeverni. Ettől még van saját véleményem, szavaztam is, de épp azon töprengtem két hétig... és mégsem ez döntött, hanem az egyszerűnek tűnő dolgok: milyen érzelmekkel nézek, nézhetek egy kolozsvári diák, vagy a Te szemedbe – hamis tudat, politikai hiszterizáltság ide vagy oda. Illetve, mikor Te nézel rám, mit gondolhatsz mögém, az én életvilágomról. S hiába tudhatom az egészet porhintésnek, ha ez az érzelmi törés létezik a közvetlen munkakapcsolataimban. De az érzelmi és személyes felelősségemen túl, mint szabadelvű ember is döntöttem, és „csak” harmadsorban mint szakértő. Persze a három dolgot nehezen lehet erősorrendbe helyezni.

Az érveket lehet tematikailag csoportosítani (gazdasági, jogi, politikai) és külön lehet választani az előbbi körhöz tartozó gyakorlati és elméleti előfeltétel-rendszereket.

Először azonban érdemes megnézni a népszavazás célját.

A népszavazáskor feltett kérdés a következő volt:

„Akarja-e, hogy az Országgyűlés törvényt alkosson arról, hogy kedvezményes honosítással – kérelmére – magyar állampolgárságot kapjon az, a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiségét a 2001. évi LXII. Tv 19. szerint „Magyar igazolvánnyal” vagy a megalkotandó törvényben meghatározott egyéb módon igazolja?”

Gaudi-Nagy Tamás (az MVSZ jogi szakértőjének) indoklása szerint:

„A népszavazás célja: a magyar állampolgárság kedvezményes honosítás útján magyarországi lakhely és megélhetési igazolás nélkül történő megszerzési lehetőségének biztosítása a világ bármely táján élő nemzetársaink számára. A trianoni békediktátum következtében elcsatolt magyar nemzetrészekben élő magyaroktól erőszakkal elvett állampolgárság visszaadását, egy több mint ezer éves természetes állapot visszaállítását célozza meg.” Tehát a feltett kérdés a magyar Országgyűlést kötelezné egy olyan törvény megalkotására, amely kedvezményes honosítás révén, magyarországi letelepedés nélkül biztosítaná a magyar állampolgárságot a kettős állampolgárság intézményén keresztül. Gaudi-Nagy Tamás szerint mindennek az 1918–1920-ban szétvált magyar (politikai) nemzet újraegyesítése a célja.

Csak hogy az ezeréves természetes állapotnak a mai Magyarországgal szomszédos államok többségi nemzetei is részesei. Vagy épp az ezer év előtti viszonyokra gondolnak az érvelésben? Vagy arra, hogy a Magyar Királyság minden volt alattvalójának utódai jogosultak a magyar állampolgárságra?

Ez ellentmond a kettős állampolgárság előfeltételéről szabott magyar nemzetiség kritériumának... Ide jutunk egy szépen hangzó ideologikus megfogalmazás kecec boncolgatása után.

Talán érdekesebb úgy feltenni a kérdést, hogy mire lehet jó a kettős állampolgárság intézménye? Halász Iván egy akadémiai rendezvényen elhangzott okfejtéséből kiindulva, erre nézve öt lehetséges funkciót vehetünk sorra.

1. Kisebbségvédelmi, jogvédő intézmény lehet – ez azonban nincs így, mert a kettős állampolgárság intézménye nem teszi lehetővé a másik országban, a másik állampolgárságot adó állam által biztosítandó jogi védelmet. Társadalomlélektanilag azonban a vajdasági publicisztikai érvelésben két vonatkozásban is hangsúlyozták a kért jogintézmény védelmi szerepét. Egyrészt, szimbolikusan egyfajta lelki megnyugvást ad az útlevél. Ehhez tudni kell, hogy Szerbiában, a vajdasági magyarokkal együtt élő vajdasági horvátok rendelkeznek horvát útlevéllel, sőt, a Horvátországból a Vajdaságba menekült szerbek is rendelkeznek szerbvel. (Tehát azok, akik a vajdasági magyar kisebbség pozícióit leginkább veszélyeztetik, vízum nélkül jöhetnek Magyarországra, ellentétben a magyar nemzetiségű vajdaságiakkal, akiknek nincs vízummentességet biztosító állampolgárságuk. Ha netán menekülésre kerülne a sor, akkor a horvát útlevéllel rendelkezők már most, minden további nélkül átléphetnék a határt. Ez nem légből kapott riadalom: a délszláv háborúk és a NATO-bombázások időszakában ez napi, drámai problémát jelentett, és, fájdalom, de egy jövőbeli etnikai „tisztogatást” sem lehet a térségben kizárni.) Másrészt, a vajdasági publicisztikákban hangsúlyozták azt a migrációkutatásból származó közhelyet is, hogy a zártabb országokból sokkal könnyebben vándorolnak el végleg az emberek, mint az utazást, külföldi munkavállalást szabadon biztosító államokból. Az előbbi esetben a végleges távozás lehet a cél, míg az utóbbi esetben olyan migrációs rendszer alakulhat ki, amelyben a külföldön munkát vállaló egy idő után hazatérhet, majd újra útra kelhet. Ezeknek azonban semmi közük a kisebbségi jogvédelemhez.

2. A kettős állampolgárságnak esélykiegyenlítő, emancipatorikus funkciója lehet: ez esetben a szülőföldön való boldogulás meghirdetett jelszavát az előbbi pontban jelzett két lélektani kapaszkodón túl, a kettős állampolgárság helyett, inkább a kedvezménytörvény nyújtotta szolgáltatások biztosítják. Ellenben a magyarországi munkaerő-, oktatási-, pályázati piacokon nagyban megnöveli a határon túli esélyegyenlőséget. Ha a kettős állampolgárság ezeken a területeken használatosá válik, komoly emancipációs változás köszönt be a magyar-magyar viszonyban. A jelenlegi EU-tag szomszédos országok esetében ugyanez már különösebb látványos változások nélkül megtörtént. Románia esetében pedig

mindez 2007-től várható. A szlovákiai magyarok magyarországi piaci helykeresése azért sem váltott ki nagyobb visszhangot, mert nem járt áttelepüléssel, hiszen a földrajzi közelség miatt ingázással is megoldható, illetve a két ország jövedelemszintje között nincs lényegi különbség. Kárpátalja és a Vajdaság esetében azonban nem ez a helyzet. Különösen nagy lélektani teher ez a vajdasági magyarság esetében, ahol olyan korosztályok is érintettek, amelyek szocializációja arra az időszakra tehető, amikor Magyarország zártabb és szegényebb világnak számított, mint a titói Jugoszlávia.

3. A kettős állampolgárság a bevándorlás-politika egyik eszköze: felfogható úgy is, mint a magyarországi szakképzett munkaerő utánpótlásának lehetséges technikája. Történhet áttelepedéssel és áttelepedés nélkül. De úgy is értelmezhető, hogy a letelepedés jogát nem tartalmazó magyar állampolgársággal bíró személy a kettős állampolgárság révén azt is vállalja, hogy nem települ át Magyarországra.

4. A kettős állampolgárság a schengeni határok miatt, a magyar–magyar kapcsolatok életben tartásához szükséges eszköz, amelyet a nemzeti szolidaritás alapján a magyar állam biztosít a határon túli magyaroknak. Ebben az esetben eleve két országot kell számba venni. S ezek közül Ukrajnában jogilag nemigen lehetséges a kettős állampolgárság intézménye. A határátlépés problémáját kezelni lehetne: a) 5 éves ingyenes nemzeti vízumokkal; b) a kishatárforgalom új EU-s formájának bevezetésével; c) a csak Szerbia és Montenegró állampolgárainak egyéni kérés útján megadott kettős állampolgárságból adódó magyar útlevéllel; vagy d) az előbbi megoldások kombinált alkalmazásával. Külön gondot jelent, hogy a kárpátaljai magyar–magyar átjárható kapcsolatrendszer része a lakosság jelentős csoportjának megélhetést biztosító, adómegkerülő jövedéki termék kereskedelme (cigaretta- és üzemanyagcsempészet).

5. A kettős állampolgárság a nemzetegyesítés eszköze. Ebből a szempontból tisztázni kell, hogy milyen nemzetegyesítési modellben gondolkodunk. Abban konszenzus van a magyar politikai eliten belül, hogy sem az államhatárok megváltoztatását, sem az izraeli vagy német típusú hazatelepítő stratégiák nem fogadhatók el, megoldások pedig csak az európai integráción belül képzelhetők el. Ebből adódik a kérdés, hogy miért volna a kettős állampolgárságra szükség, ha két év múlva Románia is az EU tagja lesz? S mi a megoldás az-za a két, középosztályát elvesztő, a legrosszabb helyzetben lévő magyar kisebbségi közösséggel, amelyek állama évtizedes távlatban sem lesz EU tag? Ez utóbbi két magyar kisebbségi közösség esetében a kettős állampolgárság a kapcsolattartásban és a munkavállalásban segíthet. Ezzel erősítheti a régiók magyar közösségeinek kulturális és társadalmi pozícióit.

A kampányban a kormány a gazdasági érvekre, a FIDESZ és a társadalmi szervezetek a történelmi, kulturális, jogi érvekre helyezték a hangsúlyt. Az érvelések esetében egy-egy viszonyrendszerben keresték az igen illetve a nem igazolásait.

A jogi érvelések esetében ezek közül a legfontosabbak:

1. *Az alkotmányhoz való viszonyban:* pro) a kettős állampolgárság összhangban van az alkotmánnyal, hiszen az szól a határon túli magyarok iránt érzett felelősségről is; kontra) az alkotmány és az állampolgársági törvény azonban csak egyféle és egyenlő jogokkal bíró állampolgárságról szól.

A nemzetközi jog viszonylatában: pro) kettős állampolgárság nem ellentétes a nemzetközi joggal és a békeszerződésekkel. A volt szocialista országokkal nincsenek érvényben a kettős állampolgárságot tiltó rendelkezések. Egyedül Ukrajna nem ismeri el a kettős állampolgárságot; kontra) a kettős állampolgárság kérdésében szükség van a szomszédos országokkal való egyeztetésre, az 1997-es EU állampolgársági törvény nyomán.

3. Az Európai Unió jogrendszere viszonylatában: pro) az 1997-es EU állampolgársági törvény csak a letelepedést és bevándorlást teszi közösségi döntés kérdésévé, az állampolgárság minden állam szuverén ügye; kontra) mivel szokásjogot érintő kérdésről van szó, kétoldalú megállapodások szükségesek a szomszédokkal.

4. A kettős állampolgársághoz való jutás módszerét illetően: pro) a kettős állampolgárság kérése egyéni döntés eredménye. Ezt lehetővé téve lesz az egyénnek módja eldönteni, hogy melyik országban, milyen állampolgársággal akar élni. A magyar állam két vesztes háború után történelmi felelősséggel tartozik a határokon túlra került magyarok iránt. Ebből adódóan Magyarország nem akadályozhatja a határon túli magyarok áttelepülését. A kedvezményes honosítás során az etnikai diszkrimináció veszélyét magyar nyelvű állampolgársági vizsgával lehet kiküszöbölni. kontra) Ukrajna nem teszi lehetővé a kettős állampolgárságot. A magyar állampolgárságot nem lehet etnikai alapon kiterjeszteni a környező országok állampolgáraira, hiszen nem magyar nemzetiségűek is a magyar állampolgárai voltak.

5. A kettős állampolgárság biztosította jogok: I. Szociális juttatások. pro) Letelepedés nélküli állampolgárság esetében nem kell a magyarországi állandó lakhely és a megélhetés igazolása. A családi pótlék, GYES, GYED, anyasági segély, közgyógyigazolvány használatához társadalombiztosítási kártya szükséges, amelynek igényléséhez magyarországi lakhely és munkahely szükséges, valamint egyes szociális juttatásokat az önkormányzaton keresztül lehet igényelni. kontra) A bejelentkezés baráti, rokoni alapon bármikor meg-

oldható Magyarországon. A kettős állampolgárságból adódóan az inaktívok, tehát társadalombiztosítási járulékot nem fizetők is részesülnének a magyarországi szociális juttatásokból.

II. Választójog. pro) Szavazati joggal csak magyarországi, minimum 3 hónapos állandó lakhellyel rendelkezők bírnak. A kettős állampolgárság esetében az adott személynek a másik országban nem lehet állandó lakcíme. Aki ezt megsérti, közokirat-hamisítást követ el. Áttelepülők esetében meg lehet követelni a közjegyzői igazolást arról, hogy az illetőnek a másik országban nincs bejelentett állandó lakcíme. kontra) Az állandó lakcímgigényt meg lehet kerülni az önkormányzathoz való bejelentkezéssel. A Magyarországon tanuló vagy dolgozó kettős állampolgárok politikai jogegyenlősége sérül, ha rendelkeznek állandó lakcímmel, és mégsem szavazhatnak. A kettős állampolgárok választói részvételével a nem Magyarországon adózók is dönthetnének magyarországi politikai kérdésekben.

III. Útlevel. pro) A kettős állampolgárság lényegében csak az útlevelről szól. Külön állampolgárság nélkül nem lehetséges magyar útlevel kiadása. kontra) Az állampolgárok között nem lehet különbséget tenni. Így, ha az útlevel miatt állampolgársághoz juttatják a határon túli magyarokat, akkor az állampolgárság minden következményével számolni kell. Egy külön, csak határátlépésre jogosító okmánnyal is kezelni lehet a problémákat.

A gazdasági megfontolások általában ahhoz kapcsolódtak, hogy vajon mennyien települnek át a kettős állampolgársággal rendelkezők közül. A leggyakoribb érvpárok a következők voltak:

1. A potenciális áttelepülők létszámáról: pro) Ahogyan a státustörvény esetében, illetve Szlovákia uniós csatlakozása után sem nőtt jelentősen az áttelepülők száma, ebben az esetben kell számolni ilyen következményekkel. A legnépesebb csoport, az erdélyiek ezt 2007 után egyébként is megtehetik. kontra) A kettős állampolgárság nyomán elvileg mindenkinek adott az áttelepülés vagy a magyarországi munkavállalás lehetősége, aki magyar igazolvánnyal rendelkezik.

Itt kell megjegyezni, hogy a 2003-as közvélemény-kutatási eredmények szerint Erdélyből a megkérdezettek 14%-a, a Vajdaságból 8%-a, összesen kb. 250–300 000 fő áttelepődése prognosztizálható.

2. A kettős állampolgárság révén Magyarországra áttelepülők, illetve itt munkát vállalók hatása az állami költségvetésre: pro) A határon túliak magyarországi munkavállalása nem jár jelentős költségvetési többlettel, mert az áttelepülők vagy munkavállalók döntően városi, fiatal, szakképzett társadalmi csoportokból érkeznek. A legális foglalkoztatás révén, munkaviszonyukkal

a társadalombiztosításuk és adózásuk is rendeződne. Így a magyar államnak bevétele és nem kiadása származna az áttelepülésből vagy a magyarországi munkavállalásból. kontra) Az áttelepülők, magyarországi szolgáltatásokat használók egy része (kb. 20%) az oktatási rendszerben vesz részt, és ez a kötelező állami normatívák révén jelentős többletkiadással jár. Ugyanez vonatkozik a kb. 20%-nyi áttelepült inaktív keresőre is. Ezzel együtt feltételezhető, hogy bizonyos szolgáltatásokat Magyarországon bejelentkezett, de életvitelszerűen nem itt élők vennének igénybe.

3. A nyugdíjak ügye: pro) Csak a magyarországi lakhellyel és életvitelszerűen itt élőkre vonatkozik, és csak a Kárpátjáról átjöttek terhelnék a magyarországi nyugdíjrendszert. A többi ország esetében az ott megállapított nyugdíj összege járna az áttelepedés után is. Ez alól jelenleg Románia és Ukrajna kivétel. Az előbbi esetében folyamatban van a nyugdíjellátás nem visszamenőleges hatályú átalakítása: a Romániából áttelepülő nyugdíjas az ottani nyugdíjszámítás alapján megítélt összegben részesülne az áttelepülés után is. kontra) A magyar költségvetésnek már ma 19 milliárdjába kerülnek a már áttelepült nyugdíjasok, ez az összeg jelentősen megugrana a kettős állampolgárság bevezetésével és meghaladná a nyugdíjalapok teherviselő képességét.

4. A magyarországi tanulmányi költségek: pro) Ma a határon túli diákok nem kapnak állami támogatást, hanem közalapítványi ösztöndíjakban részesülnek. A Magyarországon végzett középiskolások és egyetemisták döntő része itt marad, és a magyar gazdaságban adózik a későbbiekben. kontra) A Magyarországon tanuló határon túli diákok után az állami költségvetés fejkvótát fizet. A kettős állampolgárság esetében az itt tanulók száma jelentősen növekedne, így a fejkvóta is. A magyarországi képzés után a határon túli fiatalok döntő többsége nem biztos, hogy Magyarországon maradna, vagy visszatérne a szülőföldjére.

5. A munkaerőpiacról: pro) A magyarországi munkaerőpiacon csak az tud megjelenni, aki munkát is talál; mivel döntően gazdasági migrációról van szó, működik a piac keresletszabályzó szerepe. A kettős állampolgárság révén kifehéredő munkaerőpiacon a határon túliak jobb tárgyalási pozícióval indulhatnak. Az ennek révén kialakuló migrációs rendszerekben nem lesz szükség-szerű a végleges magyarországi munkavállalás illetve az áttelepülés. kontra) Az áttelepülők és Magyarországon munkát keresők egyrészt lenyomnák a munkabéreket, másrészt a Munkaerőpiaci Alapot is az ellehetetlenítésig megterhelnék.

6. Az okmány és adminisztrációs költségekről: pro) Nem kerülne az egész semmibe sem, hisz mindenki maga finanszírozza az okmányköltsége-

ket. kontra) A szükséges apparátusbővítés több milliárdos költségvetési kiadással járna.

– *Vájon a politikai érvek esetében is lehet ilyen szabványosítottan pro és kontra beszélni?*

– Igazad van. Az előbbi hosszú felsorolásból igazán nem jöhetett ki a viták alaphangulata, az aggódás, a félelem: Milyen károm származhat ebből? S ez tényleg a jóléti sovinizmust erősítette. Ráadásul ezzel szemben, egymással összekeveredve jelent meg két vágy: a történelem felülírása és a szabadságszerető ember szolidaritásigénye. Hiszen egy demokrata számára a kettős állampolgárság egyfajta felszabadulás-érzetet is okozhatott: miért ne sikerülne, ha rajtunk múlik? Miért ne bővíthetnénk mások jogait? Mi miért ne tehetnénk meg, ha a szomszédos országok és Európa megteheti? Nagyon érdekes volt, hogy ez a liberális nézetrendszer nem a magyarországi bevett liberális politikai megmondóktól (Bauer Tamás, Fodor Gábor, Kis János) jött, hanem Nyugat-Európában élő (kettős állampolgársággal bíró) magyaroktól (Bereznay András, Hegedűs Zsuzsa, Schöpflin György), és számomra külön érdekesség volt a közéleti vita női szereplőinek felülreprezentáltsága ezen a téren (a már említett Hegedűs Zsuzsa mellett Szili Katalin és Béki Gabriella állásfoglalása). A vitákban egyszerre volt jelen mindkét oldalon a hagyományos, történetileg kialakult magyar aggódó, önbizalomhiányos mentalitás, és az ez alóli felszabadulás akarása. Az „igen” oldalán a „merjünk valamit megtenni” mellett ott volt a határon túli magyarok csalódottságától, a bennük élő bizalom eljátszásától való félelem. Míg a „nem” oldalán épp a felelős, hosszú távú, nem a közvetlen érzelmeket kiszolgáló gondolkodást hangsúlyozták mint politikai újdonságot, de ezt elnyomta a „teher”, a „eticizálódás”, a „regionális konfliktus” propagandája, Orbán démonizálása, s ezt a Szülőföld Alap újdonsága sem tudta ellensúlyozni. A „nem elmenni népszavazni”, (mert rossz az eszköz, rossz a kérdés, hazug az érvelés stb.) pozíciója pedig a politikai elit teljesítményével szembeni tiltakozás újdonságát hozta. Én ezt is egyfajta individualizációs, felszabadulási folyamatként értelmezem.

De térjünk vissza az olvasó számára száraz leltározáshoz – a nekünk megkehlhetetlen homálybogozáshoz –, a politikai érvek és ellenérvek terepére. A politikai érvrendszereket kiindulópontjuk szerint két csoportba sorolom: a magyar-ság- illetve kisebbségpolitikai, és a pártpolitikai megfontolások körébe.

Magyarság- és kisebbségpolitikai szempontból:

1. A magyar–magyar kapcsolatokban: pro) A kettős állampolgársággal járó útleveél-kérdésen túl – amely „csak” a vajdaságiak problémáit oldaná meg

– sokkal általánosabb kérdés a kulturális és jogi emancipáció ügye. Tehát az, hogy saját kultúrájában ne szlovákként, románként, vagy ukránként azonosítsák például hivatalos ügyeinek intézésekor, vagy a magyar határ átlépésekor. kontra) A megkülönböztetés nem számolható fel egy jogi aktussal, hiszen a csoportképző előítéletek megmaradnak. A mai magyar közgondolkodásban egyébként is egyre inkább felvidékiekről, erdélyiekről, kárpátaljaiakról beszélnek. A hivatali ügykezelésben pedig el kell jutni odáig, hogy bárkit, bármikor, bárhol azonos készséggel szolgáljanak ki. A kisebbségi helyzetet egy jogi aktussal legfeljebb kezelni lehet, ám megszüntetni semmiképp.

2. A kettős állampolgárság és az autonómia ügyében: pro) A két dolog nem üti egymást, sőt a kettős állampolgárság által megerősített közösség jobb pozíciókkal küzdhet a nemzeti autonómiáért. kontra) Európában, leszámítva a speciális ír helyzetet, nincs arra példa, hogy a kettős állampolgársággal rendelkezők nagy tömege által használt intézmények, illetve területek autonómiát kapnának. A két dolog azért is kizárja egymást, mert a nyelvországhoz kötődő egyéni kapcsolódást erősíti meg, nem pedig a regionális, kisebbségi közösségek belső kohézióját. A kettős állampolgárság intézménye tovább erősítheti azon értelmiségi és középosztálybeli rétegek elvándorlását, amelyekkel hatékony autonóm intézményrendszert lehetne működtetni. Ezen néhány ezres elitek nélkül, vagy képzettségbeli, társadalmi helyzetük romlása után ezeket az intézményeket sem lehet működtetni.

3. A népszavazás mint érdekérvényesítő eszköz: pro) Lehet, hogy rossz a kérdésfelvetés, rosszul képviselték, de létezik egy adott helyzet, amelyben ki kell használni a lehetőséget egy, a magyar–magyar kapcsolatokat erősítő jogintézmény létrehozására. Ezzel is előre lehet lépni. A népszavazás eredménytelensége visszavetheti a Magyarországhoz fűződő intézményes, személyes és érzelmi kapcsolatokat. kontra) A problémakör nincs végiggondolva. Olyan politikai erők kezébe került a kezdeményezés, akik számára a nemzeti szolidaritás csak ürügy volt saját pártpolitikai céljaik megvalósításához, és ebben túszként használták a határon túli magyar politikai erőket. A népszavazás megmutathatja, hogy a közvélemény sokkal kevésbé hajlandó támogatni a határon túli magyarokat, mint a politikai elit. Ez tisztázó hatású is lehet, hiszen rákényszerítheti a szereplőket, hogy a szimbolikus politika köréből kilépve más, a mindennapiság mezőiben lássák helyzetüket.

4. A kettős állampolgárság intézményének hatása a szomszédos országok magyarságpolitikájára: pro) Megerősítené a kisebbségi magyarság pozícióit és kiterjesztené a magyar nemzet jogi határait és egy 15 milliós nemzet részeként számolnának a Magyarország határain túl élőkkel, azaz saját állampolgá-

raik egy etnikulturálisan meghatározott csoportjával. kontra) Tovább erősítené azt a nemzetközi tendenciát elsősorban a szomszédos országok többségi diskurzusaiban, hogy a magyarok biztonságpolitikai kérdést jelentenek ezekben az országokban. Integrálásuk a politikai közösségbe, vagy hosszabb távon a politikai nemzetbe ezért felesleges, hiszen társadalmi pozíciójuknak az áttelepülés, az asszimiláció és a demográfiai adottságaik révén történő gyengítésével akkortól nem jelentenek problémát, mikor a parlamenti képviselőikhez szükséges szavazatokat már nem tudják biztosítani.

– *Mielőtt a pártpolitikai szempontok leltározáshoz kezdenél, összefoglalnád, hogy melyik párt mit képviselt a népszavazás során?*

– Az SZDSZ a „nemre” buzdított. Azt hangsúlyozta, hogy csak teljes értékű állampolgárság megadása lehetséges: ha a népszavazás érvényes és „igen”-nel végződik, akkor a jogosítványokat meg is kell megadni. Távolosabban ez a párt az EU csatlakozásban látta a problémák megoldását, a vajdasági és a kárpátjai magyarok kapcsolattartási problémáit pedig technikailag kezelhető (vízum, kishatárforgalom) kérdésnek tekintette. Az MDF az „igen” mellett foglalt állást, a már kétszer benyújtott állampolgársági törvényt módosító javaslatukat fenntartotta. A magyarságpolitikában nem hirdetett új programot, hanem a szülőföld-program bővítését szorgalmazta. Javaslatai között szerepelt egy új, a határon kívüli magyarok ügyeivel foglalkozó parlamenti bizottság létrehozása is. Az eredménytelen népszavazás után azt indítványozta, hogy amennyiben a parlament március 15-ig nem tudja kezelni a kérdést, akkor osszassa fel magát, hiszen nem tudja ellátni a rá bízott feladatokat. A többi párt és a média azonban nem foglalkozott érdemben az MDF javaslataival. A FIDESZ az „igen” szavazatra kérte a választókat. Ők azt sugallták, hogy sikeres és az „igen” győzelmével végződő népszavazás nyomán az Országgyűlés köteles lesz egy, a letelepedés nélküli magyar állampolgárságról szóló törvényt 2/3-os többséggel meghozni. S ebbe lehet beépíteni a tömeges áttelepedést korlátozó szabályokat is. Az MSZP a „nem” szavazat mellett a „nemzetszolgálat” kategóriára épülő útlevelel; a Szülőföld Alap létrehozásával, a Szülőföld Programmal, és az autonómia törekvések hangsúlyos támogatásával akarta megújítani a kormányzati magyarságpolitikát.

A kettős állampolgárság-probléma népszavazásáig vezető útja azt mutatja, hogy a kisebbség- és magyarságpolitikai lehetőségek beszűkülésére, a schengeni egyezmény következményeinek kivédésére adott válaszok, valamint a szerb és a vajdasági magyar problémák tematizációs versenybe kerültek a magyarországi politikában. Ez határozta meg a pártpolitikai logikákat is, amelyekben döntően egymás legyőzése volt a döntő. Mindezt letakarta egy

nyelvi búrok, amely valóságos társadalmi közszellemre, a szolidaritás és a történelmi felelősségtudat érzetére hivatkozva megóvta ezt a szakpolitikai területet a nyílt érdeklődések nyilvánosságától. 1. Az elégséges népszavazási részvétel és az „igen” győzelme esetén: A FIDESZ tematizálhatja a Gyurcsány-kormány időszakában először a politikai közbeszédet. Az Európai Parlamenti választások után másodszer könyvelhet el a maga számára választási sikert. A 2/3-os törvény esetében vagy elfogadják a FIDESZ álláspontját, vagy, ha nem, a törvény elmaradásának ódiuma az MSZP-re és a kormánykoalícióra hárul. A kormánykoalíció a nemzetietlen, a vesztes pozíciójába szorul, és ha nem hozza meg a FIDESZ által is elfogadott törvényt, akkor a következő két évben ebben a beszorítotságban kénytelen politizálni.

2. Az elégséges népszavazási részvétel és a „nem” győzelme esetén: a FIDESZ kénytelen elfogadni a vereséget és új tematizációs helyzetet kell kialakítania. Nem ítélteti meg/el a magyar társadalom „magyarságteljesítményét”, mert ezzel biztosan szavazókat vesztené. A kormánykoalíció igazolva láthatja álláspontját. Ezt követően azonban el kell döntenie, hogy elodázó, vagy ténylegesen a probléma kezelését vállaló stratégiát alakít ki. Ez utóbbihoz azonban szükséges a jobboldallal és a határon túli magyar pártokkal a konszenzuseresés. De mindenekelőtt a súlyosbodó vajdasági magyar politikai elégedetlenséget kell kezelnie. Ez történhet úgy is, hogy a VMSZ helyett a Magyar Nemzeti Tanácsot hozza helyzetbe, de egy kétoldalú megállapodással is, amely kizárólag a vajdasági magyarok számára biztosítja a kettős állampolgárság jogintézményét.

3. Az elégtelen népszavazási részvétel esetén: A FIDESZ kénytelen lesz tisztázni, hogy nemzetegyesítő magyarságpolitikájában az autonómia-törekvéseknek, a kettős állampolgárságnak, a kedvezménytörvénynek, a nemzetközi kisebbségvédelemnek és a határon túli magyar politikai pártoknak mi a viszonya egymáshoz. A kormányzat, ha sikerül túllépnie a határon túli pártokkal kialakult konfliktushelyzeten, lehetőséget kap arra, hogy felépíthesse a „felelős nemzetpolitikát”, továbbá hogy ennek eredményeit láthatóvá is tegye a kapcsolattartásban, a támogatáspolitikában és a szomszédságpolitikában.

4. A versenyhelyezeten túli pártpolitikai félelmek: Ha a népszavazás eredménytelen lesz vagy a „nem” győz, a FIDESZ a hatalomért folytatott harcban már nem tud hatékonyan mozgósítani az össznemzeti–történelemi érdekek képviselőjeként. Az ellenfél számára tehertételnek számító problémát nem tudja igazán (ki)használni – talán csak a saját tábor integrálásában –, mert a népszavazás során a közvélemény többségét nem tudta maga mögé állítani. Ugyanígy gondot jelentett volna a kettős állampolgárság ügyében a szélső-

jobb, vagy a kórházprivatizáció ügyében a kommunisták előretörése a kormány ellenzékeként. Épp ezért a FIDESZ-nek úgy kellett átkarolva integrálnia ezeket az ellenzéki törekvéseket, hogy szövetségre mégsem lépjen velük – hiszen ezzel még inkább magára vonta volna a populizmus vádját –, hanem mint a nemzet és a társadalom képviselője kormányzati alternatívaként jelenjen meg Gyurcsányékkal szemben.

A kettős állampolgárságtól és a magyarországi áttelepüléstől való kormánykoalíciós félelmek két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba azok az érvek tartoznak, melyek szerint a kettős állampolgárság intézményének magyarországi felvetése és bevezetése konfliktusokat teremtené a szomszédos országokkal. S ezzel nem a modernizációs, hanem a nemzeti kérdések kerülnének a magyar politika középpontjába. A másik csoportba az áttelepülők, illetve a feltételezett választójog érdekében Magyarországon bejelentkezettek számának növekedése miatti aggodalmak sorolhatók. Ezek szerint az áttelepülők és a bejelentkezettek komolyan befolyásolhatnák a parlamenti választások eredményeit a jobboldal javára. (Ezáltal akár az SZDSZ ki is kerülhetne a parlamentből.) A jobboldali kormány győzelme, majd a határon túli, feltételezetten jobboldali szavazók magyar állampolgársága, itteni szavazati joguk biztosítása pedig bebetonozhatná a FIDESZ-kormányzást. Ez pedig a baloldali feltételezés szerint vezérelnen működő, hosszú nacionalista kurzushoz vezetne.

– *Még mindig az érveknél maradva: a gazdasági érvekkel mit lehet kezdeni?*

– Mindkét oldal végzett számításokat. Az MVSZ 800 000 áttelepülő esetében 183,3 milliárd Ft plusz állami bevétellel számolt, míg a kormányzati oldal ugyanilyen létszám esetében 537 milliárd Ft állami többletkiadással számolt. Az MVSZ valószínűleg alábecsülte a nem aktív keresők számát, feltételezte az önerős magyarországi lakásvásárlást, míg a kormányzat alábecsülte a feltételezett áttelepülők kereseti viszonyait, és sokkal több szociális és munkaügyi juttatást számolt. Bizonyos esetekben a magyarországi átlagot vették, miközben a határon túli áttelepülők inkább a 24–35 év közti, szakképzett korosztályokból kerülnek ki. Nem sok értelmét látom az adatok boncolgatásának, mert reális számításokat csak akkor lehetett volna elvégezni, ha részletesen megvizsgálják például az utóbbi 10 évben Magyarországon letelepedési engedélyhez, illetve állampolgársághoz jutott személyek gazdasági és szociális viszonyait. (Az erre vonatkozó kutatási javaslatokkal kormányzati oldalról nem foglalkoztak, novemberben már nem is igen volt rá idő.) De legalább ennyire fontos két szakmai közhely. Az egyik az, hogy a nem erőszakos nemzetiségpolitikai kényszer, hanem a munkaerőpiaci kereslet igényeit kielégítő gazdasági migráció – márpedig a magyar–magyar vándorlás ilyen – hosszabb-rövidebb távon mindig előnyös a befogadó ország számára.

A másik pedig az, hogy a költségvetés esetén nem egy zárt rendszerről van szó. Ha nagyobb az aktív foglalkoztatottak aránya és száma, akkor a költségvetési kerek is bővülnek. A kormányzati számítások ezt nemigen vették figyelembe.

– *A migrációs érvek mennyire voltak megalapozottak?*

– Itt a becslések, várakozások helyett érdemesebb volna Csata Zsombor, Gödri Irén, Horváth István, Kiss Tamás, Sík Endre tanulmányait elővenni. Ezen túl azt is világosan kell látnunk, hogy a kettős állampolgárságtól és a Szülőföld programtól függetlenül, a határon túli magyar közösségek olyan „olvadó jégcsapok” (ez a Göncz László által, a szlovéniai magyar kisebbség történetéről írt kulcsregény címe), amelyeket generációkon át az elvándorlás, az asszimiláció, a természetes népszaporulat csökkenése jellemez. Ráadásul, a sok kisebbségi életpálya számára magasabb életszínvonalat és jobb mobilitási lehetőségeket biztosító nyelvország népessége 1989 és 2003 között félmillióval csökkent. Ezt a népességszökkenést döntően a határon túli magyar bevándorlók pótolták. Az 1989 óta Magyarországra betelepült 250 000 személy 80%-a magyar nemzetiségű volt. Ezen belül 20% a tanulók, 15–20% a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és 20% a háztartásbeliek és nyugdíjasok aránya. (Ma 5 500 Ukrajnából és 21 000 Romániából áttelepült nyugdíjas része a magyarországi biztosítási rendszernek.) S szintén 15–20% körül van az iparban és építőiparban dolgozó áttelepültek aránya. Ezen túl még számolni kell kb. 200–250 ezer illegális magyarországi munkavállalóval is, akit nem regisztrálnak. Csak talán most, az unióban megkövetelt 3 hónapos tartózkodási szabályozás után fog ez a közeg valamit fehéredni. Egyre többen fognak tartózkodási- illetve munkavállalási engedélyt kérni.

A már többször felemlgetett kereslet-szabályozáson túl a magyar–magyar migrációnak van néhány sajátossága. Az egyik az, hogy a döntően gazdasági, karrierépítéssel, társadalmi mobilitás-igénnyel magyarázható magyar–magyar migrációban a migráns nem válik nyelvi, kulturális kisebbségivé, hanem épp ebből a szerepéből lép ki. (Épp ezért oly fájdalmas számukra, amikor bevándorlóként, társadalmi, netán etnikai kisebbségként kezelik őket Magyarországon.) A másik sajátossága ennek a vándorlásnak, hogy túlról általában olyan munka- és társadalmi pozíciókba települnek át, amely az otthoni státusnak megfelel, annak közelében van. Ezt megelőzheti a magyarországi tájékozódás, de ez már döntően a barátok, rokonok, a már átjötték hálózatainak keresztül történik. S ebben van a harmadik fontos sajátosság, nevezetesen a migrációs kapcsolatháló működése. S ez az a szerkezet, amely megfelelő feltételekkel migrációs rendszereket alakíthat ki, amely révén valaki hosszabb-rövidebb magyarországi munkavállalás után, gazda-

sági tökélet, ismereteket, és kapcsolatokat felhalmozva visszatérhet a szülőföldjére. Talán ez az a pont, ahol befolyásolni lehet a migrációs folyamatokat.

– Az „igen” és a „nem” melletti jogi, gazdasági, politikai érveket, félelmeket összefoglaltad. De mindez milyen elvi alapokon áll? Vagy „csak” egy adott politikai helyzetben felvetett jogintézmény megideologizálásáról van szó?

– Egy, a kettős állampolgárságról szóló akadémiai ankéton Szarka László az egész, egymást nem találó vita- és érvkavarodást arra vezette vissza, hogy a magyar közgondolkodás nem tisztázta, hogy ki mit gondol a nemzetről. Én is azt hiszem, hogy ebben a vitában ez a tisztázatlanság fakadt fel. Milyen viszonyban van egymással a kulturális és a politikai nemzet? Mi szervezheti az államot: a terület vagy a nemzet? Itt két paradigma került szembe egymással. Az egyik a XIX. századi nemzetállamiság meghaladását az etnokulturálisan semleges államban látja, és a magyar nemzet és állam határainak különbözőségét egy nagyobb politikai egységen belüli polgári integrációban látja meghaladhatónak. Míg a másik a nacionalizmust, mint érzületet, mint kulturális és politikai hagyományt, mint közösségszervező erőt eleve adottnak veszi. Ezért nem leküzdeni, hanem modernizálni kívánja. Talán az volt első eset, hogy nem a liberális/konzervatív törésvonal mentén váltak el a vélemények, hiszen a határon túli magyar liberális értelmiség is döntően az utóbbi paradigmában gondolkodik (Bakk Miklós, Bíró Béla, Losonczi Alapár, Öllös László, Végel László). Úgy tűnik, hogy Bauer Tamás és Kis János nem tudta a saját pártpolitikai félelmait átlépni. Valószínűleg nem is lehet egy, a nemzetéptítés kérdéseiről folyó vitában kizárólag egy másik paradigmában mozgó, attól teljesen különböző fogalmakkal operáló érvekkel bekapcsolódni. Épp úgy, amint a magyarországi pártpolitikai harcokat sem lehet értelmezni pusztán a kisebbségpolitikai vagy a nacionalizmus-tanulmányok fogalomkészletével és megközelítéseivel. (Ezért nem sikerülhetett Markó Béla 2003 tavaszi nemzetstratégiai egységkereső kísérlete sem.)

Egy másik ki nem mondott probléma a határon túli magyar közvélemény, illetve politikai intézményrendszer magyarországi kezelése. A kényszerhelyzettől, az MVSZ ideológiai holdudvarától függetlenül lehet persze a külön politikai, társadalmi, kulturális entitás óhajára azt felelni, hogy „mi jobban ismerjük a Ti hosszú távú érdekeiteket”, „vezetőitek a FIDESZ mal-mára hajtják a vizet”, stb., a kisebbségtörténeti tapasztalat mégis az, hogy ettől nem fog megváltozni a kisebbség nemzeti emancipációs igénye – illúziók, politikai egyensúlyvesztés ide vagy oda. (A kiegyezés utáni magyar politikai elit például büszke volt az Európában kivételesnek számító nemzetiségi törvényére, csak hogy erről más volt a magyarországi nemzetiségek véleménye,

ezért sem lehetett sikeres magyar politikai nemzetbe integrálódásuk a századforduló. Kezdjek „trianonozni”?)

A magyarországi nemzeti paradigma-problémát tovább bonyolítja az a tény, hogy míg a Magyarországon élőknek a haza és a szülőföld fogalma egybeesik, addig a határon túliak számára ez két külön tér. (A magyar kisebbségtörténet szerint Csehszlovákiával és a Jugoszláviával szélesebb körben azonosultak az ott élő magyarok, de ebben a szlovák és szerb törekvésekkel szembeni védekezés is közrejátszott.) Az otthon és haza fogalmában közvetítőként jelenhet meg a regionális tudat és ezek politikai, irodalmi–ideológiai változatai (szlovenszkóiség, transzilvanizmus) mint virtuális, kulturális autonómia-azonosságok. Ez azonban a kisebbségi politikai elitek esetében az identitáspolitikai programépítésnél jóval hangsúlyosabb pártpolitikai tevékenység révén másodrendűvé vált. Ezzel szemben a nyelvországhoz, Magyarországhoz való integráció szinte a két világháború köztihez hasonló erősségű kötődés-rendszer alakított ki. A népszavazás eredménye ebben a viszonyrendszerben hathatott az emancipáció elutasításaként. Ráadásul a szülőföld-kötődés sem erősödik; a gazdasági bajok, a rossz munkapozíció legalább annyit rombol ezen, mint az asszimilációs politikák.

Újra visszajutunk az alapkérdéshez: a szomszédos országokban kényszerközösségként létrejött magyar közösségek, mint önálló, a nemzeti kötődések szervezte (politikai és kulturális) közösségek mely politikai nemzetekhez és politikai közösségekhez és hogyan kapcsolódnak? (Itt megkerülhetetlen annak felvetése, hogy csak Romániában és Szlovákiában egyértelmű a magyarság magyar politikai szervezetek általi lefedettsége. Szerbiában és Montenegróban a magyar választók közel harmada nem a magyar pártokra adta le a szavazatát. Kárpátalján pedig a politikai megosztottságon – a KMKSZ és az UMDSZ közti harcon – túl a két magyar politikai erő teljes elkötelezettsége – az előbbi esetben a FIDESZ, az utóbbi vonatkozásában a megyei–kormányzati nomenklátúra felé – igencsak megkonstruálttá teszi az önálló politikai entitásról való beszédmódot.) A politikai és hatalmi-kormányzati közösségen túllépni pedig csak a kollektív, intézményesített integrációval, belső demokráciával bíró autonómiával lehetséges.

Az autonómia-akaráson túl nincs válasz arra sem, hogy akkor mi legyen a magyar állam szerepe? Az volna a budapesti magyarságpolitika feladata, hogy – mint Bauer Tamás és Kis János javasolja – bízassa a határon túli magyar kisebbségpolitikuskokat az adott ország politikai nemzetébe való integrációra? Mindezt úgy el lehet fogadni, hogy a magyar állam feladata lehetőségeihez mérten biztosítani a közösségi önszerveződéshez, a munkaerőpiaci pozí-

ciók javításához szükséges, egyébként hiányzó forrásokat és tudástranszfert. De legalább ennyire fontosnak tartom a magyar kulturális közösségen belüli jogi emancipáció és társadalmi esélyegyenlőség növelésének kérdését. (Ezen belül a kettős állampolgárság csak az egyik technika. Le lehet ennél cövekelní, mint a századforduló függetlenségi harcaiban a hadsereg vezényleti nyelvénél, de mi lehet ennek a társadalmi haszna?) Mindebben a magyar állam szerepét újra kell gondolni. Duray Miklósnak a MAÉRT 2004. novemberi ülésén közreadott, a kettős állampolgárság mellett érvelő tanulmánya a magyar államot, mint a világon bárhol élő magyarok államát értelmezi. S e mellé rendeli a mindenkori magyar kormányzatokat, illetve a magyar nemzetet. A nagy kérdés az, hogy ez utóbbit hogyan fogjuk fel? Úgy, mint egy politikai egységet, vagy úgy, mint regionális és ideológiai politikai egységek szövetségét? A kettős állampolgárság körüli viták megkerülhetetlenné teszik azt a kérdést, hogy melyik jövőkép lesz uralkodó a magyarországi közgondolkodásban: az, amelyik a magyar politikai nemzethez az állampolgárságon keresztül egyénileg kapcsolja a más országokban élő, magukat magyarnak valló embereket; vagy az, amelyik a magyar politikai közösséghez kapcsolja a más országokban élő magyar közösségek intézményességét és külön-külön, az adottságaiknak megfelelő „szerződéses nemzetpolitikát” folytat velük; vagy az, amelyik a regionális politikában mint a szomszédos magyar politikai pártjainak támogatója és természetes szövetségese, és ha kell érdekeinek védelmezője lép fel?

– *A népszavazás eredményei az előbbiekről mondanak valamit?*

– Nem. Ezek az elvi kérdések szerintem nem köthetők össze a mostani választói magatartással. Talán ha egy szociológiai vizsgálat során megmérhethetnénk, hogy egyáltalán ki mire szavazott: 1.) a határon túli magyarok – kedvezményes honosítására; 2. a magyar állampolgárság biztosítására; 3. a letelepedés nélküli magyar állampolgárságra; 4. arra, hogy a magyar országgyűlés hozzon egy törvényt, amely biztosítaná az előbbieket valamelyikét; 5. a határon túli magyarokért való szolidaritásra; 6. vagy a FIDESZ illetve MSZP melletti elkötelezettség bizonyítására? Ezek – mint annyi felvetésem – inkább elemzési, mérési szempontok, de most, hogy mindenki szeretné az egészet elfelejteni, nem hiszem, hogy lesz megrendelés egy ilyen típusú vizsgálatra.

A még mindig nem véglegesített eredmények szerint a választójoggal rendelkező magyarországi népesség 36,5%-a ment el szavazni. A leadott szavazatok 51,55%-a (1 519 850 fő) „igent” mondott a kezdeményezésre, 48,45% (1 428 358 fő) pedig elutasította azt. Mivel az „igen” vagy a „nem” szavazatok aránya nem érte el a választók 25%-át (18,8%, illetve 17,7% volt) a népszavazás eredménye tehát nem kötelező az országgyűlés számára.

Azaz nem a voksok, hanem a távolmaradók döntöttek. De ez a távolmaradás feltehetően nem a népszavazás tényének nem ismeretéből, hanem a döntés iránti érdektelenségből és bizonytalanságból adódhatott. Ez utóbbi jelentőségét bizonyítja az is, hogy a másik, a kórházprivatizációval kapcsolatos kérdésre jóval többen voksoltak. A két kérdés együtt szerepeltetése azzal is járt, hogy a kettős állampolgárság kérdését burkoltan szociális kontextusba helyezte. A szociális félelmek alapján szavazók tehát a kórházprivatizáció ellen igennel, az állampolgárság ügyében pedig automatikusan nemmel voksolhattak. Ezt szintén mérni lehetne és fontos is volna tudni. Arról is csak előzetes adataink vannak, hogy a FIDESZ és az MSZP törzsszavazóinak hány százaléka voksolt a „pártjával” szemben. Az előbbi esetében ez az arány 10–15%, a baloldali szavazóknál 25–30%-ra tehető. Tehát a nagy pártoknak ebből a szempontból is eredménytelen, kölcsönösen elfelejthető eredményt hozott a népszavazás.

Arra nézve, hogy a kettős állampolgárság körüli vitákból mi befolyásolhatta a közvéleményt, két, november 11-e körül készült közvélemény-kutatásból tudhatunk meg a legtöbbet. A *Capital Research* vizsgálata során a kettős állampolgárság, a megkérdezettek 2/3-a szerint többletkiadással járna; 50% szerint mindez ingyen orvosi ellátással jár; és 40%-uk úgy vélte, hogy sokan költöznének át Magyarországra. A *Medián* ugyanebben az időszakban készült vizsgálatából az derült ki, hogy a megkérdezettek szerint a kettős állampolgársággal adni kell: útlevelet (63%); iskoláztatási lehetőségeket (56%); szavazati jogot (45%); nyugdíjat (21%). Tehát az „igen”-t támogatók költségvetési terhektől és a tömeges áttelepüléstől való félelmeket oszlató kommunikációja nem ment át a köztudatba. A mumus működött.

A magyar-magyar viszony, a migrációs potenciál mérése szükséges, de ezzel minimum fél évet várni kell, míg elcsitulnak a kedélyek Magyarországon és a szomszédos országokban.

–*Ván-e valamilyen szakmai forráskönyv arra nézve, hogy mit is csinálhatna most a magyar kormányzat a határon túli magyar ügyekben?*

– Nem tudok ilyen forráskönyvekről, sem szakmai műhelyekről, ahol ezek elkészülhetnének, sőt, vonatkozó elemzések és kutatások megrendeléséről sem tudok. Ettől függetlenül a magamfajta kutatóknak lehetnek elképzelései, még ha a kutya se kíváncsi rá. De hangsúlyozom, hogy ez nem a politikai elkötelezettségek, pozícióerősítő szándékok alapján működő logika.

–*E szerint a logika szerint miként lehetne most kezelni a helyzetet?*

– A pártpolitikai vitákban teljesen külső szempontok szerint alakult magyarságpolitika sodródását szervezeti, költségvetési stabilizációval sürgősen

meg kellene állítani. A kormányzat igazából nem pénzadományokkal, hanem az akut problémákat kezelő látványos intézkedésekkel tehetne gesztusokat, hogy bizonyítsa felelős politizálását. (Például: az idegenrendészeti hivatali korrupció felszámolása, az ott folyó ügyintézés szakszerűsítése; a szomszédos országokból befolyó vízumdíjak felajánlása a Szülőföld Alapba; a határon túli fórumok felkérése problémakatalógus összeállítására a magyarországi megkülönböztetett helyzetekről.) Mindez azonban nem pótolhatja a népszavazási kampány során, a határon túli magyar közvéleményben igényként és immár reális célként rögzült kettős állampolgárság biztosításának valamilyen formáját. (Itt a kormányzat elfogadhatja az MDF törvénymódosítási javaslatát, vagy nagyvonalú gesztusként támogathatja a határon túli magyar pártok tervezett közös törvényjavaslatát.) Ezzel párhuzamosan a kárpátaljai és a vajdasági (magyar) lakosság magyarországi határátlépési nehézségeit a nemzeti vízummal, illetve a kishatárforgalom újbóli biztosításával kezelhetné. A külügyi munkában pedig annak napirenden tartását látom kulcskérdésnek, hogy az Európai Unión belül az eddigi periférikus határterületek fejlesztése közös feladat, akár közös fejlesztési régiók, akár vám szabad ipari parkos területekkel. S ezt csak színvonalas aprómunkával lehet Pozsonyban, Belgrádban, Bukarestben, Kijevben átvinni. Ehhez persze szükséges volna a geopolitikai tervezésre és némi apparátus mentalitásváltás is.

A magyarságpolitikában különböző időtávokban gondolkodva szervezeti és szerkezeti lépésekre van szükség. Sürgető, rövid távú szervezeti lépéseknek látнам: a) a MAÉRT mellett egy, a köztársasági elnök és a miniszterelnök által létrehozandó, hazai és határon túli szakértőkből álló, maximum 8–10 fős bizottságot, amely a külmagyar ügyekben stratégiai javaslatokkal, elemzésekkel, különböző alternatívák kidolgozásával és bizonyos döntések hatásainak következményeivel foglalkozna. Ez a bizottság segíthetne a kérdés pártpolitikai közegből való kiemelésében és a budapesti magyarságpolitika szakmai hátterének kialakításában, a gyakorlattá vált ad hoc javaslatokkal szemben. b) A külmagyar ügyek rendszeres kormányzati koordinációja és kezelése érdekében rendszeressé kellene tenni a MAÉRT szakbizottságok működését, a szaktárcák államtitkári szintű vezetésével. Ez az a fórum, ahol a határon túli szervezetek képviselői rendszeresen konzultálhatnak a szaktárcák képviselőivel. Ezzel a szervezeti–közigazgatási–számonkérési technikával lehetne a külmagyar problémákat bevinni a szakigazgatásba. A HTMH ehhez ugyanis – kis költségvetési fejezete miatt – súlytalan. c) Mindenképp szükség van a határon túli támogatási rendszer reformjára. A Szülőföld Alap és program konkretizálására és elindítására szintén. A 2007-tel induló Nemzeti Fejlesztési Terv mellett, az EU-s

szabványok szerint megkerülhetetlen egy Határon Túli Nemzeti Fejlesztési Terv kidolgozása a szomszédos országok szakembereinek bevonásával.

Középtávú (2 éves) szerkezeti lépések: a) A támogatáspolitikában a normatív támogatás érvényesítése. Egyrészt azzal, hogy a parlament a mindenkori magyar állami költségvetésből arányos támogatást határozna meg. A mai 0,18%-ról ezt 2006-ig 0,4–0,5%-ig lehetne felemleni. (Jelenleg egyébként ekkora összeget képes a határon túli magyar intézményrendszer hatékonyan befogadni, és felhasználását ellenőrizni.) A normatív támogatás másik szintje az európai minőségbiztosítással akkreditált magyar intézmények működési költségeinek kiegészítése. b) A migrációs politikában: az idegenrendészeti megközelítés helyett társadalompolitikai kezelési technikák kialakítása. A migrációs rendszerek kiépülésének elősegítése. c) A közigazgatásban: a magyar költségvetési támogatással fenntartott közép-európai irodahálózatok (ajánló irodák; Agora irodák) átalakítása Európai Unió pályázat-menedzselésre, transznacionális pályázati forrásbevonásra, tudásbeviteli és képzési programok bonyolítására.

Stratégiai prioritások lehetnek: a) A kedvezménytörvény továbbfejlesztése és a mindenkori magyar kormányzatok magyarságpolitikájának stabilizálása a kisebbségi társadalom demokratikus önszerveződése érdekében. b) A szülőföldön való boldogulást támogató program keretében elsődlegesen a munkaerőpiaci képzés támogatása; másodsorban a magyarországi befektetések támogatása; és harmadsorban a magyar kisvállalkozások kamatterheinek enyhítése a gazdaságfejlesztésben. (Az eddigi vállalkozástámogatás inkább politikai és kapcsolati szempontok szerint alakult, ezért hatékonysága nehezen mérhető.) c) A magyarországi munkavállalásban az esélyegyenlőség biztosítása a határon túli magyarok számára. d) A mérhető teljesítményhez kötött támogatáspolitikai működtetése a határon túli magyar intézményrendszerben.

– *Köszönöm a beszélgetést!*

TANULMÁNYOK

GYÖRGY BÉLA

Hatalom és társadalom kisebbségben. Párt és belső ellenzéke (1926–1927)

Az első világháborút követően Romániához kerülő Erdélyben a magyarság elvesztette korábbi állami–közösségi kereteit. Erdély társadalmában nem volt egységes, a történelmileg kialakult három népesség – magyar, román, német – tagolta. Ugyanakkor különbözött a magyarországitól is, hisz a hatalomváltozás után a válaszfalak elmosódtak, a nemzeti elnyomás kényszere alatt némiképp kiegyenlítődték.¹ Míg a társadalomban a vezető szerepet korábban az arisztokrácia és a művelt középosztály töltötte be, a változások után mindkettő csak megfoghatkozott erőkként vállalt szerepet.

Az *arisztokráciát* százados hagyománya, vagyona és képességei predesztinálták a közügyek intézésére. Bár a romániai földreform (1921) válságos helyzetbe sodorta, az úri osztály képviselői, akárcsak korábbi idegen elnyomások idején, megmaradtak magyarnak. Próbálták megtartani régi helyüket, szerepüket, életmódjukat; néhányan a politikai élet vezetői lettek, ezáltal igen fontos elemét alkották a nemzeti életnek. 1918 után a *középosztály* tízezrei hagyták el Erdélyt, de a helyben maradottak, az egyházak alkalmazottai és a szabadfoglalkozású értelmiség fontos szerepet játszott. Sorsuk nagyban összefüggött a városok életével, ahol a magyarság többséget alkotott. Hozzájuk tartozott a magyar anyanyelvű és kultúrájú zsidó népesség is, közülük is főképp azok, akik sorsközösséget vállaltak a kisebbségi magyarsággal. A magyar *kereskedő és iparosréteg* szintén fontos alkotói voltak a városi népességnek, és mivel ők voltak a románosító politika fő céltáblái, a sorozatos támadások következtében fokozatosan elszegényedtek. A *gyári és ipari munkásság*, bár jelen volt a fontosabb városokban, a nemzetközi szervezetekben való részvétele miatt elszigetelődött a magyar társadalomtól. A *földművelő nép* volt a legszámasabb, és ezáltal az erdélyi magyar

---

¹ Makkai Sándor: *Erdély társadalmában*. Budapest, 1940, Atheneum (Klny. az Erdély c. munkából). Lásd még: Mikó Imre: Kikből áll az erdélyi magyarság? *Új Szellem* [Prága], 1937, 10–11. 4–5.

társadalom alaprétégének bizonyult. Paál Árpád szerint „maga a falusi nép is hármias osztálytagozódást kapott. A háborús felmentéshez jutott tehetősebb gazdák, a fölmentetlen törpe gazdák, és a nincstelen csavargó vitézek alkotják ezeket a külön tagozódásokat.”² A földműves népességen belül a székelyföldi lakosság élt egy tömbben, a romániai helyzetből adódóan egyre jobban elszegényedve.³ Összegzésképpen megállapítható, hogy némi módosításokkal, az erdélyi magyarság megőrizte társadalmi struktúráját az impériumváltozás után is; azonosulhatunk Venczel József korábbi értékelésével: „a kisebbségi életke-
ret viszont szükségszerűen építi át az erdélyi magyar társadalom belső struktúráját: az arisztokrácia elveszíti feudális jelentőségét, a kapitalista réteg idegen érdekek szolgálatába húzódik, a hivatalnok-középosztály meggyérül és a maradék megnémul; életerős társadalmi réteggént csak a papi, nevelő és szabadpályák [értelmisége], valamint a földművesek, iparosok, kereskedők és munkások [népi] kategóriája vehető számba.”⁴

Az első évek magyar kisebbségi politikáját a passzivitás határozta meg, míg az aktivitás az önvédelmet kereső magatartásokból bontakozott ki a békeszerződés aláírása után. Előbb a Magyar Szövetség alakult meg, majd a Néppárt, valamint a Nemzeti Párt. A Magyar Szövetség 1922. októberi betiltása után a két párt vezetősége, belátva az egységes fellépés szükségességét, előzetes egyeztetések után, 1922. december 28-án egyesült a romániai Országos Magyar Pártban (továbbiakban OMP). A kolozsvári alakuló nagygyűlés résztvevői többségükben a háború előtti erdélyi magyar közélet szereplőiből kerültek ki. A párt programja stratégiaileg a nemzeti autonómiát fogalmazta meg, míg a Szervezeti Szabályzat körvonalazta a működési kereteket. A kezdeti tevékenységeket sok tényező nehezítette, de a vezető testületek – az Intéző Bizottság, elnökség – az akadályozó körülményekhez képest (engedélykérelem, cenzúra, gyülekezési szabadság nehézségei) igyekeztek ellátni feladatukat; szervezték a tagozatokat, a szakosztályokat és kapcsolatokat kerestek a román politikai erőkkel is. Utóbbinak eredménye az Alexandru Averescu tábornok vezette román Néppárttal kötött megállapodás (1923. október 23.), amely a magyar szavazatok ellenében a Néppárt hatalomra jutása esetén a magyarság sérelmeinek orvoslását ígérte. A csúcsai paktum néven elhíresült egyezményt a Néppárt kezdeményezésére a Magyar Párt vezetőségének kon-

² Paál Árpád naplói, 30. tétel, 40. Teleki László Alapítvány Könyvtára, 4–1951/97.

³ A székelyföldi viszonyokra lásd Bözödi György: *Székely bánja*. Cluj, 1938. Tizenkét fiatal író kiadása.

⁴ *Metamorphosis Transilvaniae*. In: Venczel József: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom. (Válogatott írások)*. Közgadassági és Jogi Könyvkiadó: Budapest, 1988. 45.

zervatív csoportja kötötte (máig ismeretlen, ki adott megbízatást nekik), és a pártvezetőség sokáig titokban tartotta. A párt életében fontos mozzanatot jelentett az 1924. december 14-én tartott brassói nagygyűlés, mert rögzítette az előző két év alapozó korszakának vívmányait, bizonyos vitás kérdéseket (elnöknek Ugron Istvánt [1862–1948] választották) nyugvópontra juttatott, és a vezető testületek tevékenységét hatékonyabban szabályozta (létrehozták az Elnöki Tanácsot is).

A párt tevékenységével szemben a következő év folyamán már hallatszotlak az ellenzéki hangok,⁵ amelyek a pártvezetés tevékenységét és taktikáját bírálják. 1926 kezdetén Romániában helyhatósági választásokra készült az ország. A Magyar Párt vezetői bizalmas tárgyalásokat folytattak a Liberális Párttal, és az eredményekkel kecsegtető megbeszélések után a pártelnök, Ugron, felmondta a paktumot Averescunak. A liberálisok négyéves uralmának lejártával (1926 tavasza) a király Averescut bízta meg kormányalakítással, aminek következtében Ugron lemondott. Megbízott elnök, az addigi alelnök, gróf dr. Bethlen György (1888–1968) lett, aki Gyárfás Elemér (1884–1945) közreműködésével a felmondott paktumot választási egyezménynek alakította (1926. április 21.).⁶ Ennek eredményeképpen a júliusi választásokon a Magyar Párt történetének legnépesebb csoportját küldte a parlamentbe (15 képviselő és 12 szenátor).⁷

1926–1927-ben a pártban a legjelentősebb ellenzéki mozgalom bontakozott ki, amelyet Krenner Miklós (1875–1968) neve és tevékenysége fémjelzett,⁸ aki aradi tanár, történész és publicista volt. A helyi, aradi vezetők – Bara-

⁵ Kós Károly: Miért Csúcsa, miért nem Gyulafehérvár? *Újság* [Kolozsvár], 1925. júl. 30. 3.

⁶ A paktumról: Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. *Magyar Kisebbség*, 1937, 2. 41–70; 3. 77–99; 5–6. 157–158. (a továbbiakban: *MK*); Bernády György: Megjegyzések az „Első kísérlet”-hez. *MK*, 1937, 9–10. 245–257; 11. 284–297.; Gyárfás Elemér: Válaszom Bernády György barátomnak. *MK*, 1937, 13. 262–364. Újraközelve: Kisebbségpolitika – pártpolitika – paktumpolitika. *MK*, 1999, 2–3. 217–285.

⁷ Szele Béla mandátumát megsemmisítették.

⁸ A korszakkal foglalkozó művek röviden tárgyalják a reformmozgalmat. A román történetírás is – felszínesen és egyoldalúan – foglalkozott a kérdéssel, lásd: Bodea, Gheorghe I.: Lupta curentelor opoziționiste în sânul Partidului Maghiar din România pentru întărirea unității frățești a oamenilor muncii 1918–1928. *Acta Musei Napociensis*, X, 1973. 409–431; Pană, Virgil: Minoritățile etnice din Transilvania între 1918–1940. Drepturi și privilegii. Tipomur: Târgu Mureș, 1995. 111.; Krenner írásából kötetet szerkesztettem, amelynek második fejezete (10 írása) a nevével viselő politikai mozgalommal foglalkozik. Lásd: Krenner Miklós (Spectator): *Az erdélyi út. (Válogatott írások)*. Szerk. György Béla. Haáz Rezső Kulturális Egyesület: Székelyudvarhely, 1995. 117–147. A könyv bevezető tanulmányában – *Az ismeretlen Spectator (Krenner Miklós pályaképe)* – vázoltam a reformmozgalmat, uo. 14–16. (a továbbiakban: *Az erdélyi út*).; Témánkról Krenner egy írását közöltem bevezetővel: Egységes magyar képvisellel. *Erdélyi Magyarság*, 1996, 26. 4–6.; Ua. bővített változatban: *Hargita Népe*, 1996. okt. 11. 4.; Újabbban a reformcsoportról forrásokat közöltem beve-

bás Béla, Baross Lajos, Justh János, Karácsonyi Sándor, Kintzig János, Korossy György, Parecz Béla, Takácsy Miklós, Zima Tibor – mellett a szélről figyelte, szemlélte az erdélyi politikai helyzetet (innen a Spectator írói név, amely ismertté vált belső Erdélyben is). Az *Ellenzék* című kolozsvári lapnak városából küldött írásában többször kiállt a kisebbségi jogvédelem mellett.⁹ A fentről jövő pártszervezéssel szemben ő az alulról jövő szerveződés híve volt, aminek hangot is adott.¹⁰

Személyes elégedetlenségét a magyar kisebbségi politikai elittel szemben helyi és országos ügyek váltották ki. Zima Tibor, korábbi parlamenti képviselő jelölését az 1926 júliusára hirdetett választásokra a pártközpont nem támogatta, ami Aradon elégedetlenséget váltott ki. Ellenfele, dr. Parecz Béla ügyvéd klikkje a városi tanácsosok kiválasztásánál a maga javára is sakkjátékot folytatott, ugyanis a liberálisokkal kötött helyhatósági megállapodás alapján a város tanácsában a 24 tag közül 16 magyar és 8 román volt. Amikor az elégedetlenség már forni kezdett, a megbízott pártelnök Kintzig Jánost a jelölések elleni mozgalom csillapítására és ellensúlyozására kérte.¹¹ Krenner ugyanakkor Ugron pártelnök akcióját – a csúcsai paktum felmondását – ostoba politikának tartotta akkor, amikor Averescu kormányzása előrelátható volt. Magyar hibának tartotta dr. Róth Hugónak, Ugron ügyvédjének tulajdonított felületes alapszabály-tervezetét is. A románsággal szemben hatékonyabb politikai vonalvezetést, és a párt demokratikus átszervezését szerette volna elérni.¹² A fenti közéleti problémák mellett 1926 tavaszán Krennert a Magyarországra való áttelepedés is foglalkoztatta. Aggodalmairól, szándékairól Kecskeméthy István (1864–1938) református teológiai tanár Krennernek írt levelei-

---

zetővel: Reformmozgalom az Országos Magyar Pártban (1926–1927). MK, 2003, 1. 123–145.; A párt fontosabb iratanyagáról lásd: *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez 1. A vezető testületek jegyzőkönyvei*. Összeállította: György Béla. Pro-Print – EME: Csíkszereda – Kolozsvár, 2003. (a továbbiakban: *Iratok...*)

⁹ Cikkei miatt az aradi *Rendkívüli Újságot* többször betiltották, végül ellehetlenítették és megszűnt. A *Kisebbségi Magyar Városkönyvek* sorozatban ő írt városáról. Lásd: Spectator: *Arad. Városkép*. Magyar Kulturális Egyesületek Szövetsége: Budapest, 1937.. Újraköszölve: *Erdélyi városképek*. Madach: Bratislava – MVSZ: [Budapest], 1994. 220–265.; A korabeli Aradról kitűnő helyzetrajzot ad Barabás Béla, sajtópert is maga után vont cikkében: *Arad magyarsága. Brassói Lapok*, 1924. ápr. 21. 3.

¹⁰ Lásd írásait, pl.: Nyilvános vallomás. *Ellenzék*, 1924. dec. 12. 1.; Szervezkedés a mélyben. *Ellenzék*, 1924. dec. 22. 1.

¹¹ Bethlen György gróf dr. levele Kintzig Jánosnak, Kolozsvár, 1926. ápr. 29. Bethlen György hagyatéka. Magántulajdonban. (a továbbiakban: BGYH)

¹² Krenner visszaemlékezései hagyatékában. Országos Széchényi Könyvtár. (a továbbiakban: KMH, OSZK)

ből szerezhetünk tudomást.¹³ 1926 júniusában – Kecskeméthy június 7-én és 29-én írt levelei keltezése közötti időszakban – mindketten Budapesten jártak, és ott is tárgyalták a témát. Krenner áttelepedési szándékát bizonyosan nem koronázta siker, ugyanis „pesti kudarcról” írt Kecskeméthynek, aki viszont júliusban írt leveleiben gratulált a helybenmaradás mellett való döntéséhez, és gyakorlati, taktikai tanácsokat fogalmaz meg Krenner számára egy ellenzéki mozgalom elindítására.¹⁴ Arról írt, hogy levelek írásával kezdené a tömörülés toborzását, azért, hogy érdemes emberekkel kerüljön levélbeli összeköttetésbe. A címzetteknek írt szöveg nem kritizálna, csak véleményt kérne a vázolt, elégedetlenséget kiváltó politikai helyzet megoldására vonatkozólag. Mindezt addig kellene folytatni, amíg minden vidéken egy sejtrendszer alakulna ki, amely „csiraképes”, és az események lendülete már vinné előre. Ugyanakkor, mint leendő szövetségest, tucatnyi személyt ajánlott Krenner figyelmébe, akiknek írhatna.¹⁵ Egyben mindenkitől kérne ajánlatot, hogy ők kiket javasolnak, még kiknek küldhetné meg azonos tartalmú levelét. Propaganda céljából elengedhetetlennek tartotta egy sajtótermék megindítását is: „...ha sikerül neked a polgári alapon haladó, egyben nemzeti és kisebbségi gondolat hirdetői és hívői számára lapot teremteni, mely megélhetésedet és közéleti állásodat is alátámasztja, úgy kétségtelenül a köz hasznára elégtetted ki privát érdekeidet.”¹⁶

A felgyülemlett elégedetlenség és a bátorítás cselekvésre sarkallta Krennert. Írt egy körlevelet, amelyben vázolja az elégedetlenség okait, és a megoldásra összefogást sürget. A levelek írásához az *Erdélyi Hírlap*¹⁷ írógépét, levélpapírt és borítékját használta, ami később a lapot támadások célpontjává tette. Három ízben – augusztus 7-én, 10-én és 16-án – Erdély kb. félszáz személyiségének írt; „néhány írónak, és irodalmilag pallérozott politikusnak küldtem őket,”¹⁸ vallja ő maga. A körlevelekre több tucatnyi válasz érkezett – azok egy részét Krenner megsemmisítette, mert íróik azt kérték tőle – ezek-

¹³ Kecskeméthy István levelei Krenner Miklósnak, 1926. június 7. és 1926. június 29. Krenner Miklós hagyatéka, Magyar Országos Levéltár P.2043. 11. cs. (a továbbiakban: KMH, MOL)

¹⁴ Kecskeméthy István levelei Krenner Miklóshoz, 1926. júl. 10. és 1926. júl. 24. Uo.

¹⁵ Uo.; Kecskeméthy hivatkozik Krenner szervezési elképzeléseire is, lásd 9. jegyzet.

¹⁶ Kecskeméthy 1926. júl. 14-én írt levele. Uo.

¹⁷ *Magyar könyvtér és a román uralom alatt (1919–1940). II. kötet. Hírlapok és folyóiratok.* Összeállította Monoki István. Széchenyi Könyvtár: Budapest, 1941. 42–43. [Továbbiakban: *Monoki*]

¹⁸ A levél szövege megjelent: Kedves jó Uram! Molter, *Az erdélyi út*; Az idézetet lásd Krenner Miklós válaszelevelében Molter Károlynak, Arad, 1926. aug. 15-én. In: *Molter Károly levelezése. 1. 1914–1926.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Marosi Ildikó. Argumentum – Polis: Budapest – Kolozsvár, 1995. 275. (a továbbiakban: *Molter levelezése*)

ből ma kb. 20 ismeretes.¹⁹ Bernády György és Jakabffy Elemér nem válaszolt (utóbbi éppen útban volt Genfben), pedig éppen egyiküket szeretete volna Krenner a mozgalom élére megnyerni.

Kós Károly (1883–1977), a neves építész ugyanebben az időszakban, korábbi néppárti sikertelen kísérletezése után, szintén mozgalmat kezdeményezett. Erre bizonyosan indíttatást kapott a nemrégiben Erdélybe visszatelepült Bánffy Miklóstól, akivel a júliusi marosvécsi helikoni találkozáson (1926. július) is beszélhettek.²⁰ Kós, miután Kalotaszegen szervezkedett,²¹ Biharban keresett szövetségeseket, majd augusztus második felében néhány kalotaszegi politikussal Aradra ment, ahol a Kereskedelmi és Iparkamara székházában tanácskozott az ottani szervezkedő személyekkel. Hosszas megbeszélés során elhatározták a mozgalom kiszélesítését, új tagok bevonásával mindannyian egyetértettek, de már kezdetben jelentkeztek nézetkülönbségek is. Az aradiak reálpolitikusabbnak tűntek, míg Kós hosszás beszédében erdélyi romantikus eszméket hirdetett.²²

A körlevelek nyomán Erdélyben mozgolódás támadt, Krenner akciójának, a közös ellenzéki szervezkedésnek híre ment.²³ Megszólalt a kritikai hang, Szász Endre, a *Keleti Újság* szerkesztője²⁴ adott hírt a mozgolódásról, és bírálta a külön úton tévelygőket. Cikkére Krenner válaszolt, összefoglalta elégedetlenségének okait, és addigi cselekedeteit.²⁵ Az írásokat olvasva Tessitori Nóra, a népszerű hivatásos előadó-művész nő írt neki békítő szándékkal baráti levelet, elfogadható magyarázattal szolgálva Szász cikkének megírására. Szerinte Szász cikke Krenner melletti kiállítás „a hamu alatt égő tűznek a lángra lobbantásáért”, és úgy látja, hogy a kalotaszegiekből akarja kiugrasztani szándékukat, mert Kósékból igazán nehezen lehet kiszedni, mit akarnak. Szász azt akarja megtudni, hogy „*ugyanazt* akarnak-e, mint Krennerék, és ha igen, vagy ha nem, *mi az, amit akarnak?*”²⁶

¹⁹ A részletekről beszámol Krenner 1951-ben kelt visszaemlékezésében. KMH, OSZK. A levelek fele itt, fele a MOL-ban található.

²⁰ Ezen tényre Kós maga is utalt: „amint Bánffy grófnak ígéretet tettem”. Lásd Kós Károly levele Krenner Miklóshoz, Száta, 1926. szeptember 28. KMH OSZK

²¹ Az ellenzékiek 1926. augusztus közepén Bánffyhunyadon gyűlést tartottak.

²² Krenner Miklós visszaemlékezése. KMH, OSZK. 12. jegyzet.

²³ Spectator: A termékeny megmozdulás. *Erdélyi Hírlap*, 1926. aug. 22. 1–2.; Spectator: Mit akarunk? *Erdélyi Hírlap*, 1926. szept. 12. 1–2.

²⁴ Respectator [Szász Endre]: A kalotaszegi argonauták. *Keleti Újság*, 1926. aug. 28. 1.

²⁵ Spectator: Igazolás – Igazulás. *Keleti Újság*, 1926. szept. 14. 4.

²⁶ Tessitori Nóra levele Krenner Miklóshoz, Gyimesbükk, 1926. szept. 5. KMH, MOL P. 2043. 11. cs.

Szeptember 11-én Krenner a nyilvánossághoz fordult *Igen Tisztelt Szerkesztő Úr!* című nyílt levelével, megküldve levelét közlésre több lap szerkesztőségének.²⁷ Ebben vázolta az eseményeket, és egyben programot adott: a Magyar Párt demokratikus átalakítását tartja szükségesnek a közelgő, Gyergyószentmiklósról tervezett (1926. október 10–11.) nagygyűlés előtt. Elvbarátaival egy tárgyaló értekezlet megtartását tervezték, ahol a tennivalók összegzését tartották fontosnak.²⁸ A kolozsvári értekezletre való meghívás szeptember 19-én kilenc személy aláírásával fogalmazódott: „Meg kellene állapítanunk azokat az okokat, melyek mai vigasztalan és kilátástalan helyzetünket elsősorban és tőlünk függetlenül okozták, és keresnünk kell azokat a módokat, melyek által életsorunk minden élő és meglévő erőink valóságos egyesítésével és munkába állításával a bizonytalanságokból kiemeljük, és a magunk haladását biztosabb úton határozott célkitűzéssel munkálhatjuk és biztosíthatjuk.”²⁹

Az értekezletre Krenner külön cikket írt, amelyben magyarázza az „elégedetlenek tanácskozásának” formáját.³⁰ A szervezők 70 meghívót küldtek ki Kézdivásárhelytől Szatmárig, Temesvártól Gyergyószentmiklósig, a meghívottak nagyrészt polgári és szellemi foglalkozásúak.³¹ A kolozsvári New-York szállodában szeptember 26-án este 8 órakor megtartott tanácskozáson 42 személy vett részt, míg 7 személy írásban csatlakozott hozzájuk. A résztvevők a „Magyar Párt politikáját aggodalmas bírálathoz részesítik” és memorandummal fordultak a párt elnökségéhez, amelyben kívánságait fogalmazták meg. Egyben esetleges megbeszélésekre öttagú tárgyalóbizottságot neveztek ki dr. Kecskeméthy István, dr. Krenner Miklós, Tabéry Géza, dr. gróf Toldalagi Mihály és dr. Weisz Sándor személyében.³²

A memorandumot 27-én eljuttatták a párt elnökének, és azzal az Elnöki Tanács október 2-án tartott ülésén foglalkozott. Alapjaiban elutasította azt, és az éppen esedékes gyergyószentmiklósi nagygyűlés elé utalta a reformerek emlékiratát.³³ Krenner újságcikkben szólott hozzá az Elnöki Tanács határozatá-

²⁷ A levelet szeptember közepén több lap leközölte, pl. *Ellenzék*, 1926. szept. 22. 10. Újraközölve: *Az erdélyi út*, 122–123.

²⁸ Kós Károly levele Krenner Miklósnak, Sztána, 1926. szept. 13. KMH, OSZK.

²⁹ Kós Károly levele Molter Károlynak, 1926. szept. 19. In: *Molter levelezése*, 1. 279. 18. jegyzet.

³⁰ A kolozsvári értekezlet. *Erdélyi Hírlap*, 1926. szept. 26. 1–2.; Újraközölve: *Az erdélyi út*, 124–126. 8. jegyzet.

³¹ A kolozsvári értekezlet meghívottjai. KMH, OSZK. Újraközölve: *MK*, 2003, 1. 126–127. 8. jegyzet.

³² A Magyar Párt igen tisztelt Elnökségének. KMH, OSZK. Újraközölve: *MK*, 2003, 1. 128–131. 8. jegyzet.

³³ Az Elnöki Tanács kommunikéje az emlékiratról. KMH, OSZK. Újraközölve: *MK*, 2003, 1. 132–133. 8. jegyzet.

hoz, hiányolta a pártpolitika bölcsességét, azzal vádolta, hogy nem hajlandó érdemben tárgyalni a reformokról, azokat mellékútra tereli, és levonta azt a következtetést, hogy a két tábor szeptember 26-a óta inkább távolodott egymástól, mintsem közeledett.³⁴

A két tábor?

A pártvezetőség, amely a választási egyezmény eredményeképpen 1926 nyarán a kormányra jutott Néppártot támogatta, tőle várta a magyar sérelmek orvoslását. Vezető grémiumát bejutatta a parlamentbe,³⁵ akik közül csak néhányan beszéltek románul. A 27 parlamenti tag közül 18 a pártvezetőséghez tartozott (elnök, alelnök, Elnöki Tanács tag, intézőbizottsági tag, vagy valamilyen megyei tagozat vezetőségének tagja). A többi 9 személy (egyetemi tanár, ügyvéd, lelkész, főgondnok), a közügyek terén kifejtett tevékenységéért, szakmai ismereteiért kaphatott mandátumot (dr. Balogh Arthur, Domahidi Elemér, Ignác László, Laár Ferenc, Molnár Kálmán, dr. Parecz Béla, dr. Sebesi János, dr. Tornya Gyula, dr. Weisz Sándor).

A konzervatív pártvezetéssel szemben Krenner a polgári elemeket, a szellemi foglalkozásúakat szólította meg. A kolozsvári értekezlet meghívottjai között tucatnyi foglalkozású szerepelt, minden társadalmi rétegből (a meghívó tartalmazta a nevet, lakhelyet, valamint a foglalkozást is). Volt köztük olyan is, mint Kós Károly, aki már kilépett a pártból, ezért a csoportot olykor „disszidenseknek” nevezték. Krenner nem akart pártszakadást, hanem a párt belső reformját szeretne volna elérni. Persze, a heterogén érdekek az ellenzékiek közt is különböző irányzatok kialakulásához vezettek.

Ilyen körülmények között kezdődött a Magyar Párt gyergyószentmiklósi nagygyűlése, amelyet lázas kíváncsiság előzött meg, és sokan a pártegységet féltették, pártszakadástól tartottak.³⁶ A gyűlésen Krenner, nagy várakozás közepette, kitűnő szónoki tehetségének köszönhetően sikeres beszédet mondott, amelyben kifejtette, hogy a párt szervezete nem elég erős, be kell vonni minden demokratikus erőt, és megteremteni egy igazi, erős, minden társadalmi réteget magába foglaló és minden erőt felhasználni tudó pártszervezetet.³⁷ Az egység szellemében a vezetőséget újraválasztották, a párt megválasztott el-

³⁴ Az elnöki tanácsnak. *Erdélyi Hírlap*, 1926. okt. 5. 1. Újraközlve: *Az erdélyi út*. 127–129. 8. jegyzet.

³⁵ Tevékenységükről lásd a jegyzőkönyveket. In: *Iratok*, 259–287. 8. jegyzet.

³⁶ Jakabffy Elemér: A nagygyűlés. *Temesvári Hírlap*, 1926. okt. 19. 1.

³⁷ Krenner beszéde a nagygyűlésen. *Keleti Újság*, 1926. okt. 13. 2. Újraközlve: *MK*, 2003, 1. 134–136. 8. jegyzet.

nőke, a lemondott Ugron helyett Bethlen György lett, míg az Intézőbizottságba bekerült néhány személy a Krenner-csoportból is (néhány iparost és földművest is beválasztottak, akik a későbbiekben a kolozsvári gyűlésekre pénzhány miatt nem utaztak el). A Krenner csoport az értekezlet után nevezte magát reformcsoportnak, akik az új szervezeti szabályzat kidolgozásában szerettek volna részt vállalni, reformelképzeléseiket itt szerették volna a gyakorlatba ültetni.

Az ünnepélyes, békés megegyezés nem csillapította a kedélyeket, a radikálisabb elemek elfogadták Krenner vezérségét, de nem elégedtek meg az ellenzéki mozgalom addigi eredményeivel. A volt disszidensek készen álltak a pártbontásra is, eszméik terjesztéséhez pedig külön sajtóorgánumot is akartak.³⁸ A nagygyűlés utáni egy hónap eredményét és eredménytelenségét számbaveendő, a bihari csoport képviselőjében Tabéri Géza Telegdy József mezőtelegi birtokos házába értekezletre hívja a csoportot.³⁹ Elképzelései között szerepelt a mozgalom kiszélesítése, a szélesebb néprétegek és neves személyiségek bevonása, a szervezeti szabályzat demokratikus átdolgozása, a román néppel való békésebb együttélés kialakítása. A készítenő szervezeti szabályzat alapelvei a következők lennének: általános irányelvek érvényre juttatása demokrata szellemben, gazdasági, kulturális, felekezeti intézmények bekapcsolása a pártéletbe; a vezetőség és a vezető testületek alulról felfelé, a tagozatokon keresztül alakíttassanak ki; az új szervezeti szabályzat alapján legyen általános tisztújítás, a képviselőjelöltek ismerjék a román nyelvet stb. A november 14-én tartott értekezletről maga Kós is beszámol részletesen Molternek küldött levelében. „Ott voltak: Telegdy József (Királyhágóntúli ref. főgondnok), Toldalagi Mihály, Ugron András, Krenner, Zima Tibor (Arad), Kún Richárd (Temesvár), Tabéry Géza, Czegléd M. (Várad), Tarnóczy esperes (Bihar), Weisz Sándor (Cluj) [sic!] és jómagam.”⁴⁰ A 11 résztvevő közt máris különböző szándékok jelentkeztek a további tevékenységet, valamint a politikai irányzatot illetően. Telegdy, Tarnóczy, Czegléd, Zima és Kós radikálisabbak, Kún és Tabéry mérsékeltebb, Krenner maga reformban gondolkodott. A párt új, demokratikusabb szervezeti szabályzatát legkésőbb januárban óhajtották elfogadtatni a pártvezetéssel, és elleneztek a román Néppárttal megkötött paktumot. Kós Krenneréket – saját bevallása szerint – faltörő kosnak próbálja használni, de az ő alapvető szándéka

³⁸ Kós Károly levele Molter Károlynak, Kolozsvár, 1926. nov. 8. In: Molter levelezése, 1. 288–293. 18. jegyzet.

³⁹ Tabéry Géza levele Krenner Miklósnak, Nagyvárad, 1926. okt. 15. KMH, MOLP 2043. 11. cs.

⁴⁰ Kós Károly levele Molter Károlyhoz, Kolozsvár, 1926. nov. 15. In: *Molter levelezése*, 1. 295–297. 18. jegyzet.

a dolgozó magyarság radikális pártjának létrehozása és a polgári demokrata politika, „ami inkább szocialista már”.⁴¹ Az értekezlet végül a fenti szellemiségben fogalmazta meg határozatait.⁴²

A szervezeti szabályzat kidolgozása így mind a pártvezetőség, mind a reformcsoport számára központi kérdéssé vált.

A parlament őszi munkálatai során a magyar csoport a paktumban foglalt megállapodásokat szerette volna a valóságba átültetni. Octavian Goga belügyminiszter csak ígéretgetett, a magyar küldöttséget a miniszterelnök vonakodva fogadta, így a magyarok csoportjában is két irányzat – egy mérsékeltebb és egy radikálisabb – alakult ki. Előbbi a türelmes kivárás talaján állt; a radikálisabb, amelynek szószólója Tornyai Gyula csákovai ügyvéd, szenátor volt, a paktum felmondásának gondolatáig is eljutott. Év végén már a kormányváltásról is hírek terjengtek, ami a paktumban foglaltak megvalósítását tette egyre inkább kétségesse.⁴³ Tehát a parlamenti munka, minden erőfeszítés ellenére, nem hozta meg a kívánt eredményeket, a sérelmek orvoslását, és a kívánságok teljesítését.

A párt újonnan választott és Bethlen elnök szűk köréhez tartozó ügyvezető alelnöke, Inczédy-Joksmann Ödön, aktív szervező tevékenységet fejtett ki. Az új szervezeti és ügyviteli szabályzat elkészítésére az Elnöki Tanács már november közepén Bethlen elnökletével 15 tagú bizottságot küld ki. Tagjai: Balogh Arthúr, Dobai Péter, dr. Ferenczy Zsigmond, Krenner Miklós, Kocsán János, Kún Richárd, dr. László Dezső, Molnár Imre, dr. Róth Hugó, Sándor József, Szabó Béni, dr. gróf Toldalagi Mihály, dr. Váradi Aurel. Előadó Inczédy-Joksmann alelnök.⁴⁴

Ezzel párhuzamosan a reformcsoport is folytatta tevékenységét. Propaganda céljából egy időszaki kiadvány, valamilyen sajtótermék kiadása már a Krenner–Kecskeméthy levélváltásban felmerült.⁴⁵ A szervezkedő Kós is levélben érdeklődött Molternél, hogy az alakuló ellenzéki csoport számára lapengedélyt, vagy valamilyen megjelenő lapot tudna-e szerezni.⁴⁶ A kezdeményezések után jelent meg egy csekély számot megérő, kérész életű hetilap a fővárosban, a *Bukaresti Magyar Hírlap* (1926. november 30. – 1927. február 28, felelős szerkesztő Gara Ernő, szerkesztő Győri Ernő), amelynek főszer-

⁴¹ Uo.

⁴² Tabéry Géza emlékeztetője a mezőtelegi megbeszélésről, Tabéry levele Krenner Miklóshoz. Nagyvárad, 1926. nov. 16. KMH, OSZK. Újraközzölve: MK, 2003, 1. 137–138.

⁴³ Mi lesz májusban? *Ellenzék*, 1926. dec. 13. 1.

⁴⁴ Fontos ügyet tárgyalt a Magyar Párt Elnöki Tanácsa. *Ellenzék*, 1926. nov. 13. 3.

⁴⁵ Lásd 14. és 16. sz. jegyzet.

⁴⁶ Lásd 28. sz. jegyzet.

kesztésére az alapítók, Tőkés Ernő és Gara Ernő Krenner Miklóst kérték fel.⁴⁷ Az októbristának minősített lap nem töltött be jelentős szerepet az erdélyi magyar közvéleményben, sőt, egyes magyarpárti vezetők támadásai miatt ellenérzéseket váltott ki. Sebesi János levélben ajánlotta Krennernek, hogy nevét vetesse le a lapról (amelybe csak két cikket írt), hisz az neki sem anyagi, sem erkölcsi hasznót nem hoz.⁴⁸ A lap rövid, dicstelen lét után kimúlt, anélkül, hogy a reformcsoport szócsöve lehetett volna.

A két tábor közötti polémia a szervezeti szabályzat kérdésében tovább folytatódott, értekezleteken kívül sajtócikkek témájává is vált. Balogh Árpád nyugalmazott egyetemi tanár, szenátor *Kisebbségi gondolatok* című írásában⁴⁹ három szemszögből vizsgálta a magyar kisebbség helyzetét: „Ezek: a nemzeti kisebbségi gondolat és a kisebbségi kérdés általános állása, viszonyunk a többségi román nemzethez, végül kisebbségi nemzeti voltunk belső problémái és szükségai.” Utóbbiról szólva, megmagyarázza a demokratizmus értelmét, amelyből az egység szükségé is következik. Tehát burkolt támadást intéz a külön utakon járók ellen.

1927. január 9-én a reformcsoport marosvásárhelyi értekezletén, Ugron András lakásán megtárgyalta a szervezeti szabályzat kérdését. Húszan értekeztek, bevonták a város neves polgármesterét, Bernády Györgyöt, a bukaresti politikai körökben is járatos kanonokot, Zombory Lászlót, és saját kérésére jelen lehetett Inczedy-Joksmann alelnök is. Ő átvette a csoport szabályzattervezetét, ígérve, hogy mint a kérdés előadója, figyelembe veszi annak tételeit. Mezőtelegd szellemében a tervezetet Toldalagi elnöklete alatt egy bizottság dolgozta ki, a példányokat szétosztották a csoport tagjai közt, hogy tegyék meg észrevételeiket, majd a végleges javaslatot eljuttatták a pártvezetéshez. Ezek után élénk és hosszasan zajlott a politikai helyzetről.⁵⁰ Összességében a politikai porondon az ellenzéki csoport ugyanúgy szembetalálta magát a hasonló problémák sokaságával, mint maga a pártvezetés.

Balogh Árpád 1927. január 10-én *A szervezeti szabályzat kérdéséhez* címmel közölt írásában⁵¹ csökkentette a szabályzat megalkotásának jelentőségét, azt hosszabb időre akarta halasztani, és tartalommal való megöltését tartotta

⁴⁷ György Béla: Magyar hetilap a román fővárosban. Kézirat. Egyetlen általam ismert eredeti példánya a bukaresti Akadémiai Könyvtárban található. Lásd még: *Monoki*, 18. 18. jegyzet. Vö. Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szóróványban*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 1995. 217–218.

⁴⁸ Sebesi János levele Krenner Miklósnak, 1927. febr. 24. KMH, MOL P. 2043, 11. cs.

⁴⁹ *Ellenzék*, 1926. dec. 26. 2.

⁵⁰ A Magyar Párt ügyvezető alelnöke megjelenik a vásárhelyi értekezleten. *Újság*, 1927. jan. 10. 3.

⁵¹ Az *Ellenzék*ben.

fontosabbnak. Krenner maga is, írói nevén, *Függő kérdések* főcímen cikksorozatot indított az *Ellenzék*ben a magyar kisebbség helyzetelemzéséről.⁵² A harmadik cikk alcíme: *A szervezeti szabály*.⁵³ Szerinte a Magyar Párt tevékenysége csak a parlamenti küzdelemre szorítkozik, és ha nincs komoly munka, csak felületes eredmények várhatók. Szerinte a párt „belső válsága a szervezeti szabályzat kérdésén fordul meg ... A szervezeti szabályzat megalkotása a jövő hónapok talán legfontosabb és talán legizgatóbb kérdése lesz – befelé.”

Bethlen elnöklete alatt a Magyar Párt alapszabályát módosító bizottság márciusban összeült, amelynek előadója Inczédy-Joksmann volt.⁵⁴ Tevékenységét nagy figyelem övezte, mert az alapszabály módosításának szükségessége körül voltak a leghevesebb harcok, és az új alapszabály elkészítésének szükségessége képezte gerincét a reformcsoport programjának. Krenner eszmetársai közül rendszerint egyedül vett részt a bizottság ülésein, és demokratikus javaslatait a többségben levő konzervatív tagok rendszerint leszavazták. Így Inczédy-Joksmann tervezete vált a párt hivatalos álláspontjává.

A gyergyószentmiklósi nagygyűlés után, a parlamenti munka sodrában a pártvezetőség az Intézőbizottságot nem hívta össze, ami folyamatos támadásokat eredményezett. Végre elkerülhetetlenné vált összehívása, amelyet május 7-re hirdettek meg.⁵⁵ A kormányválság miatt ekkor már esedékessé vált a közelgő újabb választásokra való készülődés, és a stratégia kidolgozása. Az ülésen sor került az ügyvezető alelnök, a központi ellenőr és a parlamenti csoport főtitkárának jelentéstételére. Az alelnök jelentéséhez szólva, Krenner Miklós előadja, hogy miután a szervezeti szabályzatot előkészítő bizottság javaslataikat elutasította, ők a küzdelem folytatását magukra nézve erkölcsi kötelességnek érzik. Többen javasolják, hogy a reformcsoport tevékenységét a párton belül fejtse ki, és Krenner deklarációja nem képezheti külön tárgyalás alapját. A parlamenti csoport jelentése dr. Willer József főtitkár előterjesztésében vázolta a magyar csoport szélmalomharcát a többségi román parlamenti többség keretei között.⁵⁶ A reformcsoport is értekezletet tartott, éjszakába nyúlóan, megállapítva mozgalmuk eredménytelenségét, ami nem maradt következmények nélkül. Kós és radikális eszmetársai bejelentették, hogy kilépnek a csoportból, és megalakítják a Magyar Néppártot. Krenner továbbra is maradt a pártban, és a reformokat próbálta megvalósítani, míg má-

⁵² 1927. jan. 7-e és 14-e között négy cikke jelenik meg, különböző alcímekkel.

⁵³ 1927. jan. 13. 2.

⁵⁴ A Magyar Párt alapszabály-módosító bizottsága. *Ellenzék*, 1927. márc. 12. 3.

⁵⁵ Jegyzőkönyvét lásd: *Iratok* 89–99. 8. jegyzet.

⁵⁶ Uo. 96–99.

sok a szemlélődés magányába vonultak vissza.⁵⁷ A politikai orientáció kérdése is megosztotta őket: a pártvezetés a kisebbségek összefogásának volt a híve, Krenner és Bernády a Liberális Párttal, míg Kósék a Nemzeti Parasztpárttal kerestek együttműködést.⁵⁸

Az 1927 júliusára kiírt választások és az ebből adódó politikai szövetségkezesés mind a pártvezetőséget, mind a reformcsoportot megosztotta. A hivatalos pártvezetés a németekkel szövetségben létrehozta a *Kisebbségi Blokkot*, Krenner és köre a liberálisokkal, míg a néppártiak a parasztpártiakkal folytattak tárgyalásokat, keresték a megállapodás lehetőségét. A választások ellentétes irányú orientációja és következményei 1927 nyarán elmérgesítették a párton belüli helyzetet, egyesek odáig mentek, hogy más párt listáján vállaltak jelöltséget, vagy éppen más párt jelöltjeit támogatták. A kölcsönös vádaskodások sorozata sajtótémává vált,⁵⁹ míg Krenner megegyezésre, tárgyalásos megoldásra szólító felhívása pusztába kiáltott szó maradt.⁶⁰ De nem teljesen, hisz a pártvezetés konzervatív oldaláról jött az ellentámadás: Hinléder Fels Ákos, Udvarhely megyei tagozati vezető írásában magyarázta, hogy a pártvezetés miért nem ülhet le tárgyalni azokkal, akiket Krenner megnevezett.⁶¹

A román liberálisok vezényelte júliusi választásokon jóval kevesebb törvényhozó került a parlamentbe, mint előzőleg (8 képviselő, 1 szenátor), és ők ugyanolyan eredménytelen harcot folytattak, mint elődeik a néppárti kormány idején. Ősszel a pártfegyelem szellemében a vezetőség napirendre tűzte a választásokon történtek kivizsgálását. Váradi Aurel elnöki tanácsstag tett jelentést a választásokról, és az azokkal kapcsolatos eseményekről.⁶² Ennek alapján egyes személyeket igazolásra szólítottak fel, aminek következménye, hogy néhányuk önként kilépett a pártból (Bernády György, Ugron András és később Torna Gyula).

⁵⁷ Krenner Miklós nyilatkozik a reformcsoport szervezeti szabályzatának visszautasításáról. *Ellenzék*, 1927. máj. 8. 2.; Vö. Krenner Miklós megállapítja, hogy a reformcsoport kiegyenlítő munkáját mindenben meghiusították. *Keleti Újság*, 1927. máj. 8. 5. Újraközölve: MK, 2003, 1. 141–142. 8. jegyzet.

⁵⁸ Bővebben: Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világ-háború között. *Regio*, 1997, 2. 32–66.; Vö. György Béla: Aspecte ale raporturilor dintre Partidul Maghiar cu partidele românești între 1923–1926. In: *Anuarul Institutului de cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”* III. Târgu Mureș, 2000. 231–237.; György Béla: Magyar–német kisebbségi blokk Romániában (1927). In: *In honorem Gernot Nussbächer*. Brassó, 2004. [Megjelenés alatt].

⁵⁹ Összefoglalására lásd: György Béla: Vita a nemzetárulásról. [Kézirat]

⁶⁰ A magyarság vezéreikhez. *Ellenzék*, 1927. szept. 5. 1.

⁶¹ A zöld asztalnál. *Keleti Újság*, 1927. szept. 12.

⁶² A jelentés szövege: *Iratok*, 246–252.

Az Intézőbizottság 1927. november 8-án tartott ülésén a felek között ismét ellentét feszült. A szervezeti szabályzat Krenner által javasolt módosításait elvetették, de a szabályzattervezetet módosították. Váradi Aurel jelentése, valamint az igazoló felszólítások, és az azokra érkezett válaszok alapján közlik az Elnöki Tanács egy nappal korábban meghozott elmarasztaló határozatait. Bernádyt nemzetellenes cselekedettel és nemzetárulással vádolták, védelmére Krenner kérését mentséget.⁶³ A módosított szervezeti szabályzatot végül is egy év múlva, 1928. október 14-én, a székelyudvarhelyi nagygyűlésen fogadták el.

A reformszellem fokozatosan elhalványult, a reformerek értekezletei megritkultak, majd megszűntek. Bernády, mint pártönkívűli, megvallotta, hogy ő erkölcsileg elfogadhatatlannak tartja párttagok összehívását ellenzéki céllal.⁶⁴ Krenner hű maradt elveihez, és pártbontást nem támogatott. A reformerek a párt keretein belül próbálták meg reformjaikat megvalósítani.

Krenner szerint a reformcsoport nem volt kellőképpen egységes, nem áldoztak a cél érdekében, és a kis csoportosulás nem versenyezhetett a Magyar Párt magyarországi anyagi támogatottságával.⁶⁵ Mikó Imre gróf Bethlen György gyakorlati egyéniségével, és a pártegység megtartásának nemes szándékával magyarázza a reformcsoport eredménytelenségét. Szerinte „Így vált fokozatosan pártprogrammá az az elgondolás, hogy befelé szabad folyást kell engedni a véleménynyilvánításnak, kifelé azonban mindig tökéletes egységet kell mutatni.”⁶⁶ A Magyar Párt legjelentősebb belső ellenzéki mozgalmának ez lehetett egyetlen pozitív hozadéka. Míg egyesek a kisebbségi életre próbáltak berendezkedni, a pártvezetést alkotó vezető elit a várt revízióra próbálta megtartani a magyarságot. Ebben rejtett nézetkülönbségeik alapja.

⁶³ *Iratok*, 103–112. 8. jegyzet.

⁶⁴ Bernády György levele Krenner Miklósnak, Marosvásárhely, 1928. jan. 16. KMH MOL P. 2043. 11. cs.

⁶⁵ KMH, OSZK. 12. jegyzet.

⁶⁶ Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium: Budapest, 1941, 68–69.

Karel Kramář Közép-Európa terve (1914)

A „rövid 20. században”, Közép-Európa történelmében rendkívül fontos szerepet játszó csehszlovák állam kétszer született meg (1918, 1945) és kétszer bomlott fel (1938–39, 1993). Ha a csehszlovák állam első születését vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a Monarchia halálos ítéletét nem a londoni és a bukaresti titkos egyezmények, hanem az antant által, 1918 júniusa és szeptembere között, az emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanácsnak adott elismerések mondták ki. Az antanthatalmak a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot *de facto* csehszlovák kormányként ismerték el, ami egyértelműen az Osztrák-Magyar Monarchia felszámolását jelentette. Ha vissza is állítják az egységes Lengyelországot, és kielégítik a legtúlzób – és egymásnak is ellentmondó – olasz, jugoszláv és román igényeket, még mindig megmarad a Habsburgok államának osztrák–magyar–cseh központi magja – Csehszlovákia létrehozása azonban épp ezt a központi magot robbantotta szét.

Mindezek miatt, úgy véljük, rendkívül tanulságos, ha bemutatjuk, hogy a csehszlovák állam vezető politikusai hogyan vélekedtek Közép-Európáról és milyen elképzeléseket dolgoztak ki e térség sorsának alakítására.¹ Tanulmányunkban bemutatjuk, hogy egy fontos cseh politikus, Karel Kramář – 1918 előtt a cseh politika egyik meghatározó egyénisége, majd 1918-ban a Csehszlovák Köztársaság első miniszterelnöke – az első világháború kitörése előtt néhány hónappal, hogyan képzelte el Közép-Európa államszerkezetének átalakítását.

Tanulmányunk első részében a koncepció megszületésének körülményeit ismertetjük, a másodikban magát a koncepciót mutatjuk be, míg a harmadikban a koncepció további sorsát vázoljuk fel.

---

¹ Jelen tanulmány az OTKA tsz. 040695, *Közép-Európa és a közép-európai fogalom változásai a XX. század folyamán* elnevezésű kutatási program keretei között készült.

A terv megszületésének előzményei

A 19. és a 20. század fordulóján a cseh társadalom minden szempontból fejlett és sokoldalúan rétegzett nemzeti közösséget alkotott, Európa legfejlettebb „állam nélküli nemzete” volt.² Érettségének külső megnyilvánulása az öt, majd hat politikai pártból álló pártrendszer volt, amely kisebb változásokkal egészen 1938-ig fennmaradt. Ezek a pártok egyetértettek a nemzeti önállóság szükségességében, de elérésének módjában már jelentősen különböztek egymástól.³

Az ifjúcsehek Nemzeti Szabadelvű Pártjának egyik vezető politikusa, Karel Kramář, a cseh politikai elit oroszofil irányvonalának volt markáns alakja.⁴ Kramář egyetemi tanulmányai alatt megismerte Németországot, míg orosz felesége révén családlilag – egy gazdag kijevi kereskedő családba nőült be –, és vagyoniilag Oroszországhoz, leginkább az orosz liberális körökhöz kötődött. 1891-től a bécsi birodalmi parlament tagja volt; Masaryk mellett ő az a cseh politikus, aki a legtöbbet foglalkozott külpolitikai kérdésekkel.

1899 februárjában a *Revue de Paris*-ban megjelent cikkében azt szorgalmazta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia Franciaországgal és Oroszországgal kössön szövetséget.⁵ 1902-ben emlékiratot nyújtott át a cseh kérdésről Delcassé-nak – az akkori francia külügyminiszternek –, ezzel párhuzamosan a Londonban megjelenő *National Review* októberi számában „Európa és a cseh kérdés” címmel cikket jelentetett meg.⁶ Mind a memorandumban, mind a cikkben bírálta a túlzott befolyást, amit szerinte Németország gyakorol az Osztrák-Magyar Monarchiára – elsősorban annak külpolitikájára –, majd azt fejtegette, hogy a csehek ellensúlyozni akarják a németeknek az Északi-tengertől Perzsiáig terjeszkedő hatalmát.

Az Oroszország által támogatott pánszláv eszme hívei az 1905–1907-es orosz forradalom, illetve az 1907-es ausztriai választójogi reform után szükségesnek érezték, hogy egy kongresszuson tisztázzák nézeteiket. 1907. novem-

² A 19. és 20. század fordulójának cseh társadalmáról lásd Urban, Otto: A nagykorúvá érés gyötrelmei. Társadalom és politika a 19. század és a 20. század fordulóján. In: Szarka László (szerk.): *Csehország a Habsburg-monarchiában, 1618–1918. Esszék a cseh történelemről*. Gondolat: Budapest, 1989. 132–155.

³ Az 1914 előtti cseh pártokról lásd Koralka, Jiří: A világpolitika színpadán. Egy „államnélküli nemzet” a nemzetközi kapcsolatokban 1900 és 1918 között. In: Szarka (szerk.): *Csehország a Habsburg-monarchiában 1618–1918*, i. m. 156–196.

⁴ Kramář politikai pályáját részletesen tárgyalja Rátz Kálmán: *A pánszlávizmus története*. Budapest, é. n. 230, 245–249, 252–255, 259–270, 307–311.

⁵ Koralka: *A világpolitika színpadán*, i. m. 164.

⁶ Rátz: *A pánszlávizmus története*, 230.

ber 27-én Bécsben ült össze a szláv kongresszust előkészítő tanácskozás. Az általa létrehozott előkészítő bizottság elnöke Kramář, titkára a cseh Klofáč és az ukrán Hljebovickij lett. E minőségében Kramář 1908 májusában Pétervárra látogatott, ahol több megbeszélést folytatott Sztolipin miniszterelnökkel, és Izvolszkij külügyminiszterrel, majd Varsóba utazott, hogy a lengyeleket is bevonja a szláv kongresszus előkészületeibe.⁷

Az előkészítő tárgyalások után 1908. július 12. és 18. között zajlott le a prágai Városházán, 83 küldött részvételével a szláv kongresszus, melyet a konferencia elnökeként Kramář nyitott meg. A küldöttek az alábbi nemzeti megoszlást mutatták: 21 orosz, 22 cseh, 19 lengyel, 4 bolgár, 4 szlovén, 4 horvát, 7 szerb és 2 ukrán. A küldöttek a szláv egységet és a békét hirdették, de kézzel fogható, közvetlen eredményt a konferencia nem tudott felmutatni. A konferencia nyilvános ülésén felmerült a kérdés, hogy háború esetén milyen magatartást tanúsítsanak Németország és a Monarchia szlávjai, de ezt a problémát végül is elodázták.

A prágai kongresszust előkészítő megbeszélések és maga a kongresszus megújították a szláv egység gondolatát: ennek fontos külső megnyilvánulása volt, hogy a pánszlávizmus szót a neoszlávizmus szóval váltották fel.⁸ A következő években Kramář a neoszlávizmus egyik vezető személyiségévé vált. Publikációiban részletesen feltárta a neoszlávizmus alapelveit és bemutatta azokat a különbségeket, amelyek a régi pánszlávizmus és a neoszlávizmus között húzódnak. Kramář ideológusként azon fáradozott, hogy a pánszlávizmus „autokrácia, ortodoxia, nacionalizmus” hármas jelszavát a neoszlávizmus „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszava váltsa fel. A szlávság – mondotta Kramář – nem olyan értelemben gyűjtőfogalom, mint a németiség. A szláv törzsek egyesülése nem hasonlít a német törzsek egyesülésére. A neoszlávizmus Kramář szerint nem uniformizálni akarja a szláv kultúrát, hanem egészséges fejlődési lehetőséget akar nyújtani a népcsalád minden tagjának. A neoszlávizmus azon fáradozik, hogy a szláv népek fejlődése egy közös cél érdekében történjék, mert csak így teljesíthetik világtörténelmi hivatásukat.⁹ Gogolák Lajos megállapítása szerint a régi szlavofil pánszlávizmus az orosz fölényt hirdette a szláv népek felett, ezzel szemben a neoszlávizmus

⁷ Uo. 245–246.

⁸ A neoszláv mozgalomról és a prágai szláv konferenciáról lásd Gogolák Lajos: *Pánszlávizmus*. Cserépfalvi: Budapest, é. n. 64–66.

⁹ Rátz: *A pánszlávizmus története*, i. m. 248–249.

a szláv egyenjogúságot tűzte ki célul, s ennek jegyében Németország elleni összefogást sürgetett.¹⁰

Kramař kettős szerepbe kényszerült: egyrészt ő volt a neoszlávizmus egyik vezető ideológusa és szervezője, másrészt a bécsi birodalmi parlament képviselőjeként az ifjúcsehek egyik meghatározó politikusa. Itt rá kell mutatnunk arra, hogy a neoszlávizmus nem volt összebékíthető az ifjúcsehek által képviselt ausztroszlávizmussal. A neoszlávizmus oroszországi politikai vonulata – Voldimirov tábornok és köre – egy évvel a prágai konferencia után nyíltan hangoztatta, hogy a Monarchia szlávjainak immár semmi oka sincs arra, hogy kitartson az osztrák állameszme mellett. A Monarchia szlávjainak alapvető érdeke a jelenlegi állami keretek széttörése. A szlávok összefogása az egyedüli biztosítéka e népek fejlődésének, s Oroszország áll majd élére ennek a mozgalomnak.¹¹ Az orosz neoszlávok liberális vonulatának Pétervárott megjelenő lapja, a *Novoje Zvena* – amelyben Kramař is rendszeresen publikált – egy 1913-as cikkében nyíltan is kimondta, hogy a szlávok csak Oroszország segítségével szabadulhatnak fel az idegen népek igája alól.¹²

Kramař a kettős szerep szorításában kísérletet tett arra, hogy elősegítse a közeledést az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország között. Igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy a két állam külpolitikai érdekei hasonlóak, és számos esetben összeegyeztethetőek lennének.¹³ Egy apró példa az összebékítő törekvések érzékeltetésére: 1908 májusi pétervári tárgyalásai előtt felkereste az osztrák–magyar külügyminisztert, gróf Aerenhalt és az osztrák miniszterelnököt, Max Vladimir von Becket, hogy megszerezze előzetes hozzájárulásukat.¹⁴ De a következő évek eseményei – Bosznia annexiója, a zágrábi felségárulási per, a Friedjung-per, Szerbia és a Monarchia viszonyának kiéleződése, továbbá a két Balkán-háború – megmutatták, hogy Kramař elképzelése Oroszország és a Monarchia összebékítésére kivihetetlen.¹⁵ Az 1912–13. évi Balkán-háborúk Csehországban nagy visszhangot keltettek, és növelték a cseh politikusok külpolitikai aktivitását. A két legaktívabb cseh politikus Masaryk és Kramař voltak, mindketten megpróbálták a Monarchia külpoliti-

¹⁰ Gogolák: *Pánszlávizmus*, i. m. 65–66.

¹¹ Rátz: *A pánszlávizmus története*, i. m. 255.

¹² Uo. 271. old.

¹³ Koralka: *A világpolitika színpadán*, i. m. 166.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájáról lásd Diószegi István: *A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája*. Kossuth: Budapest, 1987.

káját befolyásolni.¹⁶ Masaryk 1912 novemberében, Kramář decemberében látogatott Belgrádba, s próbált meg közvetíteni Szerbia és a Monarchia között.¹⁷ A kísérlet mindkettőjük esetében kudarcba fulladt, a Monarchia külpolitikájának irányítói elzárkóztak a cseh politikusok közvetítési kísérletei elől. Úgy véljük, ez volt az utolsó csepp a pohárban, ettől a ponttól kezdve mind Masaryk, mind Kramář hite megrendült a Monarchia bel- és külpolitikájának fokozatos reformja lehetőségében.

E zsákutcából azonban Masaryk és Kramář ellentétes irányban kereste a kiutat. Masaryk 1914 őszén arra a következtetésre jutott, hogy elérkezett az alkalom a nyugati antanthatalmak segítségével egy teljesen független cseh állam létrehozására a Monarchia helyén.¹⁸ Míg Kramář azt a következtetést vonta le, hogy a cseh nemzet jövője csak akkor lesz biztosítva, ha egyértelműen Oroszországhoz köti a sorsát. E felismerés jegyében 1914 májusában Kramář egy szláv konföderációs tervet dolgozott ki.¹⁹

A terv

Kramář egy ún. „Szláv Birodalom” keretei között kívánta újjászervezni Közép- és Kelet-Európát. A 20 plusz 1 pontból álló tervezet lényegében az 1815-ös Német Szövetség nemzetközi jogi és szervezeti mintáját követte. Az I. pont kimondta, hogy a „Szláv Birodalom” hat államból áll, úgymint Orosz Birodalom, Lengyel Cárság (Királyság), Cseh Cárság (Királyság), Bolgár Cárság, Szerb Királyság és Montenegrói Királyság. Az ily módon definiált Szláv Birodalom pedig – mondja a IX. és X. pont – „egy egységes kereskedelmi és vámterületet képez közös vámhatárokkal. Bármely áru szabadon szállítható a szövetséges államok egyikéből a másikába, azonban nem tartoznak más vámtarifák alá, mint az adott állam belföldi termékei. A só, a dohány, a vodka, a sör, a cukor stb. adótarifája minden szövetséges államban azonos és hasonlóan azonos ezek adóztatás módozata is.

¹⁶ Masaryk világháború előtti tevékenységéről lásd Szporluk, Roman: *The political thought of Thomas Masaryk*. Columbia UP: New York, 1981. 55–79.

¹⁷ Koralka: *A világgpolitika színpadán*, i. m. 167.

¹⁸ Masaryk első világháború alatti emigrációjáról lásd Kovtun, Jitri (George): *Masarykov triumf. Příběh konce války*. Toronto, 1987.; Zéman, Z. A. B.: *The Masaryks: The making of Czechoslovakia*. London, 1976.

¹⁹ A tervezet szövegét közli Galandauer, Jan: *Vznik Československé republiky, 1918: programy, projekty, perspektivy*. Praha, 1988. 243–250.

X. Vámmilletékeket a szövetséges tagállamok mindegyike szed a birodalmi ellenőrök felügyelete alatt, akiket a császár nevezett ki. A Vámjövedékek az összbirodalmi kiadások fedezésére fordítódnak.”²⁰

Kramař tervezetében a Szláv Birodalom kormányzása három „intézmény” között oszlik meg. A legfontosabb „intézmény” a Szláv Birodalom uralkodója, a „minden szlávok császára”, aki egyszerre tölti be orosz cári, a lengyel királyi és a cseh királyi posztot. A II., a XV. és a XX. pontok igen kiterjedt jogosítványokkal ruházták fel a császárt. Külpolitikai téren, ő képviseli a Szláv Birodalmat a többi nagyhatalom előtt, a birodalom nevében hadat üzen, békét, szövetséget és szerződést köt más nagyhatalmakkal, kinevez és fogad diplomáciai képviselőket, kinevezi a közös hadügyi és tengerészeti minisztereket, úgyszintén a külügyminisztert, aki egyben birodalmi kancellár is.²¹

A birodalmi belpolitikában a császár, mint lengyel és cseh király, mindkét királyságban helyetteseket nevez ki, akik az ő távollétében a polgári közigazgatás államon belüli vezetői. Szintén a császár nevezi ki ezekben a királyságokban a minisztereket és a legfelsőbb bíróságok elnökeit. A császár helyettesének és a minisztereknek az adott állam nemzetiségéből kell származniuk.

A további tisztségviselőket a király nevében a helyettes nevezi ki. Itt jegezzük meg: a tervezet nem szól arról, hogy a miniszterelnök és miniszterek kinevezése hogyan történik Oroszországban.

Kramař tervezetében a cár mellett a Szláv Birodalom két fontos intézménye a Birodalmi Gyűlés és a Birodalmi Tanács, melyek feladata a birodalmi törvények megalkotása és jóváhagyása. A jóváhagyást követően mindkét testület közzé teszi a törvényeket, a császár nevében, a kancellár aláírásával.

A Birodalmi Tanács a tagállamok képviselőiből áll. Az Orosz Birodalom 25, a Lengyel Királyság 5, a Cseh Királyság 4, Szerbia szintén 4, Bulgária 3, és Montenegró 1 szavazattal bír e testületen belül. A Birodalmi Tanács arról határoz, hogy „mely törvényjavaslatok kerülhetnek a Birodalmi Gyűlés elé, a birodalmi törvényekhez végrehajtási utasításokat ad ki, azok teljesítését felügyeli, előkészíti a kiadások és bevételek költségvetését, javaslatot tesz a birodalmi kiadások fedezésének módjára és a kiadások befagyasztására. A szavazásnál az egyszerű többség dönt.”²² A Birodalmi Tanács hatáskörébe tartozik a Birodalmi alkotmány megváltoztatása is. A Birodalmi Tanács tagjai sorából különböző bizottságokat választ. Kötelezően megválasztandó a külpolitikai bizottság, melyben minden szövetségi tagországnak van egy képviselője. A Szláv Biroda-

²⁰ Galanduer: *Vznik Československé republiky, 1918*, i. m. 243–245.

²¹ Uo. 245–247.

²² Uo. 244.

lom tagállamai a Birodalmi Tanács többségi határozatával kényszeríthetők kötelességeik teljesítésére. A kényszerítés végrehajtása a császár joga és kötelessége.

A Birodalmi Gyűlés 300 képviselőből áll, ebből 175 főt az Orosz Birodalom, 40 főt a Lengyel Királyság, 30 főt a Cseh Királyság, 30 főt Szerbia, 20 főt Bulgária, 5 főt Montenegró delegál.²³ A Birodalmi Gyűlés tagjait az adott ország országgyűlése delegálja, azaz az Orosz Birodalom Országgyűlése, a Lengyel Parlament, a Cseh Parlament, a Szerb szkupstina valamint Montenegró és Bulgária nemzetgyűlései. A választás módja megmarad minden állam helyi törvényhozásának hatáskörében.

Az eddigiekből látható, hogy Kramář tervezete messzemenően az orosz érdekeket szolgálta, hiszen az orosz cárt mind a külpolitikában, mind a belpolitikában rendkívül széleskörű hatalommal ruházta fel, ráadásul mind a Birodalmi Tanácsban, mind a Birodalmi Gyűlésben az orosz küldöttek voltak többségben. Ezt az orosz túlsúlyt a tervezet XVIII. pontja még tovább növelte, amikor ki mondta, hogy „Az összes nem orosz államban az orosz nyelv tanítása kötelező az elemi iskola második osztályától kezdve. A középiskolákban az orosz nyelv és irodalom tanítása oroszul történik. A főiskolákon kötelező létrehozni az orosz nyelv, az orosz történelem, az orosz irodalom tanszékeit. Az ezeken a szakokon tartott előadások oroszul folynak, és minden hallgató részére kötelezőek.”²⁴

A XIX. pont pedig a hadsereget rendelte a cár alá, amikor úgy rendelkezett: „A vezénylés nyelve a birodalom hadseregében és a tengerészeténél az orosz. A katonák, tisztek és a katonaság hivatalnokai esküt tesznek nem csak az illető állam uralkodójának, de a Szlávok Császárának is. A császár nevezi ki a hadsereg és a tengerészet vezérkarának irányítóit, főnökeit és a hadsereg-parancsnokság minden vezetőjét. ... A császár háború esetén a hadsereg és a flotta főparancsnoka és jogosult a legfőbb hadúr megnevezésre. A fegyverzet és az egyenruházat a birodalom területén egységesek. A katonák, tisztek és a zászlóaljok a birodalom és a saját állam jelvényével rendelkeznek. A belső állami szolgálatban az egyes testületek az adott állam nyelvét használják, de az egyes katonai egységek tagállamok között használt nyelve az orosz. ... Erődök és más hadi építmények az egész birodalomban a császár parancsára épülnek, közös eszközök felhasználásával, a törvényes keretek között.”²⁵

A fentebbiekben ismertettük a tervezet 20 pontjának lényeges elemeit, megpróbáltuk bemutatni, hogyan képzelte el Kramář a Szláv Birodalom kormányzását. Gondolatmenetünk zárásaképpen még be kell mutatnunk, hogy

²³ Uo.

²⁴ Uo. 246.

²⁵ Uo.

hogyan kívánta Kramář Közép-Európa térképét átrajzolni. Erről szól a tervezet plusz egy pontja, mely a „Szláv Birodalom és szomszédai” címet viseli. A birodalom hat tagállama az alábbi területekre terjedt volna ki:²⁶

Az Orosz Császárhoz kell csatolni Kelet-Halicst (ez Kelet-Galícia régies neve), Észak-Bukovinát, Kárpátalját és Kelet-Poroszországot egy jelentős részét Königsberg városával.

A Lengyel Császárság az alábbi területekre terjed ki: a volt Lengyel Királyság területe (kivéve Cholmsk kormányzóságot), Nyugat-Halicst, Osztrák-Szilézia keleti része, Porosz Felső-Szilézia keleti része, Poznań tartomány, Nyugat-Poroszország tartománya Gdańsk kikötőjével, Kelet-Poroszország mazurok által lakott déli területei. E „Lengyel Császárság” lakossága – Kramář számításai szerint – 26 millió fő, melyből 18 millió lengyel, 4,5 millió német, 3,5 millió zsidó.

A Cseh Császárság az következő részekből tevődik össze: a Cseh Királyság terület, a Morva őrgrófság és Osztrák-Szilézia nyugati része, Porosz-Szilézia dél-nyugati határmenti része – ahol még a cseh elem megmaradt – (Kladno grófság), a luzsikai szorbok földje Kelet-Szászországból és annak északi részén lévő porosz körzetek, Észak-Magyarország szlovákok által lakott területe, melynek déli határa a Duna folyó közepe Pozsonytól Visegrádig Budapest alá, s innen egyenes vonalban Kárpátalja határáig és Nyugat-Halicsig. E „Cseh Császárság” lakossága – Kramář számításai szerint – 15 millió fő, melyből 10 millió csehszlovák, 1,5 millió elmagyarosított szlovák és elnémetesített cseh, akik még készek gyökereikhez visszatérni, 3 millió német és kb. 0,5 millió zsidó.

A Bolgár Császárság az alábbi területekből áll: Bulgária a bukaresti békében rögzített határai között, kiegészítve a Szerbia által átadott Közép-Makedóniával, illetve a Görögország által átengedett Dél-Makedóniával. E Bolgár Császárság lakossága valamivel több mint 6 millió fő.

A Montenegrói Királyság 1914. évi területeit kiegészítik Észak-Albániával (szkadari körzet), Zarával és a San Giovanni di Medua területtel.

A Szerb Királyság az alábbi összetevőkből áll: Szerbia a bukaresti békében rögzített határai között marad, de Közép-Makedóniát át kell adnia Bulgáriának, viszont az alábbi területekkel bővül: Észak-Albánia (Dracs kikötőjével), Dalmácia, Horvátország és Szlavónia, a horvát-szlovén tengerpart (Isztriával, Trieszttel, Goricével), szlovén területek (Krajna), Dél-Stájerország és Karintia déli fele. Gyakorlatilag a Szerb Királyság Montenegró kivételével valamennyi délszláv – szlovén, szerb, horvát – területet megkapta volna egészen Triesztig, illetve Karintiáig. Az ily módon létrejövő délszláv állam lakos-

²⁶ Uo. 247.

sága – Kramář szerint – kb. 16 milliót főt számlál, ebből 10 millió szerb-horvát, 1,5 millió szlovén, 0,5 millió albán, 0,5 millió olasz, kb. 1 millió német, több mint 2 millió magyar és elmagyarosított szláv.

Kramář a Szerb Királyság területének meghatározásakor felveti egy korridor létesítésének tervét. Azt fejtegeti, hogy Dél-Nyugat és Nyugat-Magyarország területén elmagyarosított horvátok élnek, „akik részlegesen még képesek gyökereikhez visszatérni”. Ezért ezeket a területeket is a Szerb Királysághoz kell csatolni, és ily módon a Szerb Királyság a horvát lakosság maradványaival, akik messze északra felhúzódnak, egészen a Duna középső folyásánál határos lenne a Cseh Cársággal.

Kramář a „Szláv Birodalom” hat tagállama mellett, néhány további országgal kapcsolatos területi rendezésre is javaslatot tesz:

Németország mellett, hogy átadja a „Szláv Birodalomnak” a keleti szláv és vegyes lakosságú területeit, egyéb területi veszteségeket is elszenved. Északon vissza kell adnia a dánoknak Schleswig-Holsteint, nyugaton a franciáknak Elzász-Lotaringiát és még néhány kisebb területet a Rajna bal partján.

Görögország megkapja Dél- és Közép-Albániát, viszont Dél-Makedóniát át kell engednie Bulgáriának.

Románia megkapja Erdélyt és Délkelet-Magyarországot, továbbá Dél-Bukovinát.

Olaszország megkapja Dél-Tirolt, viszont ennek fejében lemond Szerbia javára a szlovén területekről.

A fentiekből megállapítható, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia a Kramář-féle területi rendezés nagy vesztese. A Monarchia magyar felét – a történelmi Magyarországot – elképesztő módon megcsonkította volna. Kárpátalja az Orosz Cársághoz, a Felvidék a Cseh Cársághoz, Erdély és Dél-Kelet-Magyarország Romániához, Dél-Magyarország és Nyugat-Magyarország jelentős része a Szerb Királysághoz került volna. Azaz Magyarország „a félzsidó Budapestből, ennek német környékéből és a Pusztá színmagyar részeiből”²⁷ állt volna, összesen mintegy 5–6 millió lakossal. Ráadásul Kramář szándékai szerint Magyarország független státusa átmeneti lett volna, „idővel a körülmények hatására” – Romániával és Görögországgal együtt – vazallusi függésbe került volna a „Szláv Birodalomtól”.

De nem járt volna jobban a Monarchia osztrák fele sem – a Lajtán túli területek –, a Habsburgok északon és keleten elvesztették volna Cseh- és Morvaországot, Sziléziát, Galíciát és Bukovinát, míg délen le kellett volna mondaniuk Isztriá-

²⁷ Uo. 249.

ról, Krajnáról, Dél-Stájerországról, Karintia déli feléről és Dél-Tirolról. Gyakorlatilag az osztrák állam a szintizsita osztrák–német tartományokra, azaz Alsó- és Felső-Ausztria, Salzburg, Vorarlberg, Közép- és Észak-Tirol, Észak-Stájerország, és Karintia északi része – szűkült volna. Bár Kramář úgy vélte, hogy a jelentős területi veszteségeket elszenvető Németország maradék részén a protestáns Poroszország nem tudja fenntartani hegemoniáját, ezért az osztrák–német tartományaira redukált katolikus Ausztria előtt megnyílik annak a lehetősége, hogy Dél-Németországgal és a Rajna-menti tartományokkal (Hannoveri Királyság) egyesülve létrehozzon egy „katolikus Német Birodalmat”.²⁸

A terv sorsa

Kramář tervezetét 1914 májusában Vszevolod Szvatkovszkij – akkor éppen Bécsben élő orosz „újságíró” – valójában az orosz külügyminisztérium közép-európai osztályának munkatársa – segítségével elküldte Szazonov orosz külügyminiszternek.²⁹ Kutatásaink során nem találtunk arra vonatkozó forrást, hogy hogyan fogadta Szazonov a tervezetet.

Kramář a világháború kitörése után – 1914. augusztus 1. –, három nappal már nyíltan is megkérdőjelezte a Monarchiával szembeni lojalitást, a *Narodni Listy* hasábjain egy ruszsofil hangvételű cikket jegyzett.³⁰ Ebben elfogadta Theobald von Bethmann-Hollweg – német birodalmi kancellár – koncepcióját, mely szerint a háború a germánok és a szlávok közötti harc, de érzékeltette, hogy a cseh nemzet jövője attól függ, ki győz a háborúban: „Hozza bár ez a harc a szenvedések és a megpróbáltatások sorozatát számunkra vagy a teljes nemzeti élet lehetőségét, saját jövőnk bennünk magunkban rejlik.”³¹

Kramář-al ellentétben a többi cseh politikus óvakodott az ilyen típusú állásfoglalásoktól. Ezt az is megkönnyítette, hogy a világháború kitörésekor sem a bécsi Birodalmi Tanács, sem a Cseh Tartománygyűlés nem működött, így a cseh politikusok „megmenekültek” attól a kötelezettségtől, hogy ezen a fórumokon hivatalosan nyilatkozzanak a háborúról.³² A cseh politikusok döntő többségét meglepte a háború kitörése, és legszívesebben az „áttelelés” taktikáját választották volna, azaz szerették volna kívánni, hogyan is ala-

²⁸ Uo. 250.

²⁹ Koralka: A világpolitika színpadán, i. m. 180.

³⁰ A cikket ismerteti Zeman, Z. A. B.: *The Break-up of the Habsburg Monarchy 1914–1918*. Oxford UP: London, 1961. 43.

³¹ Idézi Koralka: A világpolitika színpadán, i. m. 1801.

³² Gyönyör József: *Határok születtek. A csehszlovák állam megalakulása és első törvénye*. Madách: Pozsony, 1992. 24.

kul a háború, ennek megfelelően a pártok és vezetőik a Monarchia iránti lojalitásukat hangoztatták. A lojalitás fokában természetesen nagy hangsúlykülönbségek voltak a pártok között. A legmarkánsabban a cseh katolikusok álltak ki a Monarchia mellett, amikor kinyilvánították „rendíthetetlen hűségüket és odaadásukat a Birodalom és a felséges uralkodó iránt”.³³

1914. szeptember 4-én a cseh politikai elit világos jelzést kapott arra vonatkozóan, hogy mi történik akkor, ha megpróbálnak letérni a lojalitás útjáról, ugyanis ezen a napon összeesküvés vádjával letartóztatták Klofáčot – a bécsi parlament tagja és a cseh Nemzeti Szocialista Párt vezetője –, aki 1914 előtt a Monarchia egyik legradikálisabb bírálója volt. Ez az esemény óvatosságra intette Kramářt is, aki ettől fogva nyilvános megnyilatkozásaiban tartózkodik az oroszbarát érzelmeinek kinyilvánításától. De ezzel párhuzamosan részt vesz a Masaryk által életre hívott és Beneš által megszervezett Maffia titkos ülésein.

A Maffia első „hivatalos” összejövetelére 1915 márciusának elején került sor. Sámal doktor lakásán, a házigazda mellett Hajn, Kramář, Rasin, Soukup, Scheiner és Beneš voltak jelen. A Maffia ülései 1915 márciusától júliusáig rendszerezettek voltak. Beneš írja: „Összejöttünk, valahányszor fontos híreket kaptam belföldről vagy külföldről, vagy ha Masaryk professzor valamit kívánt”.³⁴ A Maffiának nem voltak írott szabályai. A titoktartásra csupán kézfogás és becsületszó kötelezte a tagokat. Hálózata az egész Monarchiára kiterjedt. Emberei ott voltak a belügyminiszter irodájában, a különféle minisztériumokban, a gyárakban, a hivatalokban.³⁵

1915. május 17-én Beneš egy duplafalú bőröndben megkapta a francia nyelvű cseh emigráns újság, a *Nation Tchéque* húsz példányát, továbbá néhány egyéb értékes információt, ezért 1915. május 20-ra Maffia-ülést hívott össze, ahol kiosztotta a friss újságpéldányokat.³⁶ Az ülést egy kellemetlen hír zavarta meg, mely szerint az egyik Maffia-tag, Scheiner doktor lakásán a hatóság házkutatást tart. Erre a hírre az ülést rögtön berekesztették. A lakásukba hazatérő Maffia-tagok közül kettőt, Scheinert és Kramářt a hatóság letartóztatta. Néhány héttel később – 1915. július 12-én – egy harmadik Maffia-tagot, Alois Rasint is letartóztatták. A sors furcsa fintora, hogy az osztrák belügyi és biztonsági szervek ekkor még semmit sem tudtak a Maffiáról, így azt sem tudhat-

³³ Zeman: *The Break-up of the Habsburg Monarchy*, i. m. 44.

³⁴ Beneš: *A nemzetek forradalma*, I. Praha, 1935. 46.

³⁵ A Maffia tevékenységének kezdeteiről lásd Beneš: *A nemzetek forradalma*, I., i. m. 42–53.; A Maffia tevékenységét Jan Hajšman két könyvben dolgozta fel, lásd Jan Hajšman: *Maffie v rozmachu. Vzpomínky na odboj doma*. Praha, 1933.; Ugyanő: *Ceská Maffie*. Praha, 1934.

³⁶ Beneš: *A nemzetek forradalma*, I., i. m. 63–64.

ták, hogy Scheiner, Rasin és Kramář a Maffia tagjai, tehát a letartóztatások nem függték össze a Maffia tevékenységével. 1916. június 3-án Kramářt és Rasint halálraítélték, a másodfokú bíróság 1916. november 20-án megerősítette ezt az ítéletet, de az ítélet végrehajtását elhalasztotta.³⁷

A Monarchia napilapjai 1917. január 5-én közölték a hírt, hogy az új uralkodó, IV. Károly Kramář halálos ítéletét 15 év, Rasinét pedig 10 év ún. „nehéz fegyházra” változtatta. Az 1917 júniusában hivatalba lépő új osztrák miniszterelnök, Ernst von Seidler, egy széles körű amnesztiával akarta megnyerni a cseheket, ezért 1917. július 10-én szabadon bocsátotta Karel Kramářt, Alois Rasint és Klofačot.³⁸

Azzal, hogy Kramář több mint két évre börtönbe került, kényszerűen ki maradt a Monarchia-ellenes szervezkedésből, miközben a külföldi ellenállás megszervezésének munkáját Masaryk és Beneš végezte el.³⁹ Ráadásul a cári Oroszország 1917-es bukása és az annak nyomán kirobbanó polgárháború kiiktatta Oroszországot azon nagyhatalmak sorából, amelyek befolyásolták Közép-Európa háború utáni újjászervezését. Bár Kramář 1918. november 4-én az első Csehszlovák Köztársaság miniszterelnöke lett,⁴⁰ 1914. évi tervezeete teljes egészében papíron maradt.

1925-ben Kamil Krofta – a jeles csehszlovák történész⁴¹ – így írta le, hogy mi is történt volna, ha az első világháború után a csehszlovák kérdés Kramář tervezete alapján oldódott volna meg: „Itt-ott tartja magát az a nézet, hogy a csehszlovák kérdésnek Kramář tervei szerint való orosz megoldása számunkra előnyösebb lett volna, mint az, ami bekövetkezett. De óriási többségünket inkább az iszonyat és a borzalom érzései fognak el, ha arra gondolunk, hogy saját szabad államunk helyett egy, ámbár szláv, de abszolutista impériumnak valamilyen hangzatos címmel felruházott tartományában élnénk, amely politikai berendezésében, gondolkodásában teljesen idegen tőlünk, s amely tarka összetételénél fogva a belső zavarok és nehézségek sokkal nagyobb terhei alatt nyögne,

³⁷ Kramář letartóztatásáról, peréről és amnesztiájáról lásd Soukup, František: *Revolve práce*. I–II. Praha, 1938. 153–155, 167–168, 169–184, 457–459, 460–462, 467.

³⁸ Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Osiris: Budapest. 2000. 366.

³⁹ Lásd erről Gulyás László: „Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot” avagy a Masaryk-Beneš-féle csehszlovák emigráció érvrendszerének első szintézise. *Limes*, 2000, 4., illetve Gulyás László: Egy sikeres emigráció anatómiája. Eduárd Benes első világháború alatti emigrációjának néhány momentuma. *Aetas*, 1996, 2–3. 103–139.

⁴⁰ Az első csehszlovák állam születéséről és Kramář miniszterelnökségéről lásd Mamatey, V. S.: The establishment of the Republic. In: Mamatey, Viktor S. – Luza, Radomir (eds.): *History of the Czechoslovak Republic 1918–1948*. Princeton University Press, 1973.

⁴¹ A csehszlovák állam születéséről és a 20-as évekbeli történetéről írt, magyarul is megjelent műve: Krofta, Kamil: *A csehszlovák történelem kistükré*. Munkácsévo–Munkács, 1932.

mint a régi orosz birodalom, s amellet még egész bizonyosan a világ összes többi részével is szembe találná magát, hiszen a világot nyugalansággal tölténé el egy ilyen óriási államalakulat keletkezése.”⁴²

---

⁴² Krofta álláspontját idézi Borsody István: Beneš és az oroszok. In: Ugyanő: *Amerikai évek*. Osiris: Budapest, 2000. 366.

KUTATÁS KÖZBEN

KOVAI MELINDA

Mit művel a nyelvművelő?

Nemzetkonstrukciók a magyar nyelvtudomány szövegeiben

„Jel vagyunk, értelmezés nélkül,
kín nélkül vagyunk, és idegenek között
elvesztettük majdnem a nyelvet.”

Hölderlin: Mnemosyne. Sziij Ferenc fordítása¹

Nyelv – nyelvész – nyelvtudomány viszonya számos érdekes problémát vet föl, amelyek nemcsak a nyelvtudomány öndefiníciója szempontjából tűnhetnek izgalmasnak. A nyelvről folytatott diskurzus – különösen jelen esetben, ahol egy tudomány társadalmi szerepének kontextusában merül fel, hogy *mi* vagy *milyen* a nyelv – egyben a társadalomról (nemzetről – nevezzük bárhogyan a közösséget, a nyelvhasználókat) is szól. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a nyelvtudomány, mint diskurzus, hogyan képes létrehozni határokkal rendelkező nyelvközösséget, miből épít határjelzőket, hiszen végül is ezzel határozzuk meg, hogy *mi* az, ami körülvesz bennünket.

A nyelvművelés válsága a rendszerváltás után

„Nyelvművelésnek nevezzük az alkalmazott nyelvtudománynak azt az ágát, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével igyekszik segíteni a nyelv egészséges fejlődését.” (Értelmező Kézisótár, idézi: Nyelvművelő Kézikönyv²)

---

¹ Idézi Heidegger *Mit jelent gondolkodni?* c. írásában In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi, é.n., 7–17.

² *Magyar Értelmező Szótár*: ÉrtSz, *Nyelvművelő kézikönyv*: NyKk. A magyar nyelvtudomány kanonikus rövidítéseket használ szótárainak, szabályzatainak, folyóiratainak, számon tartott nyelvemlékeinek hivatkozásakor. A *Nyelvművelő kézikönyvre* nem „Grétsy – Kovalovszky 1985” módon szokás hivatkozni, holott a kötetet ők ketten szerkesztették, ők írták előszavát, melyben kifejtik, milyen elveket vettek figyelembe a kötet szerkesztésénél, mely korábbi munkákat használtak fel és miért, valamint: mit jelent az a szó, hogy *nyelvművelés*.

E definíció szerint a nyelvművelés a nyelvtudomány egyik ága (tehát tudomány), létezik helyes és nem helyes nyelv, a *nyelvhelyességnek elvei* vannak, ezeket az elveket a nyelvtudomány (nyelvművelés) ismeri; a *nyelv fejlődik*, azaz változása valamiféle növekedést jelent. A nyelv fejlődhet egészségtelenül és egészségesen is. Az egészséges fejlődést segíteni lehet (esetleg kell is), a nyelvművelés befolyásolni tudja a nyelvet. Létezik valami, amit úgy neveznek, hogy *nyelvi műveltség*, ez a dolog a nyelvművelők (tudósok) birtokában van, de igyekeznek elterjeszteni, hogy a nyelv egészségesen fejlődjön.

Napjainkra azonban az NyKk-ból „Grétsy és Kovalovszki 1985” lett, a nyelvművelés mellett és ellene állást fogláló szövegek nevesítik szerzőiket. Hogy posztmodernül fogalmazzak: az olyan nagy metanarratívumok, mint Történelem, Nyelvművelés-történet, Nyelvtudomány-történet és nem utolsósorban a fentebb idézett Nyelvművelő Kézikönyv kora lejárt, helyükbe történelmek, nyelvművelés-történetek, nyelvtudomány-történetek kerülnek. Egyes nyelvészek erre reflektálva vizsgálják, hogy az uralkodó ideológia miképpen konstruált nyelvtudomány-történetet úgy, hogy az kizárólag a nyelvművelés története legyen,³ illetve a nyelvtudomány-történet miképpen beszélődött el úgy, mint „a nemzet élet-halál harca” vagy mint „osztályharcok története” stb.⁴ Az ideológiakritikai megközelítések mellett létezik számos egyéb alternatív nyelvtudomány-történet és -koncepció. Tolcsvai Nagy Gábor⁵ Karácsony Sándor munkásságának feltámasztásával új, értékközpontú nyelvtudomány-történetet ír, miközben bemutatja, hogy voltak-vannak egyéb (Karácsony Sándort félreértelmező) nyelvtudomány-elbeszélések (pl. Bárczi Géza és Németh László által); valamint karteziánus/strukturális/generatív, szociológiai-antropológiai megközelítések a maguk önálló hagyományaival. Bartha Csilla⁶ a kétnyelvűség vizsgálatának tudománytörténeti áttekintése kapcsán jegyzi meg, hogy annak ellenére, hogy a két- vagy többnyelvűség a nyelvhasználók körében igen elterjedt jelenség, a Föld országainak többségében az emberek nem egyetlen nyelvet beszélnek, mégis, egy összefoglaló jellegű nyelvtudomány-történeti munka „Az egynyelvűség kutatásának története” címet viselhetné, ő maga a „többnyelvű kutatásának

³ Békés Vera: *A hiányzó paradigma*. Debrecen: Latin betűk, 1997.

⁴ Sándor Klára: *Nyelvművelés és ideológia*, In: Ugyanő. (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF, 2001. 123–156.

⁵ Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelv, érték, közösség*. Budapest: Gondolat, 2004.

⁶ Bartha, Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.

történetét” tekinti át. Pléh Csaba⁷, Kontra Miklós⁸, Sándor Klára⁹ a szociolingvisztika jegyében írnak magyar nyelvtudomány-történetet, Balázs Géza¹⁰ nyelvművelés-történetet ír nyelvtudomány-történetként, amely szerinte az ősi, spontán nyelvtervezéstől (a Halotti Beszéd kora) a professzionális, tudományos nyelvpolitika kidolgozásáig tartó lineáris folyamat.

Úgy tűnik azonban, hogy a nyelvészek nem pusztán a történetek kapcsán versengenek egymással. Az utóbbi évtizedben például a nyelvművelés létjogosultsága szakmai, sőt közéleti viták keresztútjába került. Érdemes felidézni 1997-ből az *Élet és Irodalom* hasábjain folyó vitát. A „nyelvtörvényként”¹¹ elhíresült parlamenti törvénytervezet kapcsán nyelvészek egy csoportja közzé tett egy *Nyilatkozatot*,¹² amelyet több hozzászólás követett. A törvénytervezet mintha pusztán ürügyként szolgált volna ahhoz, hogy nyelv, nyelvész és hatalom viszonyának értelmezése körül újra fellángoljanak a harcok. A hozzászólások a kívülálló számára meglepően indulatosnak tűnhettek: a durva személyeskedésig menő vitában több évtizedes kollegiális viszonyok kérdőjeleződtek meg, úgy tűnt, hogy a szakmán belül sem egyértelmű, ki tartozik oda elméletileg, személy szerint ki a nyelvész, ki a „magyar nyelvész”, és ki nem az.

Noha a fentebb idézett, *Nyelvművelő kézikönyv*-beli definíció felett jócskán eljárt az idő, azóta több kísérlet történt a nyelvművelés újjáértelmezésére (ennek jegyében rendezték többek között az 1992-es Nyelvművelő konferenciát,¹³ az 1995-ös nyelvművelő tanácskozást), egy megállapítása azóta is vitathatatlanak tűnik: „a nyelvművelés társadalmi szükségletet elégít ki”. Ami az újra-definiálásokat illeti, elsősorban a társadalmi szükséglet mibenlétére irányulnak, de a nyelvművelés-kritikai oldalról sem vitatott, hogy felismerhetők a tár-

⁷ Pléh Csaba: The beginnings of (western style) sociolinguistics in Hungary: A personal account. In: Harlig, J. and Pléh, Cs. (eds.): *When East Met West: Sociolinguistics in the Former Socialist Block*. Berlin: De Gruyter, 1995. 125–142.

⁸ Kontra Miklós: „No CARE-packages, please – We’re Hungarians”: The climate before, during, and after the birth of the Budapest Sociolinguistic Interview. In: Harlig, J. and Pléh, Cs. (eds.): *When East Met West*, 143–164.

⁹ Sándor Klára: A megtalált paradigma – avagy mire jó a tudománytörténet. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1999. 4—5. sz. 595–606.

¹⁰ Balázs Géza: *Magyar nyelvstratégia. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián*. Budapest: MTA, 2000.

¹¹ Bár az És-vita 1997-ben zajlott, a parlamenti képviselők többsége által elfogadott törvénytervezet ennél későbbi: 2001-ben hozott döntést arról a Parlament, hogy a gazdasági reklámokat, tüzeteken lévő feliratokat és a közérdekű közleményeket kötelezően magyar nyelven, vagy magyar nyelven is közzé kell tenni.

¹² Nyilatkozat. *Élet és Irodalom*, 1997 május 9.

¹³ A konferencia előadásait és a hozzászólásokat a *Magyar Nyelvőr* 1993. 4. száma ismerteti

sadalmi szükségletek, inkább az a kérdéses, hogy ezeket a nyelvművelés elégti-e ki. A „társadalmi szükséglet” felismerése lehetetlenné válik, ha abban a kérdésben, hogy „mi a társadalom”, nincsen konszenzus. A nyelvközösség határainak problémája merült fel többek között az 1995-ben rendezett nyelvművelő konferencián. A vitatott kérdések között szerepelt a határon túli magyarság és a magyarországi nyelvművelés kapcsolata. Grétsy László 1998-ban az Egyetemi Anyanyelvi Napok nyitóelőadásában a „mi a magyar” definiálására tett kísérletet, minek kapcsán meghatározta azt is, „ki nem magyar”. Tolcsvai Nagy Gábor szerint a nyelvi tervezésnek, nyelvművelésnek figyelembe kell vennie, hogy „*egy homogenizálódó, ill. a homogenizálódást eszményeiben fönntartó társadalom helyébe először lassan, majd 1989–90-től rohamos mértékben a pluralizálódó, ill. a pluralitás eszményében élő társadalom képe lépett. Míg korábban a társadalom volt a legfőbb és egyetlen kategória, s minden más háttérbe szorult, addig most előtérbe került a kisebb csoport, a réteg és az egyén szociológiai szerepe*”.¹⁴ Tolcsvai a határon túli magyarsággal kapcsolatban a „magyar nyelv többközpontúságáról” beszél, a nyelvtervezési munkával kapcsolatosan pedig annak figyelembe vételéről, hogy a társadalomban csoportok, egyének, rétegek stb. „nyelvileg” is önálló entitásként definiálják saját magukat. Elképzelései élénk vitát váltottak ki a nyelvművelők körében.¹⁵

Kétségtelen, hogy a nemzet, közösség, csoportok önazonosságának kérdései a rendszerváltást követően, a „világ proletárjai”, vagy a „szocialista blokk” típusú közösségdefiníciók lebomlása után sokkal hangosabban vetődtek föl, mint a világ boldogabbik felén. Ha azonban megnézzük a „napos oldal” mainstream társadalomelméleteit, feltűnik, hogy a nyugat-európai szociológiában ugyanígy problematizálódik, hogy *mi* az, ami közösséggé teheti napjainkban az egyének egy csoportját, a *nemzet*, a *kollektívum*, az *identitás* fogalmi újabb és újabb definíciós kísérleteket igényelnek.

A ’90-es években a magyar nyelvtudomány szövegeiben egyre-másra jelennek meg öndefiníciós kísérletek, a korábbi évtizedek gyakorlatától eltérően a nyelv, nemzet mibenléte, és ezzel kapcsolatosan a nyelvtudomány szerepe éles szakmai viták gyújtópontjává lett. E szövegek elemzésén keresztül láthatóvá válik, hogy nyíltan megfogalmazva, vagy bújtatottan milyen nemzet-

¹⁴ Tolcsvai Nagy Gábor: Lehetőségek és köteleességek a magyar nyelvi tervezésben. In u.ő. (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas, 1998, 253–264.

¹⁵ A magyar nyelv többközpontúságáról, a nyelvi szttenderd és a nyelvközösség határaival kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Az „akadémiai” nyelvművelés centralista elveit bírálja Lanstyák István, Tolcsvai, Kontra Miklós. A vita során felmerülő nézetek önálló kötetben láttak napvilágot: Kontra Miklós és Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvtromlás. Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris, 1998.

és közösségkoncepciókat alkalmaz a nyelvészet, valamint az is, hogy e koncepciók egymásnak ellentmondó tudományképet és nyelvészszerep-felfogást hordoznak. E dolgozatban elsősorban a rendszerváltás utáni nemzet-elméletek konstrukcióival foglalkozom, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egymásnak ellentmondó nyelvész-öndefiníciók mögötti nemzet- és közösségkoncepciókban rejlik talán a mai magyarországi nyelvészszakma belső ellenségeskedéseinek nyitja is.

A nemzet konstrukcionista elméletei

A nyelvtudomány szövegeiben rejlő nemzet- és közösségképek elemzéséhez a nemzet konstrukcionista elméleteire támaszkodom. Az utóbbi évtizedekben a nemzeti identitások kutatói közül többen a nemzetet mentális konstrukcióként, „elképzelt közösségként” értelmezik, rámutatva arra, hogy a csoport, közösség úgy jön létre, hogy mi magunk teremtünk nyelvi szimbolikus, értelmi határokat, és ami e határok által megragadhatóvá válik, azt *nemzetnek, közösségnek, etnicitásnak* nevezzük.

A modern nemzetkoncepciók egy része a nemzetet mint *reprezentációt* értelmezi. Anderson¹⁶ definíciója értelmében a nemzet elképzelt közösség, melynek határai és határjelzői az őt alkotó emberek fejében léteznek. Billig¹⁷ szerint a nacionalizmusban a „banális” az, ami a tudományos vizsgálódás tárgyát kell, hogy képezze, azokat a gyakorlatokat, elméleteket, szokásokat és hiedelmeket kell elemezni, amelyek lehetővé teszik, hogy a már megalapozott nemzetek fenntartsák magukat a mindennapokban. „Nemzeti identitással rendelkezni a nemzeti mivoltról (*nationhood*) való beszéd különböző módjainak birtoklását jelenti.”¹⁸ A nemzet tagjai eszerint tevékeny résztvevői és megformálói a nemzet eszméjének, ami megjelenik mint nemzeti kultúra. „Egy nemzet kultúrája egy diskurzus, egy mód arra, hogy jelentést konstruáljunk abból, ami befolyásolja és szervezi cselekvéseinket és egyben képünket önmagunkról. A nemzeti kultúrák úgy hoznak létre identitásokat, hogy megteremtik a „nemzet” jelentését, amivel azonosulni tudunk; ezek a konstrukciók történetekben lelhetők fel, amelyeket a nemzetről mondunk el, visszaemlékezé-

¹⁶ Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983.

¹⁷ Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London, Thousand Oas, New Delhi: Sage, 1995.

¹⁸ Uo. 8.

sekben, amelyek a múltat a jelenhez kötik, és annak észlelésében, ahogy mindezek létrejönnek.¹⁹

Más szerzők szerint a nemzet reprezentációi a politikum világában értelmezhetők. Bhabha²⁰ posztstrukturalista elméleti keretben a nemzetet diszkurzív képződményként, kizáró struktúraként értelmezi, ahol az önreprezentációért szimbolikus küzdelem folyik. E küzdelem során dől el, ki (mely csoport) rendelkezik a nemzet története felett, kik írhatják mások történeteit, és kik azok, akik hallgatásra ítéltettek az önreprezentáció szimbolikus küzdőterén, ezáltal a nemzetből is száműzve lettek (szimbolikusan). A nemzeti identitás tehát a különbözőség és az azonosság sajátos nyelvi konstrukciója. Az önálló nemzetközösség eszméje olyan meggyőződésekben, hitekben testesül meg, amelyeket folyamatosan, diszkurzív módon termel az értelmiség, politikusok, a tömegmédia; e reprezentációk az oktatási rendszeren, a tömegkommunikáción, katonai és sportrendezvényeken keresztül kerülnek az emberek fejébe. Bourdieu²¹ a régió fogalmával kapcsolatosan elemzi azt a mezőt, ahol a régió (vagy nemzet) határmegvonásának monopóliumáért folyik a harc. A tudomány is részese ennek a definíciós harcnak, ahol a reprezentáció folyamatában a képzet valósággá válik. A (nemzeti) identitás szavakkal létrehozott dolog, a „társadalmi varázslás” folyamata által jön létre.

A csoport, etnicitás, nemzet ilyen megközelítései segítségével meg lehet vizsgálni a csoportteremtő fogalmak „diszkurzív karrierjét”, azokat a folyamatokat, kijelentéseket, fogalmi hálókat, melyeken keresztül a közösségek önmaguk határait létrehozták, és ahogyan ezek a kategóriák beágyazódtak egyéni és kollektív elbeszélésekbe (emlékekbe, történetekbe, történelmekbe, mítoszokba stb.).²²

A fenti – a nemzetet reprezentációként tételező – elméleti megközelítések nem tagadják, hogy a nemzetet egykor *megalapozták*. Konstrukcionista oldalról nézve a nacionalizmus fogalmai „feltalált örökkévalóságok”,²³ a modernitásban jöttek létre, de úgy tűnik, mintha örökké léteztek volna. Erre példa a nemzeti nyelv fogalma, amelyet laikus és professzionális elméletek egyaránt a nemzeti kötődés funkciójaként tételeznek. Billig szerint ez azért lehet-

¹⁹ Hall, Stuart: Introduction: „Who Needs Identity”? In: S. Hall and P. Du Gay (eds.): *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 1994. 1–17.

²⁰ Bhabha, Homi K.: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. In: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat, 1999. 85–121.

²¹ Bourdieu, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának tisztázásához. *Szociológiai Figyelő*, 1985. 1. sz.

²² Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001. 7–8. sz.

²³ Billig: *Banal Nationalism*, i.m.

séges, mert a felejtés központi eleme a nemzet létrejöttének, a kollektív emlékezet a felejtéssel együtt működik, el kell felejtetni, hogy a nemzet létrehozott (a nemzet és a nemzeti nyelv fogalma a 19. század szülötte), azért, hogy örökévaló lehessen – egy konstrukciót kevesen éreznek otthonuknak.²⁴ A nyugati nacionalizmus-elméletek azonban figyelmen kívül hagyják azt a tényt, miszerint Közép-Európában a nemzet „megalapozásában” Herder öröksége nyomán kiemelt szerepe volt a nemzeti sztemdernek. Az etnicitás közép-európai nemzetek esetében nyelvi jellegű, ennek minden következményével. A nyelv itt testi tapasztalat, az etnicitás tapintható, élő valóság, amely örök köteléket hoz létre a generációk között, a nyelv és a beszéd az identitás olyan elemei, amelyek által megtapasztalhatjuk önmagunkat. A kelet-európai társadalmakban a nyelv és a beszéd testi, mentális azonosítóként működnek, ahogyan a nem, az intelligencia, erő stb.²⁵ A közép-kelet-európai nacionalizmus tehát sajátosan „eticizált”, legfontosabb komponense a nemzeti nyelv. A közösségből való kizárás alapja, ha valaki nem beszél a nemzeti/hivatalos/állami nyelvet; az államnyelv hivatkozási alap az állam határainak kiterjesztésére, a nemzet számbeli fölényének terjesztésére (nyelvi asszimilációs törekvések).²⁶ Szilágyi N. Sándor²⁷ szerint a „nyelvében élő nemzet” ember, vagy legalábbis ember-szerű. Egy szakdolgozója munkájára hivatkozva kimutatja, hogy a *nemzet* szó a magyar jelzős szerkezetekben antropomorf jelleget ölt. Miután a nemzet az, amit a mindenkori *nemzet* szó jelent, az „emberarcú” nemzet azokat a szociális viselkedésformákat mozgósítja bennünk, amelyek eredeti funkciójuk szerint közeli embertársainkhoz való viszonyulásunkat irányítják. Innen eredhet a közép-kelet-európai nacionalizmusok sajátos nyelvisége és személyessége.

Jeffrey Harlig és Pléh Csaba közösen szerkesztett kötetében²⁸ közép-kelet-európai szerzők, elsősorban nyelvészek tanulmányai azt a kérdést járják körül, hogy mi történt a szociolingvisztikával mint diszciplínával Kelet-Európában a szocializmus évtizedei alatt és a rendszerváltás után. Az egyes országok nyelvstudományainak intézményi, politikai, tudománytörténeti, tudo-

²⁴ Uo.

²⁵ Fishman, Joshua A.: *Social theory and ethnography: language and ethnicity in Eastern Europe*. In: Peter Sugar (szerk.): *Ethnic Conflict and Diversity in Eastern Europe*. Santa Barbara & Oxford: ABC-Clio, 1980.

²⁶ Kamusella, T.D.I.: Language as an instrument of nationalism in Central Europe. *Nations and Nationalism*, Vol. 7, Nr. 2, 2001. 123–251.

²⁷ Szilágyi N. Sándor: Nyelvében él a nemzet. *Regio*, 2002. 4. sz.

²⁸ Harlig, J.: Sociolinguistics (real and imagined) in Eastern Europe: An introduction. In: Ugyanók. (eds.): *When East Met West*, i. m. 1–24.

mánypolitikai kontextusának bemutatásával, elemzésével vizsgálják, hogyan illeszkedik, vagy miért hiányzik egy, a nyelv használatára és használóira összpontosító tudományterület az adott nemzeti nyelvtudományokból.

Jeffrey Harlig²⁹ szellemes megállapítása szerint a 19. század végétől, a hirtelen megindult iparosodási és urbanizációs tendenciák hatására Közép-Kelet-Európában a nyelvtudomány a nyelvi variabilitást az ún. „szent, vagy szajha” paradigmában („mother or whore” paradigm) kezdte vizsgálni. A dialektológia, amely bizonyos szempontból a szociolingvisztika előfutárának tekinthető, avatott „szentté” egyes nyelvváltozatokat azzal, hogy úgy tekintett a dialektusokra egyfelől, mint féltve őrzendő nemzeti kincsre, amely a nemzet „eredeti”, archaikus és éppen ezért autentikus kifejezője, megszólaltatója. Másrészt a nyelvjárásokból a nyelvtudományi diskurzusban metaforaként hatalmas, archaikus anyamell lett, amelyből a nemzeti sztenderd táplálkozik, elkerülve az országot fenyegető idegen nyelvi behatások nemzetteket bomlasztó mérgét. A hasításon alapuló „nyelvédessanyánk-kép” másik oldala a mocskos szájú szajha. A térségben uralkodó normatív-preskriptív nyelv szemlélet a nem-sztenderd nyelvváltozatokat (ide értve a városi munkásosztály nyelvhasználatát, de paradox módon a nyelvjárási formákat is) megbélyegezte: intellektuális és morális értelemben is alsóbbrendűnek, elítélendőnek nyilvánította.

A ’60-as évek végén, a ’70-es évek elején az USA-beli és nyugat európai szociolingvisztika jelentősebb teoretikusai kezdtek feltűnni Kelet-Európában, fordítások formájában különféle modern nyelvtudományi „antológiákban”. Ekkor kezdődtek a térségben az első szociolingvisztikai kutatások, melyek kifejezetten a városi nyelvhasználatra irányultak.³⁰ A nem-sztenderd nyelvváltozatok tudományos vizsgálata valamennyire legitimálta az addig stigmatizált változatokat; igaz ugyan, hogy ezek inkább csak a tudomány előtt váltak legitimmé (vizsgálhatóvá) és nem társadalmi értelemben és méretekben. A szociolingvisztika e szerzők szerint társadalmi funkcióval is rendelkezik: „olyan fórummá válhat, amely alkalmas lenne arra, hogy Kelet Európában a művelt közvélemény megvitassa nemcsak a nyelv, hanem az emberek nyelvhasználatán keresztül a társadalmi egyenlőtlenségek, az előítéletek és a nacionalizmus kérdéseit.”³¹ Egyes szociolingvisták álma tehát egy demokratikus társadalom, ahol a közösséget érintő kér-

²⁹ Uo.

³⁰ Kontra Miklós: „No CARE-packages, please – We’re Hungarians”: The climate before, during, and after the birth of the Budapest Sociolinguistic Interview. In Harlig, J. and Pléh, Cs. (eds.): *When East Met West*, i. m. 143–164.

³¹ Harlig: Sociolinguistics, i. m. 17.

dések egy olyan nyilvánosság közegében vitathatóak meg, ahonnan senki sincs (legalábbis elméletben) kizárva.

Közép-Kelet-Európában a nyelvművelés hagyományosan kötődik a nemzet etnicizált felfogásához, azonban, mint láthattuk, a '60-es évek elejétől a szociolingvisztika térhódításával a nyelvtudományban terjedni kezdtek egyéb, nem etnikai alapú közösségkoncepciók. A nyelvművelés és a szociolingvisztika rendszerváltás utáni manifesztumaiban éppen a közösségdefiníciók mentén rajzolódnak ki a szakmán belüli törésvonalak. E szövegek reflektálnak egymásra, kölcsönösen tagadják egymás közösségkoncepcióit, a közösségfogalmak terén való egyet nem értés itt egyben a nyelvész szakmából való kizárást is jelenti.

Mit művel a nyelvművelő? – Nyelv, nyelvész és közösség konstrukciója a „nyelvművelés” szövegeiben

Az alábbiakban öt szöveget fogok elemezni négy szerző tollából, akik – legtöbbször – egymás munkásságára reflektálva határozzák meg saját álláspontjukat a nyelvtudomány mibenlétével és szerepével kapcsolatban. Azt vizsgálom, hogy a szerző hogyan, milyen diszkurzív stratégiákkal és eszközökkel alkot nyelvet, nyelvközösséget (legyen ez nemzet, vagy más közösség) és nyelvtudományt, valamint hogyan teremti meg saját magát – az előbbiekkal szoros összefüggésben – mint nyelvészt. Igyekeztem olyan szövegeket választani,³² amelyek különböző hagyományokból, pozíciókból tematizálják a nyelvtudomány társadalmi szerepét, a nyelvész és közösség viszonyát.

A szövegek a következők: Balázs Géza: *Magyar nyelvstratégia* (2001); Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelv, érték, közösség*³³ (2004); Sándor Klára: *A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája: az emberek nyelvhasználata* (2001); Grétsy László: *Nemzetközpon-tú nyelvművelés* (Előadás az 1992-ben rendezett nyelvművelő konferencián), valamint ugyancsak Grétsy László: *Nyelvhasználat és nemzeti tudat* (1998).³⁴

Megelőzve a félreértés lehetőségét, hangsúlyozom, hogy e szövegek szerzőivel elemzésemben kizárólag annyiban foglalkozom, amennyiben Fouca-

³² Ebben (és másban is) sokat segített Bartha Csilla, akinek ezúton mondok köszönetet.

³³ Tolcsvai Nagy Gábornak ezúton köszönöm, hogy szövegét rendelkezésemre bocsátotta.

³⁴ A látszat ellenére nem kívánom diszkurzíve felülreprezentálni Grétsy László munkásságát, tőle azért választottam két szöveget, mert a *Nemzetközpon-tú nyelvművelés* terjedelmében lényegesen rövidebb a többi elemzett szövegnél, másrészt pedig korábbi: 1992-ben hangzott el, így „kiegészítésként” megnéztem az 1998-ban megjelent *Nyelvhasználat és nemzeti tudat* című írást is, amely semmiben nem mond ellent az előzőnek, ám terjedelmesebb annál, és frissebb keltezésű.

ult ennek jelentőséget tulajdonított. A *szerző* jelen esetben nem valaki, hanem valami: „a diskurzus csoportosításának elve, jelentéseinek eredete, koherenciájának központja.”³⁵

Balázs Géza: Magyar nyelvstratégia

Az Országgyűlés 113/1996. (XII. 20.) számú határozatában felkérte a Magyar Tudományos Akadémiát arra, hogy az ezredforduló kihívásaiból kiindulva fogalmazza meg az állam és nemzet előtt álló stratégiai kérdéseket, és dolgozzon ki válasz-alternatívákat. Ezek egyike a *Magyar nyelvstratégia* című program. Balázs Gézának azt kellett megfogalmaznia, hogy a mai magyar nyelvtudománynak (a maga teljes apparátusával: nyelvészekkel, intézményekkel, orgánumokkal stb.) mit kell tennie a nemzet érdekében. Vitathatatlan, hogy a nyelvtudomány érdekét (nemzeti érdekét) szolgál, hogy a nyelvvel valamit csinálni kell (ápolni, fejleszteni stb.), és az is, hogy a nyelvet lehet befolyásolni.

Balázs Géza szövegében a nyelv és a nemzet beteg. *A nyelv* itt „az” ember nyelve, „a” közösség nyelve. A kultúra nyelvisége és a nyelv kultúrája elválaszthatatlan, a nemzeti nyelv és kultúra magasabb rendű, értéktelített, az embert átható és az ember felett álló szubsztancia. Nemzet, nyelv, kultúra, kollektív és egyéni psziché Balázs Géza szövegében elválaszthatatlanul összetartoznak. A tudomány, ide értve a nyelvtudományt is, politika. A politikus Balázs Gézánál felelős írástudó, aki felvilágosultságánál fogva megvédi a nemzetet és a nemzeti nyelvet. az állandóan fenyegető veszélyektől. A veszélyek, őt idézve, a következők:

„Csökken a jelenlét-kommunikáció, konfliktusos a másik ember verbális és nem verbális „megérintése”. Már ma is vannak „beszélő gépek”, hamarosan minden otthoni számítógép „beszélni” fog, sőt ő fogja szervezni életünket. Új kommunikációs létforma van kialakulóban: az új beszélnyelviség. (...) Lehet, hogy a számítógépek hamarosan tökéletesen tudnak beszélni minden emberi nyelven, de önmagunkban egyre kevésbé lehetünk biztosak. (...) A kor jellemző tünete a klip: amely agresszív közlésrövidítésnek fogható fel, amely akusztikus és vizuális mámort idéz elő. (...) A felgyorsult műfajokból következő mámor és egyszerűsmind kiüresedtség a személyiség tájékozódóképességének elvesztéséhez, mozaiktudat kialakulásához vezet. Ezt használják ki az ügyes virtuálisvilág-építők.”

³⁵ Foucault, Michel: *Mi a szerző?* In: Ugyanő: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin betűk, 1999. 119–147.

Az a félelem fogalmazódik itt meg, hogy az ember elnémul, a gépek pedig beszélni kezdenek, a technicizált kultúra nem-kultúra, klipek és beszélő gépek önálló életet élő, virtuális világa, amelyben az ember mentálisan eltűnik, „mozaiktudata” lesz, azaz olyan dezintegrált személyiséggé válik, aki képtelen a körülötte lévő tárgyi és személyes világgal pszichés kapcsolatba lépni. Balázs Géza a kultúrát organikus egészként képzei el, amely az egyénben koherenciaként, én-integritásként létezik, avagy a kultúra az egyénhez képest olyan külső valami, amivel mint egésszel az egyén maradéktalanul azonosulni tud. A kultúra „objektív”, „reális”, az egyént a tárgyi valósággal köti össze, míg a klip (a technika) világa virtuális, azaz manipulált: az egyént egy technika által konstruált valósághoz köti.

Balázs Géza tételez egy globális fejlődési folyamatot (őt idézve: az „antropogenezis általános folyamatát”), és ezzel együtt (vagy ennek folyományaképpen) egy állandó, individuális személyiségfejlődési folyamatot. A nyelv – az ő szavaival – „*kulturális szükséglet*”, olyan magasabb rendű „szubsztancia”, amely természeténél fogva nem válhat áruvá (ellentétben az emberrel), és amely által az ember sem válhat áruvá.

A világ nyelvei Balázs Géza szerint hierarchikus rendben léteznek az anyanyelvi beszélők száma, a nyelv történetisége, nemzetközi hírneve, presztízse alapján szerveződő globális ranglétrán. A magyar nyelv „*az anyanyelvi beszélők számát tekintve a világranglétra 40. helyén áll, Kárpát-medencében központi szerepű, a legrégebb európai nyelvek közé tartozik, régiségét tekintve a világ legrégebb 20 nyelve közé tartozik, (...) a magyar nyelv nemzetközi hírnevét, kulturális értékét, presztízsét tekintve a világ tekintélyes nyelvei közé számít. A magyar nyelv iránti érdeklődést fokozza, a „más szerkezetű” magyar nyelv, illetve a magyar történelem, kultúra, sport, gazdaság híre.*”

A világranglétrán úgy tudunk előrelépni, ha felfedezünk egy újabb nyelvemléket (ettől régebbi lesz a nyelv), vagy ha növeljük az anyanyelvi beszélők számát. Ez utóbbi elérhető demográfiai robbanással, és más anyanyelvűek nyelvi-kulturális asszimilációjával. Ami azonban itt számunkra érdekes: a nemzet, nyelv, nyelvközösség határait más nemzetek, nyelvek által adott *minőség, minősítés* (is) jelzi. *A nyelvek nem egyenlők*, a nyelv funkciója nem redukálható pusztán a közlésre: egy sportoló magyarul fut, egy nyelvemlék az adott közösséget hitelesíti, az anyanyelvi beszélők a nyelv viselői, reprezentánsai. A nyelvész „hajrá magyarok!” kiáltása a nyelvi dominancia térbeli és időbeli kiterjesztésére szólít.

A *Magyar nyelvtörténeti*ában az egyes diszciplínák az állami minisztériumokhoz hasonlatosak: meghatározott területeken felmérik az állapotokat, problémákat, majd javaslatokat fogalmaznak meg a megoldással kapcsolatosan.

Tudományok nélkül a társadalmi folyamatok átláthatatlanná, irányíthatatlanná és éppen ezért veszélyessé válhatnak. A tudománypolitika – hiszen Balázs Géza szövege tudománypolitikai program – a politika felől határolja körül a tudományok vizsgálati tárgyát, feltehetően a hatékony törvényhozás és végrehajtás érdekeit szem előtt tartva. „*A nyelvtudomány határait ki kell terjeszteni*” – írja: vissza kell kapnia a nyelvtudománynak a szociológiától, szociálpszichológiától azt, ami korábban az ő hatóköre volt: a nyelv és a nyelvhasználat feletti szakértői ellenőrzés, politikai döntéselőkészítés jogát. Balázs Géza szerint a tudomány (és nemcsak a nyelvtudomány) nem pusztán leírja az objektíve megragadható jelenségeket, hanem minősíti is azokat, a jelenségeket értékeli társadalmi hasznosságuk szempontjából. Ebben a megközelítésben a társadalmi jelenségek, folyamatok sajátos módon önálló életet élnek, s befolyásolás nélkül valószínűleg a társadalom diszfunkcionális működéséhez, majd megszűnéséhez is vezethetnek.

Összefoglalva: Balázs Géza nemzete organizmus, amelynek testi és mentális működését a kultúra és a nyelv biztosítja. A Technika és a Gazdaság a nemzeten kívüli, idegen, rosszindulatú és manipulatív. A nyelvtudomány – mint minden más tudomány – politika, amelynek feladata, hogy ellenőrizze és irányítsa a társadalmi folyamatokat, megvédje a nemzetet. Az a közösség, amely elveszíti nemzeti jellegét (nyelvét és – fenti értelemben vett – kultúráját) e szöveg szerint irányíthatatlanná, idegenné, embertelenné (gépipé vagy állatívé) válik.

Tolcsvai Nagy Gábor: Nyelv, érték, közösség

A nyelvi sztenderd Tolcsvai szerint érték, és mint ilyen felettes hatósággként működik: „*hozzájárul az ösztönök visszaszorításához és magatartási bizonytalanságok megszüntetéséhez.*” A civilizációt az értékek tartják fenn, az értékek hordozója pedig – többek között – a nyelvi sztenderd. A nyelvi sztenderd sérülése, fogyatékossága esetén az emberi civilizációt fenyegethetik veszélyek: elszabadulnak az ösztönök, az ember magára marad.

Tolcsvai a nyelvet és a közösséget az *érték* fogalmával köti össze. A nyelvhez való társas és egyéni viszonyulás – a sztenderdizáció folyamata – identitásprojekt. A közösség és az egyén önazonossága azonosulási folyamatok mentén jön létre, amelyek egyúttal az önértelmezést is jelentik.

„A magyar művelődéstörténetben a 18. századtól alakult ki a nyelvről való folyamatos beszéd. Ennek lényege abban ragadható meg, hogy a világot megismerő, így ahhoz viszonyuló

egyén mint szubjektum többek között az anyanyelvével való tevékeny, alkotó kapcsolata révén válik azzá, aki. (...) A nyelv és beszélő viszonyában a megismerés és az önmegértés mozgásos jellege a legfontosabb”.

A nyelvről való beszéd tehát egyúttal a *nyelvvél* való beszélgetés. A nyelvhasználó reflexivitása itt magával a nyelvvel való azonosulási folyamatot jelenti: az, hogy önmagunk megalkotása nyelvi (dialogikus jellegű) Tolcsvainál azt is jelenti, hogy magával a Nyelvvél vagyunk képesek kommunikálni a nyelv által. Nyelv és Nyelvhasználó két külön „személy”: miközben értelmezik egymást, értelmezik önmagukat is. Ebben az értelemben a nyelvművelés egyszerre értékvonatkoztatás és az értékkel való azonosulás. A nyelvi sztenderd erkölcsi, intellektuális primátusa egyúttal valamiféle ontológiai magasabbrendűséget is jelent: Tolcsvai azt állítja, hogy a sztenderd hermeneutikai értelemben Másik, Idegen, aki (ami) az embertől függetlenül és az emberrel való kapcsolatában létezik. Tolcsvai „a” nyelvről mint Másikról beszél, amely azáltal közvetít értékeket, hogy értéket tulajdonítunk neki. Nehéz azonban elképzelni, hogyan létezhetnek például a stigmatizált nyelvváltozatok, egyáltalán a nyelvváltozatok – és hogy a másik felet se felejtjük el: hogyan létezhetnek nem-sztenderd beszélők. Pontosabban fogalmazva: a nyelvhasználó bizonyos nyelvhasználati módokat közösségiként értelmez, más nyelvhasználati módokat azonban nem, a közösséginek értelmezett nyelvhasználatnak értéket tulajdonít. A közösség felől nézve: a közösség a nyelvhasználók egy csoportjának nyelvéhez értéket társít, és ebben a nyelvben önmagát mint *közösséget* ismeri fel. A nyelvhasználati módok *minősítése* tehát az egyén és egyúttal a közösség önértelmezésének módja, s mint ilyen, Tolcsvai szerint elkerülhetetlen. A nyelvművelés tehát a nyelvhez való reflexív viszony: önértelmezési folyamat, amely nélkül nem lehetünk *ugyanazok*. A nyelvművelés-kritika az egyén végzetes magára maradottságát támogatja akaratlanul is.

A nyelvtudomány története itt az önmegalkotás, az önértés különféle „szempontjainak”, a nyelv értékvonatkoztatásainak története. Tolcsvai szerint az ókortól a 18. századig az egyetemes és múltjában kanonizált nyelvi eszmény adta meg a nyelv értékvonatkoztatásait. A 18. századtól a „*közös leszármazáson és közös, hagyományozott kultúrán alapuló népből létrejövő nemzet vált a nyelv egyik legfőbb értékviszonyítójává.*” A 20. század elején a nyelvi önreflexió válságba került, a válságot az analitikus nyelvfilozófia válasza oldotta meg: „*Ekkor a személyiség nyelvi meghatározottsága kerül előtérbe, a nyelv megkerülhetetlensége, az a fölismerés, amely szerint a világ megértése és egyúttal önmagunk megértése a nyelv által, azaz beszéd által, a másik megértése által lehetséges.*”

Ebben a megközelítésben egyfelől a politikai eseménytörténet (a Történelem) konstruál közösséget, másrészt a közösségből – mint entitásból – értékek vonatkoztathatóak el, ezekkel az értékekkel a nyelvhez való reflektív viszonyunk segítségével tudunk azonosulni, azaz a közösség az egyén fejében a nyelv által létezik mint sztenderd. Ez az identifikációs folyamat a következő stádiumokon keresztül történik Tolcsvai szerint: azonosulás a szakrálissal (univerzális közösséggel), azonosulás a nemzettel (lokális és organikus közösséggel), azonosulás a Másikkal (önmagunkkal mint individuummal). A kultúrtörténet tehát az individualizáció folyamata, amely a nyelv által és a nyelvvel való azonosulásokon keresztül megy végbe.

Tolcsvai elődjének Karácsony Sándort tekinti. Karácsony Sándor értelmezésében a nyelv a magyar lélek egyik megnyilvánulási formája, a nyelvben tehát meg lehet keresni, *mi* az, ami magyar (egyéltalán: ami nemzeti). Tolcsvai szerint Karácsony a „*magyar kultúrát*” és a magyar nyelvközösséget kölcsönviszonyban értelmezi, s ebben a kölcsönviszonyban „*a nyelv a kifejező, leképező közeg*”. A nyelvész az, aki ezt a leképező közeget vizsgálja, azaz kezében a lehetőség, hogy észrevegye a nyelven keresztül, hogy *mi* az, ami magyar. Ezek szerint a nyelvész a *kánon őrzője és egyben megalkotója*. A „hatástörténeti tudat” működtetéséhez, a múlt szövegeinek *szöveggént*, azaz azonosulási mintaként való felismeréséhez, az érték tulajdonításához autoritás szükséges. Ez az autoritás az iskola és az anyanyelvi oktatás, illetve a „közösség intézményei”. A nyelvész tehát bizonyos értelemben a társadalom papja. A fentiekben ismertetett gondolatmenethez kapcsolódva: a nyelvész az, aki, miután professzionális módon folytat dialógust a nyelvvel, képes felismerni és megalkotni a nyelvben önmagát és a közösséget is. A nyelvész tulajdonképpen közösségteremtő, hiszen a nyelvhez való reflexív viszony által felismeri, hogy *mi* beszél a nyelvet, továbbá képes felismerni azt is, hogy mely szöveg, nyelv az, amelyben és amely által a közösség beszél el magát, e szövegeket a közösség elé tarthatja, mint tükröt, amelyben a közösség meglátja és ezáltal fenntartja önmagát.

*Sándor Klára: A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája:
az emberek nyelvhasználata*

A nyelvnek Sándor Klára szerint kizárólag közlő és identitásjelző funkciója van. Az, amit nyelvként képesek vagyunk azonosítani, nem lehet hibás, diszfunkcionális, mert ebben az esetben nem nyelvként értelmeznénk. A sztenderd közlő és identitásjelző funkciója nem több, vagy hatékonyabb

más nyelvváltozatokénál: különbözősége pusztán abban rejlik, hogy a személyes identitás más formáját, aspektusát jelzi.

Az előíró szellemű nyelvművelés Sándor szerint patológikus folyamatokat indított el a társadalomban. Egyfelől a nem-nyelvészek nem tudják, mi az a nyelvtudomány, nem ismerik el a nyelvészek kompetenciáját nyelvi kérdésekben, mert a nyelvészetet tévesen a nyelvműveléssel azonosítják. Másfelől azonban – és ez talán Sándor szerint is lényegesebb, a normatív nyelvművelés csaknem évszázados hagyománya beágyazódott a laikus tudásformákba is: folklorizálódott. Az a nézet, miszerint egyes nyelvhasználati módok morálisan, intellektuálisan magasabb rendűek, mint más nyelvhasználati módok, azt eredményezte, hogy *„az emberek a nyelvhasználatot nem szimbolikus, hanem indexikus jelzésnek tekintik, azaz úgy képzelik, hogy az emberek beszédének sajátosságai valamiféle belső összefüggésben vannak az emberek jellemével és szellemi képességeivel.”* Ez a nézet az alapja a nyelvi diszkriminációnak. A normatív nyelvművelés azonban Sándor szerint nemcsak morálisan és intellektuálisan preferál egyes nyelvváltozatokat (legfőképpen a sztenderdet), hanem etnikai alapon is. A laikus nyelvi diszkrimináció esetében a *„másik forrás a magyar kultúrának az a szelete, amely a magyar történelemre, magyar irodalomra vonatkozó népi tudás részeként él. A magyar nyelv szentségnek tekintése szorosan egybefonódott a mai magyar nemzettudattal.”* Az „írástudónak” Sándor szerint is felelőssége van, a nyelvész nyelvfelfogása az oktatási rendszeren és más médiumokon keresztül ugyanis lassan népi hiedelemmé válhat.

Sándor Klára ezért fontosnak tartja, hogy a nyelvtudományt elhatárolja egyrészt a preskriptív nyelvműveléstől, másrészt a laikus nyelvészettől. Sándor szerint a „laikusok” nem veszik komolyan a nyelvtudományt: a nyelvhasználaton alapuló diszkrimináció csökkentésének, felszámolásának legfőbb nehézsége a *„szakadék nyelvészek és nem-nyelvészek között.”*

„A jelenség egyik oka lehet, hogy az emberek nemcsak a politikához, gazdaságirányításhoz, a focihoz és az oktatáshoz értenek, hanem a nyelvhez is. (...) A nem nyelvész (...) úgy véli, hogy a nyelvész biztosan nagyon helyesen beszél és/vagy nagyon sok idegen nyelvet tud. Általában azonban föl sem merül, hogy az ő nyelvészeti tudása más jellegű, esetleg kevésbé kidolgozott (neadjisten téves) lehet, mint a hivatásos nyelvészeké.”

A nyelv vagy a nyelvhasználat befolyásolásának igénye tehát társadalmi mechanizmus: a „hatalomra került csoport” saját nyelvváltozatát igyekszik sztenderdként, azaz univerzális nyelvként elfogadtatni. A nyelvművelő ilyen értelmezésben a „hatalomra került csoport” egyik tagja, aki nem tudós, hanem saját csoportérdekei által vezérelt „naiv” politikus. A nyelvtudomány tehát Sándor szerint egyfe-

lól a nyelv működésének professzionális ismeretét jelenti, másfelől azonban a tudománynak társadalmi szerepet is szán. Miután a nyelvész vizsgálódásai, tanulmányai alapján látja, hogy a nyelvhasználati módok, variánsok funkcionálisan egyenlőek, el kell mondania a nem-nyelvészeknek is.

„Abban a korban, amikor a faj, a bőrszín, a vallás vagy a nem alapján történő hátrányos megkülönböztetés nyilvánvalóan nem fogadható el, a nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája az emberek nyelvhasználatában történő diszkrimináció. (...) A jelenség nyilvánvalóan nem egyetlen okra vezethető vissza, hanem okok egész összefüggő rendszerére.”

A nyelvész az a felvilágosult szakember, akinek kötelessége előmozdítania azt, hogy ledőljön „a társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”, vagy legalábbis mérsékeltebbé váljon a nyelvi kirekesztés. Sándor ezt konkrét tevékenység keretei között képzei el. Nyugat-európai minták alapján fel kell világosítani az embereket:

„Itt is szükség lenne olyan népszerű könyvekre, amely a nyelvi megbélyegzés nyelvi megalapozatlanságát mutatja be, valamint ismeretterjesztő programokra a nyelvi hátrányok csökkentése és a diszkriminatív gondolkodás megszüntetése céljából.”

A nemzet, etnicitás, noha részét képezi a nyelvváltozatokhoz társított „identitásjelző” funkcióknak, Sándor ezt káros, manipulatív, kirekesztő jelenségnek tartja. A nemzeti sztenderden keresztül definiálódó nemzetkép Sándor szerint „az uralomra került csoport” reprezentációja. A sztenderd, „a” magyar nyelv megkülönböztetettsége, értékekkel való felruházása anakronisztikus, vagy legalábbis 19. századi jelenség. A szociolingvisztika a nyelvváltozatokat egyenlőnek tekinti, a nyelvhasználók által a nyelvváltozatoknak tulajdonított jelentéseket azonban felülbírálja egy egészséges-patologikus kontinuum mentén. A „nemzeti”, „etnikai” alapon definiálódó nyelvhasználati módok a társadalom számára károsak, a nyelvész beavatkozással (ismeretterjesztéssel, esetleg törvénykezéssel) módosíthatja a nyelvet: változtathat a nyelvhasználók által tulajdonított jelentéseken.

Sándor Klára szerint tehát a „nemzet” egy rejtett dimenziója az egyenlőtlenségeknek, olyan folklorizálódott tudás, amely reflektálatlan archaizmusként működik a nyelvhasználatban és a nyelvhasználókban, és amely a demokratikus, felvilágosult közösségekben nem létezik. Sándor nyelvészként azt szeretné megszüntetni, amit Billig banális nacionalizmusnak nevez. Annak ellenére, hogy nyelvészként elfogadja, hogy a nyelvhasználati módok azáltal működnek, hogy a beszélők jelentéseket társítanak hozzájuk, nem fogadja el, hogy a nyelvhasználati módoknak tulajdonított presztízs is része ennek a jelentésnek.

Grétsy László: Nemzetközpontú nyelvművelés;
Nyelvhasználat és nemzeti tudat

„A nyelv csupán jelrendszer, eszközkészlet, mégpedig egy csodálatos, hihetetlenül gazdag eszközkészlet, amelyről, ha feladatommak tekinteném, csak szuperlatívuszokban szólhatnék, órákig zengve dicséretét. Áradozhatnék hangrendszerünk változatos, színes voltáról; szóincsünk gazdagságáról; a szóhasználatunkban rejlő hatalmas energiákról; ragozási rendszerünk szintetikus tömörségéről, mondatépítésiünk gazdaságos voltáról (...); szabadnak mondott szórendünk ezernyi finom kifejező árnyalatáról, hangsúlyozásunk, hanglejtésiünk, hangképzésiünk határozott karakterű, a megértést megkönnyítő, jól elősegítő voltáról. Ez a nyelv a maga nemében tökéletes, ráadásul szakadatlanul fejlődik, gazdagodik minden ízeiben, minden elemében – és egészében is.”

A „mi a nyelv?” kérdés megválaszolása ezek szerint – a szövegben legalábbis – nem tehető meg anélkül, hogy legalább pár szót szentelnénk a „milyen a nyelv?” kérdésnek is. Érdeemes megfigyelni a jelzőket: *változatos, színes, gazdag, gazdaságos, szabadnak mondott, határozott karakterű* stb. Szinte kirajzolódik előttünk egy karakter, Grétsy megszemélyesíti a nyelvet. A nyelv csodálatunk tárgya. Grétsy előadásában számos más szerzőtől idéz nyelvre vonatkozó megállapításokat. Ezek közül csak néhányat idézek: „A nemzeti léleknek a nyelv a teste.” „Az anyanyelv a nemzetnek az, ami fognak a zománc.” „Szívében él a nemzet.” A nyelv tehát a nemzet teste, szíve, fogzománca. A nyelv metaforái sajátos definícióknak tekinthetők. A nyelv itt bemutatott érzékiége egyfelől testiségében nyilvánul meg, másfelől abban, ahogyan fentebb az „eszköz” valószínűs verbális ékszerhalommal lett felcícomázva. Grétsy nem meghatározza a nyelvet, hanem megtestesíti, megszemélyesíti.

Grétsy pontosan definiálja a nemzetet: Hódi Sándor meghatározását idézi, a Magyarok IV. Világkongresszusán tartott előadása alapján:

„Az a meghatározás, hogy magyar az, aki annak mondja magát, önmagában véve nem eleendő. A nemzethez tartozás közösségi sorsvállalást jelent. A magyarság esetében ez a magyar nyelv tudatos ápolását, a szokások és hagyományok őrzését, a történelmi múlt vállalását, és legfőképpen a magyarság erősödésére, gyarapodására, boldogulására irányuló törekvést.” Grétsy ehhez a következőket fűzi: „Hódinak ahhoz a megállapításához, amely szerint nem elégséges, nem fogadható el a „magyar az, aki annak mondja magát” meghatározás, úgy érzem, hozzá kell tennem – nem cáfolatul, hanem megerősítésül – a Csóóri Sándor által ugyancsak ez említett nemzetstratégiai tanácskozáson az annak ünnepi megnyitójában mondottakat is: „Magyar az, akinek gondot okoz magyarsága.”

Mindezek alapján a nemzet szorongásközösség, nem lehetünk magyarok anélkül, hogy ez ne jelentene számunkra valamilyen személyes problémát. Mi lehet a baj, ami Grétsy szerint mindannyiunkat személy szerint fenyegeti? Mielőtt megkísérelném megkeresni a szövegben a lehetséges válaszokat, még egy nemzet-definíciót idézek a szerző közismertebb, *Nemzetközpontú nyelvművelés* című írásából. Itt Glatz Ferenc meghatározása szerepel:

„A nemzetfogalom eddigi értelmezéséből fokozatosan száműzni kell a gazdasági (nemzetgazdasági) és az állami (nemzetállami) alapelveket. A nemzet, elsősorban kultúr-nemzet, nyelvi, hagyománybeli azonosságú emberek közössége.”

Ezek szerint a nemzet tulajdonképpen kinyilatkoztatás: az, aminek egy meghatározott autoritás (például az Akadémia elnöke, Csoóri Sándor stb.) állítja. Glatz szerint a fogalomból kell fokozatosan száműzni az államot és a gazdaságot azért, hogy a „valóságban” fokozatosan megteremtődjön a kultúr-nemzet. A nemzetközpontú nyelvművelés „forradalmisága” a nyelvművelés államhatárokon túli kiterjesztésére tett javaslatában áll. Az „államnemzet” definíció „fokozatos” visszaszorulása az államhatárok fokozatos elmosódására tett javaslat. A „határrevízió” természetesen nem politikai, hanem kulturális téren értendő: a szerző a nyelvközösség egységesítésére tett javaslatot.

Ami itt körberajzolódik, kevésbé absztrakt, szinte tárgyyszerű, fizikai kontaktus alakítható ki vele. A fizikai és pszichés értelemben vett érzékiség nemcsak a nyelv, hanem a közösség meghatározásában is jelen van. A Grétsy által elképzelt közösség tehát egyfelől sors- és szorongásközösség, valami olyasmi, amelyet közösen átélt érzelmek tartanak össze, másfelől testek közössége, amelyek együtt munkálkodnak egymás fennmaradásán. S ha e megközelítéshez vagyunk kénytelenek illeszteni a Glatz-idézetet: a nemzet továbbá olyan mágiikus közösség, amelyet vezetői kinyilatkoztatással formálnak meg (át).

Grétsy többször megemlíti szövegeiben, hogy a nyelvűvelés, nyelvtudomány egyik aktuális feladata az erős angol nyelvi hatások ellen felvértezni a nyelvet. Az angol-amerikai gyarmatosító törekvések ellen azonban nemcsak a nyelvet kell védeni, hanem a nyelvtudományt is:

„Köztudomású, hogy az amerikai és angol nyelvészek körében nagyjából a huszadik század közepére uralkodóvá vált az a szemlélet, amely szerint minden, a nyelvhasználat során felmerülő változat kifogástalan, nincs nyelvészeti alapja a helyes és helytelen formák megkülönböztetésének. A nyelvtudomány művelői nagyjából akkor szakadtak két pártra, tömörültek két táborba. Az egyik táborba tartozók valóban művelik is a nyelvet, a másik táborba tartozók megelégszenek a vizsgálattal, leírással, s nem is tekintik tudományos tevékenységnek, ami ezen túlmegy. Hogy

mennyire nem új ez a nézet, arra csupán az egyik legszélesebb látókörű nyelvtudósnak, Bárczi Géának negyedszázaddal ezelőtti írt véleményét idézem: (...) „A szakember kilépve tudománya szűk kereteiből, érzéketlen közömbösségét átviszi a nyelvnek mint műveltségünk alapjának, nemzeti létünk egyik legfontosabb zálogának megítélésébe, egy csoportba kerül a nyelvi öntudattal nem rendelkező, kényelemszerető laikusokkal, akik rideg értelenséggel viselgetnek anyanyelvünk gyakorlati kérdései, szépsége, esztétikai értéke, jövőjének sorsa iránt (...). Amióta rohamosan növekszik az amerikai és az angol hatás, egyre több az ilyen nyelvész.”

Grétsy szerint a deskriptív nyelvszemlélet idegen fejlemény a magyar nyelvtudományban, az angol nyelvi, nyelvtudományi gyarmatosítás eredménye. Ameddig nem létezett angol nyelvterületen deskriptív nyelvtudomány, addig a magyar nyelvészközösség is egységes volt. Grétsy a nem-normatív nyelvészetet kizárja a magyar nyelvtudományból: idegen részként értelmezi a nemzettestben, amely megfertőzött néhány (egyre több) nyelvész kollégát. Figyelemre méltó, hogy Grétsy (Bárczi) szerint azok, aki egyenrangúnak tekintik a nyelvváltozatokat, azt nem veszik észre, hogy egyes változatok, vagy egyetlen változat *szébb*, mint a többi – a nyelv szépsége hagyja őket érintetlenül. A nyelv szépsége, érzékisége, ami cselekvésre buzdít.

Érdekes megfigyelni, hogyan húz a szerző határt a laikus és a szakember között. A nyelvész az idézett szöveg szerint a nemzet öntudatos építője, őrzője, azért, mert a nyelven keresztül a nemzettel kerül (alkotó) kapcsolatba. Ezek szerint, minél inkább magyar valaki, annál inkább nyelvész – és fordítva. Ha a nem-normatív nyelvészek nemzeti hovatartozását Grétsy nemzetkonceptiója alapján kell megítélnünk: kétséges, hogy a nem-normatív nyelvészek tekinthetők-e a nemzet tagjainak.

A nyelvész és a nyelvtudomány társadalmi szerepe

Láthatóvá vált, milyen módon kerül kölcsönviszonyba nyelv, nyelvész, nyelvtudomány és közösség, hogy a nyelvtudományon keresztül és általa miképpen szükséges különféle azonosságokat és önazonosságokat megteremteni. Nyelv-nyelvész-közösség kölcsönös, egymást meghatározó kapcsolata, úgy tűnik, olyan univerzumot hoz létre – a nyelvtudományt – amelyben nincs helye szakmai vitáknak. Ha ugyanis a nyelv mibenléte a vita tárgya, a nyelv és a közösség mibenléte is vitatható, a nyelvész-művelés szövegeiben (a szociolingvisztikát is ide értve) a nyelvész szerepe nem mondható el közösség- és nyelvdefiníció nélkül és így tovább. Éppen ezért az egyes szövegek szerzői – miután nyelvet, közösséget és nyelvészt teremtenek – nem tartoz-

hatnak egy olyan közösségbe, amelyet nem ők maguk hoztak létre, hiszen számukra az nem közösséggént értelmezhető, az elemzett szövegek szerzői nem tekintik kollégáknak egymást, ezt nyíltan ki is mondják.

A közösségkoncepciókra épülnek a tudományképek és tudósszerep-felfogások. Balázs Géza nyelvésze orvos, terapeuta, aki szaktudásából adódóan minősít nyelvi jelenségeket károsnak vagy hasznosnak. Nem pusztán a nyelvet, a társadalmat is gyógyítja. Tolcsvai nyelvésze pap, a nyelvi kánon, a közösség és az értékek őrzője. Sándor Kláráé a felvilágosult szakember, aki mentes az archaikus, kirekesztő nyelvhasználati babonáktól. Grétsy nyelvésze egyszerűen hősszerű és feddhetetlen erkölcsű lovag: furcsa módon egyszerre őrzője a nyelvhez társított szakrális értékeknek és buja érzékiségnek.

Mindezek ellenére mégis „a” nyelvtudomány szövegeiről beszélünk. Az elemzett szövegek annyiban egy diskurzus termékeinek tekinthetők, amennyiben a nyelvtudomány rendelkezik általa elfogadott tudományos orgánumokkal, egyetemi, főiskolai tanszékekkel, akadémiai intézettel stb., ugyanis egyetlen szerző sem függetleníti magát, sem másokat intézményi tekintetben a nyelvtudománytól. Ezen túlmenően azonban – és ez a nemzetkoncepciók elemzése esetében lényegesebb szempont – a fentebb bemutatott nyelv-, nyelvész- és közösségkoncepciók nem különböznek egymástól, amennyiben mindegyikben felmerül a nyelvész részéről a nyelv és a nyelv feletti kontroll elvesztésének félelme, ahogyan Hölderlin fogalmazott: „idegenek között elveszítjük a nyelvet”.

Az „idegen” azonban, mint láthattuk, az elemzett szövegekben különféle alakokat ölt. Balázs Géza a Technikát és a Gazdaságot látja irányíthatatlannak és fenyegetőnek, Tolcsvai Nagy Gábor a Történelmet és az ember ösztönvilágát, Sándor Klára magát a nacionalizmust, Grétsy László az „idegen” nyelveket. A nyelvész, aki társadalmi szerepet vállal, kénytelen valamilyen módon jelentést adni saját magának és a közösségnek is, enélkül ugyanis tudományának tárgya eltűnne, ő maga pedig nem-nyelvesszé válna. A fentebb bemutatott szövegek talán meggyőzően ilusztrálják a kelet-európai nyelv és közösségkoncepciók jellegzetességeit, elképzelhető, hogy a nyelvtudomány terében történő változások éppen e koncepciók „koncepció voltának” reflexiói. A kelet-európai nemzet-elképzelések sajátosan etnikus színezete, ill. a nemzeti nyelv, egyáltalán a nyelv lényeges szerepe ezekben az elképzelésekben, mint láthattuk, valóban fontos (ennek kritikája pl. Sándor Klára által, nem jelenti azt, hogy a jelenség nem létezik), azonban a nyelv etnicitása és az etnicitás nyelvisége többféle módon íródhat egymásra. Tolcsvai és Grétsy álláspontja éppen úgy nem összeegyeztethető, mint Balázs Gézáé és Sándor Kláráé.

KOVÁCS ÉVA – KRIZA BORBÁLA*

Külföldiek és más „idegenek” a magyar sajtóban az 1945-ös, az 1990-es és a 2000-es évben¹

A mikor a „Magyar lakosság befogadóképessége” című kutatásban az 1945–2000 közötti sajtóanyag gyűjtéséhez kezdtünk, még nem gondoltunk arra, hogy a cikkeket kvantitatív módszerekkel is feldolgozzuk. Mikor azonban a kigyűjtés végén kiderült, hogy 6000 cikk került a – később már ráadásul le is szűkített – mintába, úgy döntöttünk, hogy szakmailag nem volna védhető, ha ekkora forrásból nem készülne legalább egy kvantitatív áttekin-tés. Mivel azonban a kutatás pénzügyi tervét és időbeli ütemezését kisebb adatbázisra és kvalitatív elemzésre alakítottuk ki, nem volt lehetőségünk arra, hogy a teljes sajtóanyagot ily módon is feldolgozzuk. Ezért azt a megoldást választottuk, hogy a két legfontosabb sarokévet, valamint a kigyűjtés záróévéét vetjük kvantitatív vizsgálat alá.

E három évfolyam kiválasztása mellett több érv is szólt. 1945 és 1990 rendszerváltó évek, melyek ugyanakkor még tükrözik a megelőző időszakok szellemét; a 2000-es év pedig az adatbázisunk záró évfolyama, azaz az idegen-ség jelenkori sajtóképe rajzolódik ki belőle.

Mivel tágabb sajtókutatásunk elsősorban kvalitatív szemléletű, azaz a magyar nyilvános közbeszédnek a külföldiekkel és idegenekkel kapcsolatos viszonyának a második világháború lezárulásától 2000-ig tartó alakulását kívánja rekonstruálni, a kvantitatív feldolgozással csupán olyan alapvető kérdésekre kerestük a választ, mint például hogy kik jelennek meg idegenként (azaz

* A sajtóanyagot Farkas Attila, Mund Katalin és Vidra Zsuzsanna közreműködésével gyűjtöttük össze.

¹ A kutatás „A magyarországi bevándorlás okai és következményei” c. NKFP-projekt C. 6. alprogramja keretében folyt 2003–2005 között. A projektet a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete gondozta.

a többségtől megkülönböztetett csoportként) illetve külföldiként (azaz idegen állam polgáraiként) a sajtó hasábjain. Továbbá arra is kíváncsiak voltunk, hogy a róluk szóló híreket mely helyen és milyen tálatásban közlik az egyes sajtótermékek, valamint, hogy milyen témákban milyen szereplőket vonultatnak fel az „idegenség”, a „külföldiség” ábrázolására – azaz mekkora a földrajzi, a politikai és a társadalmi horizontja a sarokévek sajtónyilvánosságának. Egyszerű kérdőívünk segítségével arra is választ kerestünk, hogy a külföldiek, illetve más, idegenként ábrázolt csoportok és a „magyarok” közötti viszonyt milyen stílusban és hangvételben tárgyalja a sajtó – azaz milyen attitűdök sugároz olvasóközönsége felé. Kísérletet tettünk arra, hogy e kérdést más módon is kvantifikáljuk: rögzítettük egyrészt azt is, hogy a cikkek milyen alá-, fölé-, illetve mellérendelési viszonyokat ábrázolnak a „magyarok” és az „idegenek” között, valamint, hogy mennyiben általánosító, sztereotipizáló a cikkek „idegen”-képe. Végezetül fontosnak tartottuk a kvantifikálásra azt is, hogy van-e „hangja”, „arca” az idegennek – azaz aktívan részt vehet-e saját sajtóbeli képének kialakításában.²

Az újságcikkek elemzése azon az általános kérdésen túl, hogy hogyan szerepel a külföldi és a belföldi „más” a magyar sajtóban, arra is választ keres, melyik irányba fordul a magyar közvélemény figyelme e három sarokévből. Így a legtöbb esetben kiviláglanak a magyar bel- és külpolitika szemléletváltásai, a magyar társadalom belső „idegenjeivel” (romákkal, zsidókkal, svábokkal és más marginális csoportokkal) szembeni attitűdök változásai is. Ugyanígy a vizsgálat néhány társadalomtörténelmi adalékkal is szolgálhat az 1945-ös és az 1990-es év eseményeivel kapcsolatosan.

Kvantitatív elemzésünk ahhoz is segítséget adott, hogy megalkothassuk az idegenség és a külföldiség 1945 utáni magyarországi diskurzusának szótárát, diskurzus-csoportjait és témáit. Együttal e sarokpontok közé kifeszíthetők a későbbiekben már e szótár segítségével kialakított aldiskurzusok, melyeket később kvalitatív módszerekkel is elemezhetünk.

² A kérdőív alapjait egy korábbi sajtóelemzésből vettük át (Barotányi Zoltán, Hanich András, Kovács Éva, Máté Dániel, Messing Vera és Schmidt Andrea: *Bábu vagy félisten? Hatásköri viták a magyar sajtóban*, PTI: Budapest, 1991), továbbá nagy segítségünkre szolgált, hogy Messing Vera a román sajtóbeli megjelenítésével foglalkozó több kérdőívét is a rendelkezésünkre bocsátotta, amit ezúton is köszönünk. Mindazonáltal a kérdőívért a felelősséget magunk vállaljuk.

1. A mintáról

Mintánk sajnos egyenetlen: jóval több cikkünk van 1945-ből (456 darab), mint 1990-ből és 2000-ből (151 és 195 darab). Ez nem jelenti azt, hogy 1990-ben és 2000-ben kevesebb cikk jelent meg ebben a témában, csupán „kisebb merítés-sel” dolgoztunk, kevesebb sajtóterméket választottunk ki (lásd 2. táblázat), valamint a cikkek kiválasztásánál szigorúbb szűrőt alkalmaztunk, emiatt került ki-sebb számú elem e két évfolyamba.³ Az évszám szerinti alminták eltérő aránya miatt az elemzés során többnyire súlyozott mintát használtunk.

1. táblázat. A minta évkörök szerinti eloszlása (%)

1945	456	56,9
1990	151	18,8
2000	195	24,3
Összesen	802	100

Ahogy a sajtóadatbázis egészébe, úgy ebbe a mintában is különböző mű-fajú sajtótermékek cikkei kerültek. A mintában szereplő újságcikkek eloszlá-sát a 2. táblázat tartalmazza.⁴ A mintavétel (cikkek kiválogatása), a kódolás szá-mos szubjektív elemet hordoz, így egy ilyen adatbázis elemzése csupán óva-tos következtetésekre, illetve inkább tendenciák vázolására nyújt lehetőséget a kutató számára.⁵ E három vizsgált év számos sajátos karakterrel rendelkezik

³ A kigyűjtéskor – melyet az 1945-ös évvel kezdtünk – ugyanis jóval kevesebb cikkre számí-tottunk, mint amennyit valójában találtunk. Ekkor még minden 10. nap sajtóanyagát be-vontuk a mintába. A '45-ös minta alapján azután kénytelenek voltunk ritkítani a későbbi évkörökre a mintát.

⁴ A sajtóadatbázishoz készült tanulmány részletesebben foglalkozik azzal, hogy milyen szem-pontok szerint válogattuk a cikkeket, valamint, miért ezek a napi- és hetilapok kerültek az adat-bázisba. Lásd: Kriza Borbála – Vidra Zsuzsanna: Az „idegen”, a „külföldi” jelenléte a magyar sajtó-ban 1990 és 2000 között. Általános megjegyzések a Xenofóbia-kutatás sajtóadatbázisához. Budapest: Kézirat, 2003. Az 1945–1990 közötti sajtótermékeket az alábbi kézikönyv alapján választottuk ki: Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest: Sajtó-ház, 2001. A mintába a legjelentősebb országos terjesztésű napi- és hetilapokat vontuk be. Nem foglalkozunk a vidéki lapokkal, lokális jellegük miatt: olvasóközönségük egy adott me-gyéhez, régióhoz kötődik, a cikkek elemzése egyrészt helyi tudást igényelne, másrészt kevésbé általánosítható az ország egészére. Eltekintünk továbbá a nagyon népszerű, ám anyagában a té-mánk szempontjából sok esetben szegényes bulvárlapok elemzésétől is.

⁵ A napilapok esetében minden naptári hónapban egy lapszámot néztünk át tüzetesen, ezen lapszámok kiválasztása a következők szerint történt: az év első hónapja első hetének hétfő-jén, majd a második hónap második hetének keddjén stb., megjelenő lapszámok cikkei ke-rültek a mintánkba. A hetilapok esetében hasonló logika szerint haladva, minden negye-dik lapszámot elemeztük, eszerint évi 12–13 lapszám cikkei kerültek az adatbázisba.

(háború vége, rendszerváltás, stb.), amelyből sokkal inkább egy-egy pillanat-képet rögzíthetünk, mint hogy általános érvényű igazságokat vonjunk le a magyar sajtó idegenekkel kapcsolatos attitűdjével kapcsolatosan.

2. táblázat. Újság neve (cikkek száma –%)

Élet és Irodalom	39	4,9
Független Magyarország*	18	2,2
Haladás*	9	1,1
Hazánk*	1	0,1
Hócipő	16	2,0
HVG	141	17,6
Kis Újság*	49	6,1
Kossuth Népe*	54	6,7
Ludas Matyi*	31	3,9
Magyar Nemzet	130	16,2
Népszabadság	66	8,2
Reggel*	16	2,0
Szabad Nép*	74	9,2
Szabadság*	38	4,7
Új Magyarország	40	5,0
Világ*	19	2,4
Világosság*	26	3,2
Szabad Föld*	15	1,9
Nők Lapja	20	2,5
Összesen	802	100

A*-gal jelölt sajtótermékek az 1945-ös, a többi az 1990-es és 2000-es évfolyamban szerepelnek (kivéve az Új Magyarországot, amely 2000-ben már nem létezett).

2. A cikk címe, a cikk helye a lapban és a szerző

2.1 A cikk címe

Nyilvánvalóan az újságolvasó egy cikkhez annak címén keresztül jut el, vagyis fontos, hogy mit tükröz maga a cím. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a cikk címe mennyire lényegkiemelő, mennyire kiragadott, esetleg egyenesen torzító. Az esetek túlnyomó többségében (60%) a cím megfelel a cikk tartalmának és valóban annak lényegi mondanivalóját kiemelve hívja fel az olvasó figyelmét. Csupán 5 százalékban találkoztunk a cikk tartalmának ellentmondó, azt torzítva bemutató címet. Ez természetesen adódik a mintavételből is, hiszen a bulvárlapokat nem vontuk be az elemzésbe.

2.2 A cikk helye a lapban

A cikkek többnyire a kül- illetve a belpolitikai rovatban találhatók (35%), ez különösen a 2000-ben megjelent cikkekre igaz. Magyarország az ezredfordulóra nyilvánvalóan kilábalóban van korábbi elszigetelt státuszából. Nagyon sok külföldivel, idegennel kapcsolatos cikk van a rövid híreket tartalmazó rovatban (17%), melyek mögött elsősorban MTI hírekre kell gondolnunk. Ezek aránya az átmeneti, 1990-es évben – mikor szimbolikus jelentősége volt a világra való nyitásnak – a legmagasabb.

2.3 A cikk szerzője

Az általunk vizsgált cikkek szerzőinek többsége állandó státuszú újságíró (40%), valamint szerkesztő (2%). Elenyészően kevés a külföldi szerzők aránya (2%). A szerzők 8%-a a külsős újságíró, illetve külsős publicista/értelmiségi, ez utóbbi növekvő tendenciát mutat 1945, 1990 és 2000 között, s egyúttal jelzi a téma egyre közéletibbé válását is. 2000-ben már több olvasó is hozzászól a külföldiekkel, idegenekkel kapcsolatos témákhoz. Ebben az évben születik a legtöbb témával összefüggő olvasói levél, de még így is csekély arányban: az összes 2000-es cikk mindössze 2%-ának szerzője az olvasó.

3. A cikkek műfaja, témája

3.1 A cikk műfaja

A cikkek túlnyomó többsége mind 1945-ben, mind 1990-ben hírösszefoglaló, híranalízis (47,3% illetve 34,7%), 2000-re azonban szerepüket a tudósítások veszik át. Ezek a számadatok a média helyzetének gyökeres megváltozását is mutatják: míg 1945-ben és 1990-ben a külföldi témájú híreket csak erős szűrőn keresztül, központilag terjeszthették a lapok (párthatározatok, illetve nagyhatalmi nyomások eredőjeként), addig 2000-re a külföld(i)ről szóló hírek is demokratizálódtak, valamint a híryanagok gyűjtése az információáramlás felgyorsulásával könnyebben hozzáférhetőbbé vált. Másfelől, a hagyományos hírösszefoglalók helyét – nemcsak a nyomtatott, de vélhetően az elektronikus médiában is – ma a közvetlenebb, „első kézből szerzett” információk foglalták el. Erre enged következtetni az is, hogy az interjú műfaj 8,2%-ra tornássza fel magát 2000-ben (lásd 3. táblázat).

3. táblázat. Cikkfajta mőfaja (%)

	1945	1990	2000
hírösszefoglaló, hír	47,3	34,7	16,9
tudósítás, riport	19,6	8,5	30,9
tárca, jegyzet	10,1	16,8	4,1
híranalízis	6,0	10,0	8,2
interjú	3,5	6,8	8,2
külsős vélemény	1,3	2,6	8,7
vezércikk	5,7	3,2	2,6
háttéranyag, dokumentum	1,3	4,7	4,1
olvasói levél	0,3	1,2	5,5
közlemény, nyilatkozat	0,9	2,1	3,5
lapszemle	0,3	3,2	1,5
szerk. kommentár	2,5	0	2,6
karikatúra, vicc	0	4,1	0,6
vita	0,3	0	2,6
hirdetés	0,3	0,6	0
összesen	100	100	100

3.2 Legfontosabb témák

A cikkben fellelhető három legfontosabb témára kérdezett rá a kérdőív. A külföldi szereplők természetesen elsősorban a nemzetközi politikai kapcsolatokkal foglalkozó cikkekben bukkannak fel (18,7%). Érthető módon, szintén nagyon sok gazdasági témájú cikknek volt külföldi vonatkozása, s ez fokozottan igaz a rendszerváltás utáni évekre. A világra való természetesebb nyitottságot és egy stabilizálódó országot tükröz az a tény, hogy a 2000-es cikkek között találjuk a legtöbb kultúrával, gazdasággal és turizmussal foglalkozó írást. Igaz, ebben az évben születik a legtöbb, tiltott migrációról (illegális határátlépőkről, menekültekről) szóló újságcikk is.

A szomszédságpolitika volt az 1945-ös év leggyakoribb, külföldiekkel kapcsolatos témája, ennek oka nyilvánvalóan a háború utáni viszonyok újrarendeződése, a szomszédos országokban élő magyarok ügyeinek napirenden tartása, a határkérdések megoldása lehetett. A szomszédság-politika szembe-tűnően alacsony aránya a 2000. évben arra enged következtetni, hogy – szemben az 1945-ös és az 1990-es évvel – mára a szomszédos országok általában véve is a sajtóhorizont szélére kerültek. (Erre számos, az adatbázisunkból nem bizonyítható magyarázatot is adhatunk: a magyarországi nacionalizmus felerősödésétől egészen Közép-Európa szerepének csökkenéséig.)

A vendégmunka témája szinte teljesen hiányzik az általunk vizsgált magyar sajtótermékekből, még 2000-ben is a cikkeknek csupán 1,8%-a tárgyalja ezt a kérdést.

4. táblázat. A cikk legfontosabb témája (%)

	1945	1990	2000
nemzetközi politikai kapcsolatok	21	17,3	17,4
gazdaság	11,2	22	19,8
szomszédság-politika	22,9	14,2	9,5
kultúra és oktatás	11,7	11,8	16,1
bűnözés	10,9	3,9	5
kényszmigráció	11,7	2	3,2
turizmus	0,5	5,1	6,1
szabad migráció	1,4	3,9	4,7
tiltott migráció	0	1,2	3,2
vendégmunka	0	0,4	1,8
egyéb	8,7	18,1	13,2
összesen	100	100	100

Az idegenség ábrázolásakor nem mindegy, hogy a médiában megjelenő események hol játszódnak (lásd 5. táblázat). Adataink alapján úgy tűnik, hogy ebből a szempontból 1945 volt a „legbezárkózóbb” év, melyben az „idegenek-ke” kapcsolatos események közel kétharmada Magyarországon, azaz az országhatárokon belül játszódtott le – itt voltak a külföldiek és itt voltak az idegenek is. Más országokból csak a cikkek 21,8%-ában jöttek hírek. Az 1990-es év ezzel szemben a „nyitás” és a „kapcsolatok” évének is tekinthető: a cikkek 30%-ában idegenekről és magyarokról egyaránt szó van. A 2000. évben pedig mintha megnőne az országhatárok szerepe: ez részben az akkor már közelgő Európai Unió csatlakozásunk témájának, részben a migrációs jelenségeknek és a turizmusnak köszönhető.

5. táblázat. Cikkből ábrázolt téma, esemény helyszíne (%)

	1945	1990	2000
Magyarország	64,7	44	45,8
külföld	21,8	22,6	30,9
külföld – Magyarország vegyesen	10,8	29,3	17
országhatár	0	2	5,2
eldönthetetlen	2,7	2	1,1
Összesen	100	100	100

4. A cikkek „idegen” szereplője

Számunkra az egyik legérdekesebb kérdés, kik azok az „idegenek”, külföldiek, akik a magyar sajtó számára említésre méltóak. Mely országokkal foglalkozik a közvélemény, illetve, mely országok állampolgárai szerepelnek a magyar sajtóban? Már a cikkek gyűjtésekor megpróbáltuk a lehető legtágabban értelmezni az idegenség fogalmát. Egy társadalom világra való nyitottsága, befogadókészsége összefüggésben áll azzal is, hogyan kezeli a marginális csoportokat. Így számos olyan cikk is bekerült a mintánkba, amelyben az „idegen” a többségtől eltérő életformájában (például hippik, homoszexuálisok, drogosok) vagy egyszerűen életkörülményeiben (szegény, hajléktalan, stb.) különbözik a „normálisnak” tekintett többségtől. Természetesen azokat a cikkeket is beválogattuk, amelyek a Magyarországon élő vallási és etnikai kisebbségek tagjaival foglalkoztak (svábok, romák, zsidók).

A 6. táblázat összefoglalja, hogy a külföldiek/idegenek mely csoportjai milyen gyakorisággal fordulnak elő az általunk vizsgált három évfolyam újságcikkeiben. A viszonylag nagy szóródás ellenére is kirajzolódik néhány érdekes momentum az országok/csoportok és évfolyamok eloszlásából.

A három évkört összevonva az első helyen a (volt) Szovjetunióval, illetve annak utódállamaival kapcsolatos cikkek szerepelnek (közel 12%). Ez azonban csak az 1945-ös és az 1990-es évekre jellemző, 2000-re a Szovjetunió helyét átveszi az Európai Unió és a nyugat-európai országok. Ez utóbbi kategóriába nem soroltuk bele Németországot (ahogy Ausztriát sem), figyelembe véve a német-magyar (és osztrák-magyar) kapcsolatok sajátos szerepét, valamint a szocialista időszak megosztott Németországát.

Az összevont rangsorban a második helyen szerepel Románia, amely nyilvánvalóan a magyar szomszédságpolitika első számú szereplője mindhárom vizsgált évben. Az 1945-ös évhez képest jól látható, milyen intenzíven kerül napirendre 1990-ben és 2000-ben is (4,5 és 4%). Meg kell jegyeznünk, hogy az 1990-es év cikkei reflektálnak a romániai forradalom még friss eseményére, továbbá a marosvásárhelyi konfliktusra is, Románia részben ezért is kerülhetett akkoriban az érdeklődés fókuszába.

1945-ben az egyik legnagyobb idegen-csoport a „disszidenseké” volt, vagyis mindazoké, akik Magyarországot különböző okok miatt elhagyták. Róluk – és természetesen azokról, akik később hagyják el Magyarországot – szól a magyar sajtó 1990-ben és 2000-ben is, de ezekben az években a téma nem távozásuk, hanem éppen a hazatelepülésük (és a magyarországi politikai, gazdasági életben betöltött szerepük), vagy korábbi külföldi pályafutásuk. A magyarországi kisebbségekről megle-

pő módon 2000-ben találtuk a legkevesebb cikket, azonban viszonylag egyforma súllyal vannak jelen 1945-ben és 1990-ben is. Ha összevonnuk azokat a cikkeket, melyekben Romániáról és a határon túli magyarokról van szó (ezek aránya erőteljesen megnőtt 2000-ben), és ezt szembeállítjuk a magyarországi kisebbségekkel és a többi szomszédos országgal kapcsolatos írásokkal (ezek aránya radikálisan csökkent 2000-ben), akkor 1945-höz és 1990-hez képest 2000-re az etnocentrizmus, a nacionalizmus előretörésének egyértelmű jeleit láthatjuk, melynek fő témáját nyilvánvalóan a legnagyobb lélekszámú, a határon túl élő magyar kisebbség, a romániai magyarság adja.

Míg az Egyesült Államok a rendszerváltás után fontos szerepet kap a magyar sajtóban, 1945-ben még igen kevés cikk foglalkozik vele, noha a Szovjetunióhoz hasonlóan fontos szerepet játszott a második világháború utolsó éveiben, Európában és Magyarországon is. A külpolitikai orientáció 1945-ben arányait tekintve is Kelet-Európa és a Szovjetunió felé húz, nyugati hírek lényegesen ritkábban jelennek meg.

Megdöböntő adat, hogy 1990-ben a romániai hírek aránya – vélhetően a már fent említett okok miatt – pontosan akkora, mint a szovjet utódállamé, a FÁK-é, mint ahogy az is, hogy Nyugat-Európát felerészben az egyesült Németország jelenti. Ebben az évben az USA is jóval gyakrabban szerepel a cikkeken, mint 10 évvel később.

Ezzel párhuzamosan 2000-re a magyar sajtó mentális „világtérképének” fehér foltjává válnak a Szovjetunió utódállamai, Csehország és Szlovákia, a volt Jugoszlávia új államai, valamint Lengyelország és Bulgária – egyszóval Romániát leszámítva az egész egykori Keleti Blokk. Mintha a sajtót a radikálisan megváltozott hivatalos külpolitikai orientáción túl belső tilalomfák is korlátoznák abban, hogy a szomszédba és Keletre pillantson: régióink és közelmúltunk lényegében eltűnt a sajtó világából.

A magyar külpolitikai perspektíva Európa-központúságát és relatív zártságát tükrözi az a tény, hogy a harmadik világ, valamint más kontinensek fejlett országai is szinte teljesen hiányoznak az írott médiából. Talán 2000-re indul meg egyfajta pozitív változás ezen a téren: egyre több cikk jelenik meg más kontinensek országairól. (Itt kell megjegyezni, hogy a statisztikai feldolgozásból kimaradt, de mi a kigyűjtésből már tudjuk, hogy a szocializmus alatti évek sajtótermékei természetesen ennél jóval bővebben tárgyalják a harmadik világbeli „baráti szocialista országokkal” való intenzív politikai kapcsolatokat.)

A „belső idegenek” közül a magyarországi zsidósággal rendre egyre kevesebbet foglalkozik a sajtó a vizsgált három évfolyamban, bár az ilyen témájú cikkek aránya közelít a többi magyarországi etnikai kisebbséggel kapcsolatos

cikkek összevont arányához. Így aztán elmondhatjuk, hogy a „zsidókérdés” a magyarországi zsidó lakosság számarányához képest felülreprezentálódik a médiában. Különösen igaz ez az 1945-ös évre, melyet természetesen az indokolhat, hogy ebben az évben szabadultak fel az utolsó koncentrációs táborok, valamint a német és a magyar náciizmus bűntettei (még) élénken foglalkoztatták a közvéleményt. Ez persze nem jelentett semmiképpen sem egyfajta „egyszólamúságot” a magyar sajtóban, hiszen ebben az évben a hazai kisebbségek – közülük elsősorban a németiség – is terítéken voltak.

Ezzel szemben sem a romák, sem más marginalizált csoportok (szubkultúrák, szociálisan marginalizáltak csoportjai) semmilyen formában nem jelennek meg 1945-ben – a roma holokausztról egyáltalán nem tudósítottak akkoriban az újságok. Az 1990-es években ezzel szemben a cikkeknek már 3,6%-a foglalkozik a hazai cigánysággal, s ez az arány 2000-re 6,1%-ra nő. Hasonló dinamika mutatható ki a marginalizált társadalmi csoportok média-képében is.⁶

A betelepültekkel, áttelepültekkel, a külföldi diaszpórákkal (kínai, afrikai) és a külföldi munkavállalókkal a magyar média szinte egyáltalán nem foglalkozik. Annak ellenére, hogy 1990 óta több tízezer kínai él Magyarországon,⁷ szinte alig találtunk Kínával (kínaiakkal) kapcsolatos cikkeket, ami egy újabb bizonyíték arra vonatkozóan, hogy bár nyitottabb az ország a világ felé, de a saját környezetünkben élő külföldiek létezésére nem reflektál a magyar nyilvánosság – ők továbbra is „néma kisebbségek”.⁸

⁶ Vö.: Bernáth Gábor – Messing Vera: *A magyarországi média és egy interetnikussá váló szociális konfliktus: a székesfehérvári gettóügy nyilvánossága a többségi és a roma médiában*. Budapest: Amaro Drom, 1992; Ugyanók: *Romák a magyarországi többségi médiában. Hogyan szeretnénk látni a cigányokat?* Budapest: Amaro Drom, 1992; Ugyanók: *„Vágóképként, csak némában.” Romák a magyarországi médiában*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 1998; Ugyanók: *Romák a magyarországi többségi médiában: hogyan szeretnénk látni a cigányokat?* In Sárközi E. (szerk.): *Rendszerváltás és kommunikáció*. Budapest: Osiris, 1999; Ugyanók: *A magára hagyott közönség. A magyarországi romák médiafogyasztásáról. Beszélő*, 2001. 3. sz.; Messing Vera: *Nemzeti és etnikai kisebbségek képe a magyar sajtó híreiben. Jel-Kép*, 1998. 4. sz.; Vicsék Lilla: *Cigánykép a magyar sajtóban (1995. március-június)*. In: *Észak-és kelet-magyarországi Földrajzi Évkönyv*, 1, 1994.

⁷ Vö. Nyíri Pál: *Párhuzamos globalizáció. Kínaiak Magyarországon*. In: Kovács János Máttyás (szerk.): *Zárva várt Nyugat*. Budapest: 2000, Sik, 2002. 138–166; Ugyanő: *New Chinese Migrants in Europe*. Aldersot: Ashgate 1999.

⁸ Vö.: Spivak, Gayatri, Ch.: *Szóra bírható-e az alárendelt? Helikon*, 1996. 4. sz. 450–484; Chambers, Iain: *Signs of silence, lines of listening*. In: Chambers, Iain – Curti, Lidia (eds.): *The Post-Colonial Question*. London–New York, 1996. 47–64; Bhabha, Homi K.: *Disszemináció*. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat, 1999.

6. táblázat. Idegen szereplők (%)

	1945	1990	2000
Szovjetunió és utódállamai	17,7	13,5	4,9
Románia	5,3	13,5	11,6
Csehszlovákia és utódállamai	6,8	5,7	4,6
Jugoszlávia és utódállamai	6,2	1,2	4,9
Lengyelország, Bulgária	0,9	1,2	0,9
NDK, NSZK, BRD	5,3	6,9	4,9
EU, Nyugat-Európa	7,8	6	15,6
Ausztria	1,6	4,8	2,9
USA	5,6	9,9	7,8
Kanada, Japán	0	1,8	4,6
határontúli magyarok	2,8	2,7	4,9
disszidensek	17,7	0,6	2
magyarországi etn. kisebbségek	9,3	9,6	4,3
magyarországi zsidóság	7,8	5,7	3,5
romák	0	3,6	6,1
marginalizált csoportok	0	0,6	3,5
Kína	0	0	1,7
Afrika, Ázsia, Latin-Amerika	0,3	1,8	4,3
Közel-Kelet	0	2,1	2,3
nemzetközi szervezetek, ENSZ	1,6	6,6	0,9
külföldi általában	2,8	2,1	4
Összesen	100	100	100

5. A külföldi/idegen megjelenési formái

Nyilvánvalóan nem mindegy, hogy milyen formában jelenik meg a külföldi/idegen az újságcikkekben. Egészen más azonosulási lehetőséget kínál az újságolvasó számára egy száraz politikai hírösszefoglaló, amelyben egy ország politikai intézményei vagy politikusai szerepelnek, mint egy olyan tudósítás, ahol átlagos személyek, pl. „az utca embere” beszél, s szavait szövegszerűen adja vissza az újságíró. Ezért is tartottuk fontosnak összegyűjteni a cikkek külföldi szereplőinek „típusait”, „megjelenési formáit”. Nem meglepő, hogy a sajtóban a külföld(i) elsősorban, politikai és állami intézményeket jelent: a három sarokév cikkeit összevonva, azok több mint harmadában ők a szereplők. Harmadik helyen pedig egy hasonlóan személytelen kategória következik: a cikkek 8,3%-ában a külföldi szereplő valamilyen fogalomként jelenik meg (ez sok esetben valamilyen nem állami intézményt, szerződést stb. jelent, de olyan fogalmakat is, mint „jövátétel”, „antiszemitizmus”, stb.). Negyedik helyen, közel 8

%-os arányban a rendszerváltás utáni Magyarország legnyilvánvalóbb idegen entitása, a „külföldi befektető” szerepel – ez különösen 1990-re igaz, ebben az évben a külföldi fizikai valójában a gazdasági befektetőt, szimbolikusan és egy átmeneti időszakban a „megmentőt”, a „Messiást” jelentette, aki kihúzza az országot a gazdasági válságból és egy szempillantás alatt „nyugatosítja”.⁹

Amennyiben a szereplők típusait gazdasági/politikai versus civil szférára bontjuk, akkor azt látjuk, hogy körülbelül fele-fele arányban oszlik meg a minta, és tendenciáiban egyértelmű az eltolódás a civilesedés irányába. Ugyanakkor a képből teljesen kifakul az „egyszerű ember”: míg 1945-ben még a cikkek 11,6%-ában volt róluk szó, addig 1990-ben és 2000-ben arányuk alacsonyabb maradt 6%-nál. A civil szférát azonban meglehetősen tágran értelmeztük, hiszen az utca emberétől kezdve ide tartozott a művészeken, a sportolókon, de a bevándorlókon át egészen a bűnözőkig mindenki. Mégis ezek a csoportok kínálják meggyőződésünk szerint a legtöbb azonosulási lehetőséget, hiszen ők a hétköznapi élet tereiben közvetlenül jelenítik meg az „idegent”. Míg a turisták egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a médiában, az értelmiség szerepe jelentősen visszaesik 1990 és 2000 között. A „bűnös” külföldi – erős politikai töltettel és főként a németekre és a hazai svábságra vonatkoztatva – elsősorban 1945-ben hangsúlyos a magyar sajtóban, de 2000-re ismét megnő a külföldiek kriminalizálására való hajlam a médiában. Mintánk alapján 1990 egyfajta kegyelmi állapotot tükrözött, melyben a külföldiség/idegenség nem kapcsolódott össze a bűnnel (lásd 7. táblázat).

Elenyészően kevés cikk foglalkozik azonban a Magyarországon élő külföldi bevándorlókkal, munkavállalókkal, viszont egy csekély növekedés tapasztalható 1990 és 2000 között, feltehetően amiatt, hogy ez a probléma napjainkra válik aktuálissá és így egyre inkább a közbeszéd tárgya lesz. A menekültek témája az 1945-ös évfolyam cikkeire jellemző, 1990-ben és 2000-ben jóval kevesebb cikk foglalkozik ezzel a kérdéssel – ebben közrejátszhat az is, hogy a nagy erdélyi menekülthullám 1990-re lecsendesedett már, a jugoszláviai háború menekültei pedig a két sarokév között jelentek meg Magyarországon.

Talán az 1990-es év „határtalan” eufóriájára enged következtetni az „egyéb” kategóriának mind az 1945-östől, mind a 2000-estől radikálisan különböző aránya az 1990-es év javára: meglehet, e nyitottság, a sokszínűsége, a világra való – ma már azt mondhatjuk, részben tűnékeny – kitekintés magyarázza a magas,

⁹ Vö.: Kjoszev, Alekszandar: Megjegyzések az önkolonizáló kultúráról. *Lettre Internationale*, 2000. 37. sz. 7–10; Kovács János Mátyás: Versengő ajánlatok – passzív rezisztencia. Egy „gyenge” kultúra erejéről. In Ugyanó, 2002.

8,5%-os arányt. Egyúttal ugyanebben az évben a külföldi államok teljesen visszahúzódnak a médiából, csupán a cikkek 11,6%-ában tesznek említést róluk.

Az idegenséget/külföldiséget 1945-ben közel fele arányban államok, azok intézményei, illetve vezető politikusai jelenítették meg – azaz az 1945-ös külföldi-kép erőteljesen átpolitizált. Ez az arány 1990-ben már csak 24,4% és 2000-re sem haladja meg a 31,4%-ot.

7. táblázat. Külföldi szereplő „típusa” (%)

	1945	1990	2000
állam és intézményei	27	11,6	22,7
vezető politikusok	18,5	12,8	8,7
valamilyen fogalom	1,9	9,8	12,8
valamilyen tárgy	3,8	3	2,6
valamilyen műalkotás	3,1	0	0,9
külföldi befektetők	0	13,4	9,3
művészek, írók	6,3	6,5	4,9
tudósok, szakemberek	2,2	4,8	4,7
sportolók, turisták	0	0,6	4,1
„utca embere”	11,6	5,7	5,8
társadalmi csoportok	3,1	2,7	10,5
menekültek	5	0,9	2
bevándorlók, munkavállalók	0,6	2,7	4,1
bűnözők	11,6	0,9	4,4
egyéb	5,6	25,3	3,2
Összesen	100	100	100

6. A magyar szereplő típusa

Ahogy fentebb láttuk, a cikkek nagy része politikai, gazdasági, illetve szomszédságpolitikai kérdéseket tárgyal, a külföldi szereplők elsősorban politikusok vagy állami intézmények, így kézenfekvő, hogy a magyar szereplők is hasonló kategóriákba esnek. Annál is inkább, mert feltételezhető – és adataink alapján bizonyítható is –, hogy a külföldi-magyar kapcsolatok általában bilaterálisak és az esetek többségében kiegyensúlyozottak, azaz azonos típusú szereplők állnak mindkét „térfele”. A három sarokévet összevonva a külföldi vonatkozású cikkek leggyakoribb magyar szereplői politikai intézmények, politikusok és a gazdasági élet szereplői (46,8%). Itt is viszonylag nagy arányú (közel 10%) az „egyszerű ember” felbukkanása a külföldi/idegen vonatkozású cikkekben. A másik nagy kategória a kultúra, vagyis a magyar kulturális/tudományos élet részve-

vői tekinthetők még egyfajta kapunak a világ felé: soraikból sokan érintkeznek külföldiekkel, illetve kerülnek kapcsolatba külföldi intézményekkel.

Érdekes látnunk, hogy a bűnözés viszonylag gyakori témájának megfelelően magyar részről a bűnüldöző szervek, illetve azok alkalmazottjai visszatérő figurái a vizsgált cikkeknek (a cikkek összesen közel 5%-ában bukkannak fel a rendőrök és rendőrségi intézmények más szereplői). Az újságíró maga is sok esetben a cikkek szereplője, közvetítő szerepe nyilvánvalóan fontos szerepe a külföldről alkotott képnek.

8. táblázat. A magyar szereplő „típusa” (%)

	1945	1990	2000
politikai intézmény	27,2	14,9	18,4
politikus	22,0	11,0	12,9
gazdasági intézmény, alk.	2,1	20,5	11,8
„utca embere”	13,5	9,1	6,6
újságíró	7,6	7,8	10,7
Magyarország általában	0,0	14,0	10,4
kulturális élet szereplője	6,7	4,9	7,7
kulturális intézmény	7,3	3,2	7,4
szociális intézmény, alk.	0,6	1,9	4,1
Mo-i társadalmi csoport	3,4	1,0	4,4
bűnüldöző intézmény	5,8	0,6	3,0
bűnüldöző szerv, alk.	2,1	1,0	0,8
egyéb	1,2	10,1	1,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

Mintánkból az is kiderül, hogy a magyar „térfelen” több a politikus (ez leginkább a 2000-es évre jellemző), mint az idegen, azaz a honi vezetők ott is felbukkannak, ahol külföldi „párjuk” nincs jelen, illetve többször exponálják magukat a külföldi/idegen témában itthon (és kisebb részben külföldön).

7. A cikkek hangvétele

A kérdésünk az volt, milyen módon közelíti meg a magyar sajtó a külföldiekkel kapcsolatos témákat. Mint az már a fentiekből kiderült, a cikkek nagy többsége politikai, gazdasági, illetve államközi ügyekre koncentrál, így nyilvánvalóan nem véletlen, hogy többnyire semleges, elfogulatlan a hangvétel, sőt, arányait tekintve az esetek harmadában (34,4% – lásd 9. táblázat) pozitív a cikk tónusa és csak viszonylag kevés esetben találkozunk negatív hangvétellel (15,3%). Elsősorban az érdekelt minket, hogy van-e olyan csoport, amellyel

9. táblázat. A cikk idegen/külföldi szereplőjével kapcsolatos hangvétel (%)

	Pozitív a külföldi- vel	Semleges	Negatív	Eldönthet- len, vegyes	Összesen
magyarországi kisebbségek	2,1	2,6	2,3	0,6	7,7
disszidensek	1,9	0,8	3,1	0,7	6,6
határöntúli magyarok	2,0	1,2	0,3	0	3,4
marginalizált csoportok	0,6	0,5	0,3	0,2	1,5
roma	1,5	1,7	0,2	0	3,3
zsidó	3,0	0,7	0,8	1	5,5
nemzetközi szerv., ENSZ	0,7	2,0	0	0,4	3,1
külföldi általában	0,4	1,6	0,2	0,7	2,9
Közel-Kelet	0,5	0,8	0	0,3	1,5
EU, Nyugat-Európa	3,0	6,0	0,3	0,6	9,9
Ausztria	0,6	2,2	0,2	0,2	3,1
Lengyelország, Bulgária	0,5	0,5	0	0,2	1,1
Csehszlovákia és utódáll.	1,3	2,4	0,9	1,1	5,7
Románia	3,5	3,7	2,2	0,7	10,2
Jugoszlávia utódállamai	1,8	2,0	0,3	0	4,1
Németország, NDK, NSZK	0,7	2,2	2,1	0,8	5,7
Szovjetunió és utódállamai	5,5	4,6	0,9	0,9	11,9
USA	2,6	4,1	0,8	0,3	7,8
Kanada, Japán, stb.	0,4	1,6	0,2	0	2,2
Kína	0,2	0,2	0,1	0	0,6
Afrika, Ázsia, Latin-Amerika	1,6	0,5	0	0	2,1
Összesen	34,4	41,9	15,3	8,4	100,0

kapcsolatosan a magyar sajtó jellemzően elutasító. A disszidensekkel, magyarországi kisebbségekkel, Romániával és Németországgal foglalkozó cikkek esetében viszonylag kimagasló a negatív hangvétel, ez az 1945-ös cikkekre jellemző különösen. Ugyanígy a '45-ös év hatása, hogy kiugróan pozitívak azok a cikkek, amelyben a Szovjetunió, továbbá a zsidóság szerepel. Bár a zsidó témájú írások szinte minden vizsgált évfolyamban toleráns hangvételűek, ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a magyar sajtó mentes lenne mindenféle antiszemita musttól. Ez inkább annak tudható be, hogy mintánkból kimaradtak az 1990 utáni szélsőségesen nacionalista, antiszemita sajtótermékek, mivel azokat a mi módszereinkhez képest átfogóbban vizsgálta már számos szerző.¹⁰

¹⁰ Vö.: Kovács Monika: Az antiszemitizmus mint csoportnyelv. *Világosság*, 1993. 5. sz. 52–62; Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és Politika*. Budapest: Friedrich Elbert

Romániát különösen 1945-ben „szerettük”, ez nyilvánvalóan Erdélynek szól elsősorban. 1990-re és 2000-re a viszony jóval ambivalensebbé válik: 1990 elején még mindig nagy arányú a pozitív cikkek aránya, ami egyrészt továbbra is Erdélynek szól, de másrészt Románia egészének is, hiszen látni kell, hogy ekkor még nem tudatosul a magyar társadalomban az erdélyi magyar–román ellentét. 1990-ben még él a romániai forradalom emléke, amely mentes volt mindenféle etnikai megosztottságtól és az egyik, leginkább szimbolikus kelet-európai rendszerváltó eseményként jelenik meg a magyar sajtóban. Számos cikk foglalkozik például az iszonyatos romániai szegénységgel, az elmaradottsággal, ami sok esetben valódi empátiát válthat ki az olvasóból. Negatív kicsengésű cikkek az 1990 márciusában Marosvásárhelyen bekövetkezett etnikai összecsapásokat követően jelentek meg, és előrevetítették a következő évek konfliktusokkal terhelt magyar–román politikai viszonyát.

A Nyugat-Európával, az Európai Unióval kapcsolatos cikkek hangvétele inkább semleges, de 1990-ben megnő a pozitív tónusú cikkek aránya (9. táblázat).

8. Magyar és külföldi viszonya a cikkeken

A társadalomkutató számára az egyik legérdekesebb kérdés, hogy a külföldi vagy idegen egy távoli megfoghatatlan entitás-e, vagy a magyar lakossággal valamilyen viszonyban lévő, ez utóbbi életét valamilyen formában befolyásoló személy illetve csoport. Így megvizsgáltuk azt is, hogy a cikkek mekkora hányadában van valamilyen kapcsolata a magyaroknak a külföldiekkel, továbbá, hogy ennek a kapcsolatnak milyen a minősége, azaz a külföldi milyen formában vesz részt benne. Hogy plauzibilisebbé tegyük a probléma lényegét, két szélsőséges, ám létező esetet kell elképzelnünk. Abszolút intenzív kapcsolatnak tekinthető egy sajtócikkben például a Magyarországon élő kínaiak és magyar biztonsági őrök összecsapása a Józsefvárosi piacon, a másik véglet pedig, ahol a kapcsolat teljes hiányáról beszélhetünk, például egy hírösszefoglaló a grúziai elnökválasztásról. Előbbi esetben a kínaiak nagyon valószínű, hogy „bűnözőként”, félelmet keltő népcsoportként, diaszpóráként kerülnek be a köztudatba. Utóbbi esetben ezzel szemben a magyar lakosság semmilyen formában nem érzi magát érintve; az eseménynek nincs magyar szereplője, és amennyiben az elnökválasztás rendben, konfliktus nélkül lezajlik, akkor érdemi percepcióbefolyásoló hatása sincs a grúzokkal kapcsolatos

nézeteket illetően. (De ha a tudósítás arról szól, hogy zavargások törnek ki a választásokat követően, akkor nyilvánvalóan a zűrzavaros helyzetű poszt-szovjet államokkal kapcsolatos sztereotípiá fog megerősödni.)

Valamivel több, mint a cikkek felében a külföldi szereplőnek kapcsolata van a magyar lakossággal (lásd 10. táblázat). Ide tartoznak természetesen azok a cikkek, amelyek a magyar államfő vagy politikusok külföldi megbeszéléseiről tudósítanak. Nyilvánvalóan az ilyen típusú kapcsolatok még nem tekinthetők átlagosnak vagy mindennapinak, ami alapján esetleg az adott ország állampolgáraihoz közelebb kerülhet az újságolvasó, de mégis bizonyos fokú azonosulást feltételezhetünk (különösen, ha a lakosság egy része számára kedvező államközi megállapodások születnek, például egyetemi ösztöndíjak létrehozásáról).

A cikkek fennmaradó közel 45%-a olyan híreket, hírósszefoglalókat, analíziseket és riportokat tartalmaz, amelyekben nincs semmilyen kapcsolat a magyar lakosság vagy annak egy része és a külföldi/idegen között. Talán nem véletlen, hogy a legelszigeteltebb és legtávolságtartóbb állapotot a média a szocializmus összeomlásakor, a vasfüggöny lebontásakor, 1990-ben mutatta.

10. táblázat. Magyar lakosság és idegenek/külföldiek kapcsolatának aránya (%)

	1945	1990	2000
van kapcsolat a külföldivel	74	24,5	68
nincs kapcsolat a külföldivel	26	75,5	32
Összesen	100	100	100

8.1 Ki kivel érintkezik? Homológ kapcsolatok dominanciája

Amikor a kapcsolatok kiegyensúlyozottságát vizsgáljuk a külföldi és a magyar interakciójában, érdemes megnéznünk hogy „intézményi besorolását”, „csoport-hovatartozását” tekintve milyen jellegű találkozásokról, érintkezésekről tudósít a sajtó. Leggyakoribb a teljesen homológ kapcsolat: pl. állami intézmények reprezentánsai között; vagyis politikus a politikussal, a kultúrában a művész a művésszel, vagy gazdaság területén a külföldi befektető a magyar gazdasági intézmények valamelyikével érintkezik. De ugyanígy egyenrangú viszonynak tekinthető még az is, amikor a (honi vagy külföldi) művész a (honi vagy külföldi) állami élet szereplőjével lép kapcsolatba. Adataink szerint az „utca embere” is legtöbbször az átlagemberekkel találkozik a sajtó hasábjain. Van néhány kifejezetten egyenlőtlen viszony: ilyen a külföldi menekültek vagy a bűnözők (tehát a legalacsonyabb státuszúak) kapcsolata a magyar intézmények-

11. táblázat. Külföldi bűnözők, menekültek, bevándorlók, munkavállalók kapcsolatai a magyar intézményekkel, személyekkel (%)

	Bűnözők	Menekül- tek	Bevándor- lók, mun- kavállalók
újságíró	7,8		9,1
politikus	17,2	4	9,1
politikai intézmény	11,2	42	34,5
gazdasági intézmény, aktor	1,7		16,4
szociális intézmény, aktor		8	
bűnöldöző szerv alkalmazottja	9,5		
bűnöldöző intézmény	33,6	4	3,6
kulturális élet szereplője	3,4	4	
kulturális intézmény		10	
mo-i társi csoport (pl. lakóközösség)	6		
„utca embere”	9,5	18	27,3
Magyarország általában		10	
Összesen	100	100	100

kel. Abban az esetben, ha valamilyen nyilvánvaló kapcsolatuk van a magyarokkal, akkor a külföldi menekültek Magyarországon leggyakrabban politikai intézményekkel (ide soroltuk természetesen a menekültügyekkel foglalkozó belügyi intézményeket is), míg a bűnözők – nyilvánvalóan – a bűnöldözés, büntetés-végrehajtás intézményeivel vagy azok alkalmazottaival érintkeznek, vagyis ezekről a kapcsolatukról tudósít a sajtó (lásd 11. táblázat). Azonban, talán ígéretes módon – amennyiben nem csak konfliktusokról szól – viszonylag sok tudósítás, riport, hír születik a magyar átlagpolgár és a bevándorlók, valamint a menekültek viszonyáról (kapcsolataik 27 és 18%-a). Meglepően kevés mindazonáltal a szociális intézmények és ezen defavorizált csoportok kapcsolatáról hírt adó újságcikk. Ez nem feltétlenül a kapcsolat hiányát jelenti, hanem valószínűsíthetően a sajtó és a közvélemény érdektelenségét tükrözi (11. táblázat).

8.2 A külföldi szereplő „hangja”, individualizáltságának foka

A kapcsolat minőségét úgy tudjuk a legmegfelelőbben értelmezni, ha látjuk, hogy a külföldi milyen formában, mennyire hangsúlyosan jelenik meg: megszólal, vagy csak megemlíti. Amennyiben véleménye saját szavaival artikulálódik, sokkal inkább lehet viszonyulni hozzá: ez elvileg a legközvetlenebb, leginkább demokratikus megjelenési forma. E tekintetben az 1945-ös

évfolyam a legrosszabb: ekkor a legtöbb esetben csak megemlítik a külföldit, de még csak nem is hivatkoznak a véleményére. Jobb a helyzet 1990-ben és 2000-ben, amikor már gyakoribbak azok a cikkek, amelyekben a külföldi szóhoz jut, s megszaporodnak az interjúk (lásd 3. táblázat), melyekben a külföldi már arccal és névvel rendelkező személy.

12. táblázat. Idegen/Külföldi személy „hangja” (%)

	1945	1990	2000
külföldi személy megszólal	27,1	52,6	45,1
hivatkoznak rá	6,9	18,4	16,9
említik, de nem hivatkoznak a véleményére	66	28	38
Összesen	100	100	100

A 13. táblázat a külföldiek „individualizációját” mutatja be, és a fenti tendenciát tükrözi. A rendszerváltással a magyar sajtó fogékonyabb lett arra, hogy ne csupán általánosítva, csoportkategóriákat használva, hanem „nevesítve” beszéljen a külföldiekről.

13. táblázat. Idegen/Külföldi személy individualizációja (%)

	1945	1990	2000
névvel	40,8	56,2	60,2
intézményi kötődéssel	7,5	8,3	6,1
személy, név nélkül	3	13,2	4,1
Általánosító formában	48,7	21,5	29,6
Összesen	100	100	100

8.3 A kapcsolatok egyenrangúsága és polarizáltsága

Amikor azt vizsgáltuk, hogy a külföldi és a magyar szereplő közötti viszonyban az egyenrangúság, vagy az egyik fél dominanciája a jellemzőbb, az derült ki, hogy 1945-ben volt a legtöbb olyan cikk, amelyben a felek egyenlőként jelentek meg. Ez 1990-ben csak a cikkek harmadára és 2000-ben is csak a cikkek kevesebb mint felére volt igaz. Mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy minden esetben a külföldi szereplő kerül alárendelt státuszba: 1990-ben és 2000-ben is viszonylag sok az olyan cikk, amelyben a magyar fél valamilyen formában kiszolgáltató, alárendelt pozícióban van a külföldihez képest. (És itt nem csak azokra a cikkekre kell gondolnunk, amelyek például

a külföldi befektető gyarában történő létszámleépítésről tudósítanak, hiszen ebben az esetben a külföldi és a magyar munkavállaló között valóban egyenlőtlen a viszony, hanem azokra a burkoltabb hierarchiákra, melyek tengelyeit a „Nyugat” és a „Kelet”, a „nagyhatalmak” és a „kisállamok”, stb. alkotják.). A kiszolgáltatott magyar képe pedig hozzájárulhat idegenellenes érzületek születéséhez. Arányait tekintve azonban mind a három évfolyamban az alárendelt külföldi a gyakoribb – s ezt, tekintettel arra, hogy a külföldiséget a sajtóban elsődlegesen államok és állami intézmények reprezentálják, egyfajta „nemzeti göggel”, nacionalizmussal is magyarázhatjuk.

14. táblázat. Idegen/külföldi és a magyar szereplő közötti kapcsolat alá- vagy fölérendelt minősége (%)

	1945	1990	2000
egyenrangú a kapcsolat	58,9	34	39,6
Külföldi/idegen alárendelt	25,3	23,5	22,2
magyar alárendelt	9,4	15,7	15,4
nem értelmezhető	6,4	26,1	23
Összesen	100	100	100

Az előbbiekre rímel az utolsó kvantifikált kérdéskör: a cikkekben szereplő magyar és külföldi/idegen közötti kapcsolat minősége (lásd 15. táblázat). E kapcsolat minden harmadik cikkben negatív az idegen és a magyar között, és alig lett jobb az 1990-es és a 2000-es évben. A negatív alatt konfliktust, érdékellentétet, előítéletet, ellenszenvet stb. értünk. S ugyan az 1945-ös év polarizáltsága éles ellentétben áll a két másik évvel, kiegyensúlyozott és kevésbé szélsőséges kapcsolatminőséget csak 1990-ben találtunk, sőt, 2000-ben már a negatív pólus felé mozdul el a mérleg nyelve.

15. táblázat. Idegen/külföldi és magyar szereplő közötti kapcsolat minősége (%)

	1945	1990	2000
pozitív	55	25	29,7
semleges	6,3	50	39
negatív	38,7	25	31,3
Összesen	100	100	100

Összegzés

Egy meglehetősen heterogén adatbázis viszonylag egyszerű elemzése is rámutat a magyar sajtó külföldiekkel kapcsolatos képének néhány jellegzetességére. A három évfolyam cikkei alapján elmondható, hogy a magyar nyilvánosságban a külföldiek elsősorban egy távoli ország politikai, gazdasági történeteinek intézményei illetve aktorai, akik a különböző magyarországi periódusokban kisebb vagy nagyobb befolyással voltak az országra. A külföldiekkel érintkező magyarok szintén a politika és a gazdaság területén mozognak és csak ritkábban a kulturális vagy tudományos élet szereplői. A külföldiek erőteljesen „etatizáltak” a magyar sajtóban: országok és államfők, politikusok a hordozói az idegenségről megjelenő információknak. A magyar sajtó még 2000-ben is részben „zárt ajtó” mögül tekint ki a világba – a külföldről/idegenről szóló hírek egy jelentős részét belpolitikai események generálják. E nemzeti bezáródás – melynek a sajtó elsősorban csak a lenyomata és nem a kiváltója – erősíti a külföldiek és a magyarok közötti negatív kapcsolatok súlyát és jelentőségét és megalapozhatja a xenofóbia diskurzusát is.

A magyar sajtó figyelme „tömbös”: 1945-ben e „tömb” a Keleti Blokk államait jelentette, míg mára az Európai Unió országai. Míg 1945-ben a Nyugat volt némiképp a horizont szélén, addig 2000-re a Kelet vált tabuvá a magyar nyilvánosságban. Az is látszik, hogy a média csak elvétve tekint és tekintett e tömböknél távolabbra: külföldi szereplők 1945-ben elsősorban a Szovjetunióból, 2000-ben pedig túlnyomórészt az Európai Unióból származnak. A külföldi/idegen téma egyetlen szála feszül ki az 1945–2000 közötti időszakra: a határon túli magyar kisebbségeké, ezen belül is elsősorban a romániai magyarságé. A külföldi lassan telítődik személyes attribútumokkal, többségében mind a mai napig inkább intézmény, mint személy. A kapcsolatok még mindig konfliktusokkal terheltek, legalábbis a sajtó által felrajzolt kép ezt tükrözi. Az alá-fölérendeltségi szempontból a külföldi lehet alárendelt idegen, ami gyakoribb (például külföldi bűnelkövető), de lehet magasabb státuszú a cikkben szereplő magyar félhez képest (pl. munkaadó magyar alkalmazottakkal). Mindkét szereposztás bőven kínál negatív, előítéletes, idegenellenes értelmezéseket, ami ellen a magyar sajtó, úgy tűnik, még nincs különösebben felvértezve.

SZEMLE

ZAHORÁN CSABA

Miroslav Tejchman: *Nicolae Ceaușescu. Život a smrt jednoho diktátora. [Nicolae Ceaușescu. Egy diktátor élete és halála] A Dějiny a současnost [Történelem és Jelen] folyóirat sorozata.* Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2004.

Románia története a cseh történettudományban mindig is egy távoli, meglehetősen egzotikus ország történetének számított, hiszen a cseheknek – néhány epizódot leszámítva – csak eléggé közvetett kapcsolatuk volt (és van) Romániával. A téma iránti érdeklődés így inkább szerénynek mondható, a cseh könyvpiacra is csak néhány, Románia történetével foglalkozó kiadvány található meg, és ezek többsége is Miroslav Tejchman nevéhez kötődik. Miroslav Tejchman (szül. 1938) Csehország vezető Balkán- és Románia-szakértője, a Cseh Tudományos Akadémia Történeti Intézetének munkatársa, számos tanulmány és könyv szerzője, illetve társszerzője.¹ 1997-ben megjelent többek közt egy rövid Románia-története, ő fordította és szerkesztette a Csehországban 2000-ben megjelent, román és külföldi történészek által megírt (és külföldön terjesztett, egyébként a hagyományos román történettudományt képviselő) Románia-történetet, amelyet egy önálló fejezettel is ellátott a cseh-román kapcsolatokról, továbbá megjelenés előtt áll egy II. Károlyról szóló életrajza is. Talán ezért is meglepő kissé, hogy 2004-ben Csehországban napvilágot látott Tejchman *Nicolae Ceaușescu* című könyve – míg például Magyarországon (bár jóval több kiadvány foglalkozik Romániával) mind a mai napig nem született történelmi munka a XX. századi Románia egyik legmeghatározóbb alakjáról.

Ceaușescu életpályája – ahogy azt a szerző a bevezetőben is említi – elválaszthatatlan Románia történetétől a XX. század második felében. Ezért nem könnyű megartani az életrajz és az országtörténet közötti egyensúlyt, de véleményem

---

¹ A Balkán és Románia huszadik századi történelmét, különösen a második világháború balkáni összefüggéseit vizsgáló tanulmányokról van szó.

szerint a szerző boldogult a feladattal, és kiegyensúlyozott művet írt, igaz, a diktátor alakja néha elhalványulni látszik az eseménytörténet mögött.

A könyv bevezetésében a szerző röviden ír a „Ceașescu-jelenségről”, vázolja az egyes témák historiográfiáját, beleértve a mind a nyugati történetírásban, mind pedig magában Romániában megjelent munkákat, továbbá előre bocsátja, hogy a könyv elsősorban a diktátor személyéről szól, így nem akar foglalkozni a sokat vitatott 1989-es forradalom lefolyásával, sem az azt követő eseményekkel (nagyon jó azonban, hogy tömören mindkettőről ír).

Maga a munka Ceașescu életének zárófejezetével kezdődik (*A romániai véres forradalom /1989. december/*), Teichman elbeszéli a házaspár bukásához, majd halálához vezető 1989 decemberi eseményeket, és röviden kitér a forradalom értékelésére is.

A második fejezet (*A karrier kezdetei /1944–1965/*) Ceașescu családi hátterét és fiatalkorát mutatja be a két világháború közötti, a második világháború alatti, majd a bolsevizálódó Románia hátterével, a fiatal Ceașescu bekapcsolódását a romániai munkásmozgalomba és Elenával – leendő feleségével – való megismerkedését. A háború utáni időszak a politikus fokozatos emelkedését hozta a kommunista párt hierarchiáján belül, a szerző Ceașescu rövid katonai karrierjét nem elhanyagolható, személyiségformáló epizódként mutatja be (46–47. o.). Kitér az 1956-os magyarországi eseményekre és azok romániai visszhangjára is (a román és bolgár „segítő szándékú” beavatkozás felajánlását is megemlítve, 50–52. o.).

A karriertörténettel párhuzamosan Ceașescu személyes – családi – életének alakulását is követhetjük, életkörülményeinek javulásától kezdve a diktátor felesége, gyermekei és a rokonság sorsának arányosan taglalt alakulásával. Felvilágosít egy-két „szenzáció” is Ceașescu, illetve családja életéből, de a Pacepa-féle *Vörös horizontok*tól eltérően Teichman ezeket visszafogottan igyekszik az olvasó elé tárni (pl. a főtitkár „trónörökösnek” kiszemelt fiának, Nicunak gyakran botrányos viselkedését, vagy a diktátor feleségének, Elenának a politikai szerepét és befolyását illetően).

A könyv gerincét a harmadik fejezet adja (*A párt és az állam élen /1965–1989/*), amely további három alfejezetre tagolódik. Az első (*A sikerek és a felemelkedés időszaka*) Ceașescu személyes hatalma kiépítéséről és rendszerének fénykoráról szól: ahogy a politikus, miután sajátos módon „felszámolta a sztálinizmus maradványait” Romániában – azaz Gheorghe Gheorghiu-Dej körét a sajátjával váltotta fel – változatos eszközökkel folytatott személyi politikája (zsarolások, félreállítások, gyanús elhalálozások és a káder-rotáció elve) segítségével biztosította uralmát. Dej halála kapcsán a szerző megemlíti az utódlás homályos kérdését is – azaz Ceașescu valóban

Dej kijelölt örököse volt-e, vagy a beteg első titkár félre akarta állítani őt, és másvalakinek akarta átadni a hatalmat.²

Tejchman elég sok teret szentel Ceaușescu sajátos, a Nyugat és a harmadik világ felé nyitó külpolitikájának, a kezdeti – gyakran látványos – sikerektől a szinte teljes nemzetközi elszigeteltségig, és az ellentmondásos román-szovjet viszonyoknak. A szerző vázolja a látványos sikereket hozó „független” román külpolitikát és a szocialista táboron belüli különállást, ugyanakkor ír a román belpolitikai élet lazításáról, a reformokról, és az első időszak relatív jólétéről.

Annak ellenére, hogy cseh szerző munkájáról van szó, az 1968-as csehszlovákiai események és román vonatkozásuk taglalása egyáltalán nem eltúlzott, annál is inkább, hogy a szocialista intervencióból való kimaradás momentuma fontos – és szimbolikus jelentőségű – volt Ceaușescu politikájában.

A hetvenes évek – sikerek és az első problémák című alfejezetben folytatódik Ceaușescu életpályájának a bemutatása. Tejchman megemlíti a távol-keleti látogatást (Kína és Korea), és annak érezhető hatását a román társadalom életére (az ún. „kis kulturális forradalom”, 84. o.), de szól a diktátort érő első kritikákról és az első nehézségekről is (gazdasági problémák, a Zsil-völgyi sztrájkok 1977-ben), majd beszámol a párt- és az államszervezet összenövéséről, és a diktátor egyeduralmának teljessé tételéről, miután 1974-ben Románia elnökévé is „megválasztották”. A szerző ugyanakkor elismerően említi meg a lakosság érdekében hozott gyors intézkedéseket az 1977-es földrengést követően. (97. o.). Az egyre súlyosbodó gondok és az életszínvonal fokozatos csökkenése átvezet *A nyomor és a gyűlölet felé vezető út* című alfejezetbe, amely a nyolcvanas éveket öleli fel. A látszólag stabil és jól működő állam hanyatlásának kezdetét, egyúttal pedig Ceaușescu személyi kultuszának kiteljesedését taglalja a szerző ebben a részben. Szól a többi szocialista rendszerhez hasonló módon végbemenő román válságról – hangsúlyozva azt a különbséget, hogy a gondosan „kialakított személyi diktatúra” (112. o.) Romániában változatlanul a stabilitás látszatát keltette. A szerző rámutat, hogy a nyolcvanas években ennek ellenére láthatóan gyengülni kezdett Ceaușescu helyzete, és bár a diktátor nem becsülte alá a veszélyt – személyes biztonságát illetően – a közte és a nép között mélyülő szakadékot nem vette észre.

² Gheorghe Gheorghiu-Dej valószínűleg Gheorghe Apostol miniszterelnök-helyettest szánta utódjának, de szóba jött még Gheorghe Maurer miniszterelnök is. Az utódlás kérdésében ugyanakkor nem csupán a romániai kommunista vezetés belső hatalmi harcai játszottak szerepet, hanem a külső – elsősorban szovjet – befolyás, illetve annak elkerülésének szándéka.

Bár érdekes lenne egy kicsit többet megtudni a könyvben említett két, sikertelen Ceaușescu-ellenes puccskísérletről (1971-ben, illetve 1983-ban), részletesebb bemutatásuknak valószínűleg terjedelmi korlátjai voltak. Szó esik a román ellenállási mozgalomról is, az első kritikus hangoktól (pl. Ion Iliescu) az ellenzéki mozgalom kialakulásán keresztül (pl. Paul Goma), egészen az apparátus egyes tagjainak a szervezkedéséig, amelyhez idővel a lakosság növekedő elégedetlensége is társult.

A gazdasági válságra takarékosági program és más intézkedések sorozata volt a válasz, ami együtt járt az életszínvonal további csökkenésével. Mindezzel párhuzamba állítva rendkívül érdekesek az egyes pártkongresszusokon elhangzott Ceaușescu-beszédekből, illetve a házaspár dicsőségére szervezett ünnepek jelszavaiból, szövegaiból vett idézetek, amelyek szembetűnővé teszik a propaganda hirdette kép és az egyre nyomasztóbb valóság közti különbséget. Teichman bemutatja Románia egyre kétségbeejtőbb elszigetelődését, és megemlíti Ceaușescu kísérletét egy, a keményvonalas kommunizmust védelmező, Berlin-Prága-Bukarest „tengely” létrehozására 1988–89-ben. Szemlélteti a diktátor teljes elzárkózását mindennemű reformtól vagy változástól, és látszólag eredményes, ügyes taktikázását a hatalom megtartása érdekében, ami azonban 1989 telén már nem volt elegendő. A megváltozott külső körülmények (a kommunista rendszerek összeomlása), és a fokozódó belső nyugtalanság közepette – miközben egyre határozottabb formát öltött a rendszeren belüli ellenzék is – már csak idő kérdése volt Ceaușescu bukása. Teichman rávilágít a nemzetközi összefüggésekre is – pl. Silviu Brucan szovjet kapcsolataira,³ az USA szerepére, és még Magyarország is felbukkan a rendszerváltás előkészületeinek taglalása közben.

A máig meglehetősen homályos és sok rejtély övezte 1989-es forradalommal kapcsolatban a szerző – Radu Portocală nyomán⁴ – arról tudósít, hogy a diktátor elleni titkos mozgolódásról tudomása volt a Szovjetuniónak, az USA-nak és más országoknak is. A szovjet katonai hírszerzés – a GRU – már 1987 végétől elkezdte előkészíteni Ceaușescu megbuktatását. A szovjetek 1989 elején állítólag Párizst és Rómát is tájékoztatták, hogy a diktátor sorsa eldőlt, nyár óta pedig számos szovjet ügynök tartózkodott Romániában. Teichman leírja, hogy november és december fordulóján Milea, Stănculescu

³ Brucan már a nyolcvanas évek közepén kérte a KGB és a Kreml segítségét Ceaușescu megbuktatásához. Utoljára 1988-ban járt Moszkvában, ahol Gorbacsov kifejezte egyetértését a diktátor megdöntésével, amennyiben továbbra is megmarad a Román Kommunista Párt vezető szerepe. (144. o.)

⁴ Radu Portocală román származású francia újságíró *Románia. Autopsia unei lovituri de stat. În țara în care a triumfat minciuna.* (Románia. Egy államcsíny boncolása. Az országban, ahol diadalmaskodott a hazugság, Timișoara, 1991.) c. munkája alapján.

és Ghitac tábornokok Magyarországra látogattak, „december közepére pedig már minden készen állt. Az akciót azonban valahogy legitimálni kellett, leginkább egy tömegmegmozdulással. Létrejöttét alaposan előkészítette a nyugati, de a magyar és a jugoszláv média is. Már csak a tűzvészt kilobbantó szikrára volt szükség” (154. o.).

A könyv utolsó fejezete: *Románia Ceaușescu után (az elárult forradalom?)*, már a fordulatot közvetlenül követő időszakkal foglalkozik – vázolja az átmenet első felélének a történetét – az ellenzék egyes csoportjai közti küzdelmet és a Nemzeti Megmentési Fronton belül zajló hatalmi harcokat. Röviden bemutatja az események főbb szereplőit, és ismerteti az 1990-es év első felének ellentmondásos fordulatait, azaz az első „bányászjárásokat”, az első szabad választásokat és az azokat kísérő viharokat, a szinte polgárháborúval fenyegető összecsapásokat, a romániai ellenzéki politikai pártok nehézkes indulását, és említést tesz a kivégzett diktátor családjának sorsáról is.

Könyvében a szerző fegyelmezetten tartja magát Nicolae Ceaușescu életrajzához, igaz, az események néha mintha kissé szervesen kapcsolódnának egymáshoz. Ez talán az életrajz megkívánta szigorúbb időrendiségből is következik, ami miatt Tejchman nem térhetett ki nagyobb terjedelemben az egyes kérdésekre, ez viszont némileg az egyes témák szétszórtságát eredményezte. A szerző ugyanakkor jól érzékelteti a diktátor rendszerének sajátosságait – a keleti típusú személyi kultuszt (amelyet számos, a „conducător” és feleségét dicsőítő jelzővel⁵, sőt, még egy vers idézésével, és a házaspár születésnapi ünnepségeinek említésével is illusztrál), és Ceaușescu megalomániáját, amely „társadalomszervező” tevékenységében, ország- és városrendezési vállalkozásaiban nyilvánult meg a leglátványosabban. Tejchman ír „a modern Románia nagy építésének” (130. o.) néha egészen abszurd elképzeléseiről – ilyen például a lakáshiány megoldása a nyugdíjasok városokból való kiköltöztetésével (127. o.), a nálunk inkább falurombolásként ismert „szisztematizálás” programja, amelynek számos romániai város történelmi központja, és Bukarest egész városrészei estek áldozatul. A romániai válság egyik jelentős okának – a szocialista rendszer általános válsága mellett – épp a diktátor azon igyekezetét tartja, hogy minden problémát (főleg a nyolcvanas évektől) ala-

⁵ Pl.: „A Legszeretettebbek legszeretettebbike”, „A Történelem átformálója”, „A Vezér”, „Az, aki zsenijével szemlélteti a nemzet legnemesebb vonásait – az örök hazaszeretet, a munkakedvet, a nemes önfeláldozást, a tisztánlátást és a széles látókört”, később pedig „Isten” (!), „A Nagy”, „Az Igazságos”, „A Titánok titánja”, „a Látnok”, vagy „a Polivalens zseni”, de olyan történelmi személyekhez is hasonlították, mint Washington, Nagy Sándor, Periklész, Caesar, Napóleon, Nagy Péter. (109–110. o.)

pos előkészületeket és ésszerű megfontolást nélkülöző, bombasztikus projektekkel próbált megoldani (113. o.). Megemlíti Ceaușescu törekvését a lakosság teljes ellenőrzésére és arra, hogy mindenhol jelen legyen – torz „erkölcsi” és hatalmi elvek alapján még az emberek magánéletében is (abortusztilalom, stb.). Mindeközben azonban Tejchman nem feledkezik meg arról sem, hogy a rendszer – az utolsó másfél évtizedet leszámítva – viszonylagos létbiztonságot is nyújtott a lakosság többségének.

Az események ismertetését a szerző néhány fontosabb adattal, gazdasági mutatókkal is alátámasztja, de csak annyira, amennyit még elbír egy életrajz. A történetek megértésének szempontjából ugyanakkor rendkívül hasznos a fontosabb szereplők életpályájának rövid ismertetése.

Amit *magyar* olvasóként kifogásoltam, az a kisebbségi kérdés csupán szórványos említések szintjén történő tárgyalása. Igaz, Tejchman többször is szól a magyar kisebbség helyzetének romlásáról (a Magyar Autonóm Tartomány átszervezésével kapcsolatban az „autonóm” terület teljes felszámolása azonban már kimaradt a szövegből), és utalásszerűen megemlíti a német és a zsidó kisebbség kérdését is, amit „1957-től kivándorlással kezdtek megoldani” (55. o.) – és ami a valóságban a romániai németység és zsidóság fokozatos és szinte teljes eltűnését eredményezte. Pedig ezen keresztül jobban, összefogottabban be lehetett volna mutatni a romániai nemzeti kommunizmust, annak eszmerendszerét, ideológiai előzményeivel és sajátosságaival. A könyvben ugyanakkor számos helyen előkerül a kérdés, akár a „független” külpolitikával, akár Ceaușescu nacionalista, a nemzeti öntudatot erősítő megnyilatkozásaival, akcióival kapcsolatban.

Tejchman munkája olvasmányosan megírt, rövid, hagyományos értelemben vett életrajz. Bár a szűkebb szakmai közönségnek feltehetően nem sok újat mond, valószínűleg teljes mértékben kielégíti a szélesebb olvasói kör igényeit Csehországban, egyúttal pedig jól használható kézikönyvként is szolgálhat.

A 205 oldalas kötetet 122 végjegyzet és hivatkozás teszi teljessé, továbbá egy több mint ötoldalas bibliográfia és névmutató. Illusztrációként néhány fénykép egészíti ki az életrajzot, amelyek mind a korszakra, mind pedig Ceaușescura vonatkoznak – pl. a személyi kultuszt szemléltetik. A szerző – a bibliográfiában és a végjegyzetekben feltüntetett – számos forrásra és szakirodalomra támaszkodik, viszonylag sokat idéz Florin Constantiniu könyvéből (*Istorie sinceră a poporului român* [A román nép őszinte története]), de hivatkozik például (bár néha fenntartásokkal) a diktátor egyik volt kémfőnökére, Pacepára is (Ion Mihai Pacepa: *Red Horizons* [Vörös horizontok]).

KÖNYVISMERTETÉSEK

Tóth Judit: *Státuszjogok*

Budapest: Lucidus Kiadó, 2004.

A cím meghökkenti az embert: mi lehet ebben a könyvben? A státustörvényről, azaz a határon túli magyarok kedvezményeiről szóló szabályokról és azok hányattatásairól már több magyar, sőt idegen nyelvű kötet jelent meg. Minek még erről írni? Ám ha belelapozunk, akkor kiderül: nem erről van szó. Az alkotmányjogászok státuszjogként nevezik a különböző jogállású emberekre vonatkozó jogokat és kötelezettségeket keretbe foglaló szabályok összességét. Vitatkoznak persze arról, hogy előbb van-e egy képzeletbeli keret, amit aztán a jogalkotók megtöltenek tartalommal, avagy a sok-sok rétegben egymásra rakódó jogok és kötelezettségek hirtelen összeállnak, valamiféle belső renddé szerveződnek, s akkor előtűnik egy kész státus. A szerző, a szegedi jogi kar oktatója, igen sok adatot feltárlva az olvasóra bízva, hogy megfejtse ezt a kérdést. Ennek érdekében részletesen áttekinti az állampolgárság tartalmát, a nemzeti és etnikai kisebbségek, a külföldiek, a vándormunkások, a menekültek és a hontalanok helyét a magyar és a nemzetközi, emberi jogi rendszerben. Az utolsó fejezetben a most alakuló jogállásokat is bemutatja: az uniós polgárjogot, a diaszpóra tagjainak nyújtott kedvezményeket, a letelepedett külföldiek és a tolerált (az ország területén megtűrt, szerény támogatásban részesülő) külföldiek sokszor perspektíva nélküli jogi helyzetét.

A kötet kilenc fejezetből áll, és kissé rendhagyó módon, az első mintegy bevezető és összefoglaló. Mintha a szerző nem bízna abban, hogy lesz olyan kitarító olvasó, aki végigragja magát a tucatnyi táblázaton, elmerengve, vajon miért kell állampolgárság például az árverési csarnok vezetéséhez, miféle előjogot ad ez magyar állampolgárként... A „Mi fán terem a státuszjog” címet viselő fejezet tehát bevezeti az érdeklődő olvasót, és egyben összegzi is, mit kell értenünk a fogalom alatt, miként alakult ki, és milyen főbb kategóriákban gondolkodnak a jogászok. Ám a kötet nem csak nekik és főleg nem róluk, hanem az önkényes jogalkotásról és a társadalmi konszenzus hiányáról és a politikusok tévképzeteiről legalább annyira szól.

A második fejezetben a magyar állampolgárság néhány történeti kérdése után igen alapos áttekintést kapunk, hogy mit jelent ma magyar állampolgár-

nak lenni. A szerző több réteget talált e jogállást leírva. Érdeklőség, hogy az állampolgárok kötelezettségeiről, moralitásáról és az állam, a társadalom tagjai iránti lojalitásról is szól, megtalálja az erre utaló nyomokat a mai jogszabályok dzsungelében is. Nem mondhatjuk tehát, hogy kiüresedett volna teljesen az állampolgári státusz e nem-jogias, az állampolgári hűséget megjelenítő oldala.

A harmadik fejezetnél megpihenhet az olvasó. Azt firtatja a szerző, vajon lehet-e népszavazással szabályozni az előző fejezetekben bizonyított módon összetett állampolgári jogállást. Erre a kérdésre több úton keresi a választ. Részen az Alkotmánybíróság és a svájci bíróság népszavazásra vonatkozó ítéletein, részben az Országgyűlés vitáin keresztül. Vajon gondolnak-e arra a honatyák, hogy gyűjtő hangú felszólalásaikat utóbb elemzik, és egy mozaik részeként összerakják belől az állampolgárság mibenlétére vonatkozó, a politikai elitben uralkodó nézeteket?

A negyedik fejezet a nemzeti és etnikai kisebbségek nemzetközileg és irodalmilag kialakult fogalmával, és ahhoz képest a hazai törvény státusz-elemeivel ismerteti meg minket. Röviden utal az 1993-ban a kisebbségekről született törvény esetleges változásaira is, amely további kérdéseket vet fel. Például azt, miért és mennyiben tartható a kisebbségi jogállás és az állampolgári jogállás egymásra épülése, mit jelent az Alkotmányban hivatkozott (politikai) nemzet és a kisebbségek „államalkotó tényező” jellege, az etnikai elem becsempészése a nemzet alkotmányos fogalmába.

A kötet további újdonsága, hogy átfogóan összehasonlíttja a honos – külföldi ellentétpárt, és nagy teret szentel a külföldiek jogállásának, amely az uniós csatlakozás óta pontosan már csak az Unión kívüli világ népességét jelenti. Erre épül rá a vándormunkások sajátos jogait tartalmazó fejezet, amelyhez hasonló átfogó leírás eddig nem született itthon. Ezzel azt sugallja a szerző, hogy a nemzetközi népmozgás nagyobb figyelmet érdemlő, ám a hazai jog számára eddig alig létező kategóriája a vándorló munkaerő. Ehhez képest sokkal nagyobb teret kapott a menekültek jogi helyzete a szabályozásban és a sajtóban, pedig ők csak időlegesen válnak láthatóvá a köznap emberek számára. Hasonlóan láthatatlanok a hontalanok is, akikre egyetlen jellemző szót talál a szerző: Magyarországon jogtalanok, még akkor is, ha nemzetközi egyezményt írtunk alá az ENSZ-ben róluk.

Az utolsó fejezet – kissé összezsúfolva – háromféle jogállási csoportot foglal magába. Közös vonásuk, hogy még nem teljesen látszanak körvonalazni, mert a hazai jogalkotó késlekedik, bizonytalan vagy éppen szűkkeblű e három csoporttal kapcsolatosan. A határon túliak, az uniós polgárok vagy az ideiglenesen megűrt külföldiek feltehetőleg csodálkoznának, hogy egy plat-

formra kerültek, de a szerző célja nem csak a pusztá leírás. Szeretné az olvasót elgondolkodtatni, kritikára készíteni, kissé megfricskázva a honatyákat és a rendészeket. A kötet abban a reményben íródott, hogy beszéljünk őszintén a jogokról, kötelezettségekről, kedvezményeinkről a nemzettársainkkal, az uniós polgárokkal, a kisebbségekkel vagy éppen a velünk élő külföldiekkel.

Győri Szabó Róbert: *Nemzet és kisebbség, autonómia és regionalizmus Európában.*

Budapest: Zsigmond Király Főiskola, 2004.

A 2004 őszen megjelent felsőoktatási tankönyv bevezetője szerint a szovjet blokk összeomlását követő bő évtizedben a nemzeti kisebbségek szempontjából öröndetes események történtek Európában. Hangsúlyosan előtérbe került a kisebbségvédelem ügye, és azon belül a nemzeti, etnikai közösségek fennmaradásának egyik zálogaként, s talán legfontosabb eszközeként az autonómia kérdése. A kisebbségek státusának méltányos rendezése, az autonómia legitim törekvés, amely képes a kisebbségi identitás megőrzéséhez alkalmas politikai keret megteremtésére a belső önrendelkezés alapján.

Ahogy a tankönyv címe is utal rá, a kisebbségi sorssal kapcsolatos szerteágazó kérdések, dilemmák közül a szerző számára az egyik kulcselem, hogy elméleti szinten az autonómia melyik típusának a megvalósulása segítheti leginkább a kisebbségi közösségek fennmaradását, illetőleg a gyakorlatban milyen formájú, tartalmú autonómia létrehozására nyílt adott esetben reális lehetőség és milyen stratégiával érhető el a kitűzött cél.

A kötet három nagyobb részre tagolódik. Az első rész a kisebbségi autonómiával kapcsolatos elméleti, jogi kérdéseket tárgyalja, az elméleti keretet kívánja megadni: a nemzeti és kisebbségi kérdéssel kapcsolatos fogalmak, folyamatok tisztázásán túl (modern nemzet, nemzetté válás, nacionalizmus, kisebbség, nemzetállam, asszimiláció) azt vizsgálva, hogy nemzeti szempontból heterogén társadalmak alkothatnak-e kohézív, működőképes politikai közösséget, s ha igen, melyek a társas együttélés, a konszociációs modell alkotóelemei. Ezzel eljutunk az önrendelkezés, a közösségi jogok, az autonómia fogalmához, illetve annak különböző változataihoz (főként a területi alapú és a személyi elvű modellekhez). Az általános rész továbbá a nemzetközi jog kisebbségvédelmi fejleményeit vizsgálja, különös tekintettel az autonómiára, a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi rendszerétől egészen a je-

lenlegi univerzális (ENSZ) és európai szabályozásokig, dokumentumokig (Európa Tanács, EBESZ, Európai Unió).

A kötet második részében hetes csoportosításban az európai példák olvashatók esettanulmányok formájában:

1. Határ menti nemzeti kisebbségek területi autonómiája (az olaszországi Dél-Tirol, a belgiumi németek autonómiája);

2. Autonómiák Spanyolországban (Katalónia, Baszkföld, Galícia autonóm közösségek);

3. Polietnikus, társnemzeti modellek (a többnyelvűség svájci modellje, a finnországi svédek, az Íland-szigetek autonómiája). A belgiumi föderális modellt a kötet külön fejezetben a többi példához képest részletesebben elemzi.

4. További szigetek autonómiája (autonóm szigetek Dániában: Feröer-szigetek, Grönland, illetve Franciaországban Korzika);

5. A brit devolúció (Skócia, Wales devolúciója, az északír konfliktus és békefolyamat);

6. Területi autonómiák Közép- és Kelet-Európában (Koszovó, Vajdaság regionális autonómiája, Gagauzia);

7. Személyi elvű autonómiák Európában (a lappok autonómiája az északi államokban, az észtországi modell a 20-as években és jelenleg, szlovéniai magyar és olasz közösség).

A tankönyv harmadik része az európai régiók, a regionalizmus témakörét taglalja több fejezetben: a régiók szerepe az európai integrációban és az egyes tagállamokban, a határ menti, határokon átnyúló interregionális együttműködések, az eurorégiók, esettanulmány a tiroli eurorégióról.

A szerző gondolatmenetének másik kulcseleme ugyanis a regionalizmus jelensége. Érvelése abból indul ki, hogy Európa nyugati felén jónéhány sikeres autonómia-modell működik, míg Közép- és Kelet-Európában kevesebb pozitív példát találunk (területi alapút végképp csak elvétve). Győri Szabó Róbert szerint ebben a térségben a kisebbségek védelme a direkt politizálás helyett szélesebb mederbe ágyazottan, közvetett úton valósítható meg: nevezetesen az országok további demokratizálásával és államszerkezetük európaizálásával. A homogén nemzetállamok építésének bővületében élő, s közben az Európai Unió tagságát régóta élvező, azt a közelmúltban megszerző, vagy arra még csak áhító többségi nemzetek még sokáig képtelenek lesznek elfogadni a nemzeti kisebbségeknek a belső önrendelkezés elvén létrejövő speciális státusát, azonban az integráció demokratizálási és regionalizálási elvárásai alól képtelenek (lesznek) kibújni.

A kimondottan nemzeti-etnikai alapú autonómiatörekvések a nemzetállamisághoz ragaszkodó többségi nemzeteknek elfogadhatatlanok. A centralizált or-

szágokban komoly ellenállást kelt a régiókra bontás koncepciója is, de előbb-utóbb valamilyen formában minden integrálódó államnak meg kell barátkoznia ezzel a gondolattal. A kisebbségek Európa regionalizálódásának nyertesei lehetnek.

Autonómia és regionalizmus a szerző véleménye szerint tehát a kisebbségi kérdés két kulcsfogalma az egységesülő Európában. A sokat emlegetett dél-tiroli autonómia létrejötte is szélesebb keretbe ágyazódott, hiszen a folyamat összefügg Olaszország demokratizációjával és a központosított állam legalább részleges lebontásával, régiókra tagolásával. Spanyolországban a katalánok, baszkok, galíciaiak törekvéseinek sikere is szorosan összekapcsolódott az ország demokratizálásával, valamint a centralizált állam emancipált régiókra osztásával.

A régiók térnyerését ráadásul az államhatárok sem korlátozzák. Európa-szerzte terjed a regionális szint együttműködésének határon átvívelő formája, az eurorégió, amely az anyaországokkal határos nemzeti kisebbségeknek is új távlatokat nyitott.

A kötetet függelék zárja, amely az európai államok nemzetiségi összetételét mutatja be táblázatos formában, valamint az etnikai pártok listáját tartalmazza országankénti bontásban.

Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.):
Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában, 2002–2004.
 Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti
 Kisebbségkutató Intézet, 2004.

A magyar nyelvű szakirodalomból hiányzott egy olyan típusú kisebbségi kormányzással kapcsolatos kiadvány, mint amilyen a Gál Kinga szerkesztésében *Minority Governance in Europe* címmel nemrégiben megjelent kiváló kötet angol nyelven. Ezt a hiányt próbálta vélhetően jóval szerényebb eszközökkel és lehetőségek közepette pótolni a *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)* című könyv, amely a X. és egyben zárókötet is a Gondolat Kiadó és az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet gondozásában megjelentetett *Kisebbségek Kelet-Közép Európában* című sorozatnak.

A könyv a magyar kisebbségek politikai részvételének kérdéséhez több szempontból is közelít. A *kisebbségi magyar pártok kormányzati szerepvállalása* című I. fejezetben a három kisebbségi párt vezető politikusai, Markó Béla (RMDSZ), Csáky Pál (MKP), illetve Kasza József (VMSZ) azokról a kihívásokról és sok próbát kiállt tapasztalatokról vallanak, amelyek a szomszédos országok kormányzásában való részvételből adódnak.

A kötet II. fejezete, *A kisebbségi magyar pártok és szervezetek szerepe a szomszédos államok kisebbségpolitikájának alakításában* szintén a politika „csinálói”, azaz a horvátországi, a muravidéki, a kárpátaljai és az ausztriai magyarok képviselőinek a szemszögéből láttatja a kisebbségek politikai részvételét.

Egy újabb fejezetben kapnak helyet azok a szakértői értelmezések, amelyek legkülönbözőbb aspektusokból közelítenek a kisebbségi kormányzással kapcsolatos kérdéskörhöz, legyen az egy tágabb perspektíva, mint amilyen Gál Kinga tanulmánya (*A kisebbségek és a kormánypolitika szerepe Közép-Európában*), a heves nemzetközi- és honi polémiaát kavarázó státustörvény (Tóth Judit tanulmánya), a szlovákiai magyarok integrációjának kérdése (Jarábik Balázs), vagy a vajdasági autonómia problematikája (Korhecz Tamás), hogy csak néhány példát emeljünk ki a szerzők közül, a teljesség igénye nélkül.

Végezetül a IV. rész első fele nemzetközi dokumentumokat tartalmaz (a Lund-i Ajánlások, és a Velencei Bizottság Jelentése), a második fele (Az egyes országokra vonatkozó dokumentumok) a szomszédos országok kisebbségek pártjai és a többségi nemzetek kormányzó pártjai közötti koalíciós szerződések gyűjteményét tartalmazza. Sajnálatos módon ebből a fejezetből kimaradtak azok a kétoldalú megállapodásokról szóló dokumentumok, amelyek a magyarországi kormányzó pártok és a szomszédos országok kormányzó pártjai között jöttek létre, és amelyek kétségtől fontos kihatással vannak nemcsak a jószomszédi viszonyra, hanem a kisebbségek politikai részvételének sikerességére vagy éppen kudarcára, s így ezen keresztül egész sorsuk alakulására.

A *Megjegyzés a dokumentum című fejezethez* rövid összeállítás segédeszközzül szolgálhat valamennyi időközben aktualitását veszített adatnak a felfrissítéséhez, a különböző megváltozott vagy módosított törvények útvesztőiben való eligazodáshoz.

Remélhetőleg fontos hozadéka lesz a kötetnek, hogy rávilágít arra a tényre, mely szerint még a kisebbség és többség viszonylatában is elsősorban a politikai kultúra függvénye az, hogy a politizálás mennyire bölcs, nívós és kiegyensúlyozott a felek között. Az a fajta kisebbségi politizálás pedig, amelyről a kötetünkben szereplő kisebbségi pártok tanúbizonyságot tettek, számos szempontból tekinthető példaértékűnek.

Ábrahám Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása a 19. század második felében*. Csíkszereda: Pro-Print Kiadó, 2004.

A monográfia az erdélyi román elit és a polgárosuló parasztság körében a 19. század második felében megindult polgárosodás összetevőit, az életmód és az értékrend változását kívánja fölterképezni: egyrészt, a románság társadalomszerkezete mennyiben differenciálódott a kapitalizmus kihívásainak következtében, másrészt, mely régiókban alakultak ki a folyamat legkedvezőbb feltételei. Ezen túlmenően vázlatos képet kíván adni az alakuló román középosztály gazdasági és kulturális tevékenységéről, mellyel egyrészt önnön pozícióinak erősítését, másrészt saját társadalmi bázisának szélesítését szolgálta, végső soron pedig egy etnikai alapú önálló román „nemzetgazdaság” megteremtését célozta. A mű fő forrása három korabeli újság: a Iosif Vulcan szerkesztette *Familia*, mely 1865 és 1906 között jelent meg, és a román polgárosodás szócsövének tekinthető – társasági hetilapként nagymértékben formálta a középosztály életmódját, ízlésvilágát, s egyben közölt minden fontosabb hírt a román iskolákról, az ösztöndíjakról, egyesületekről, kiemelkedő személyiségekről, társadalmi eseményekről. Mellette a szerző egy helyi lapot választott, a Szászvároson 1895–99 között megjelent *Revista Orăștiei* című hetilapot, melyben szintén sok elméleti társadalompolitikai, „nemzetgazdasági” és kulturális cikk jelent meg, s beszámolt a város és a tágabb környék, Hunyad megye minden jelentősebb eseményéről. A harmadik fölhasznált periodikum a román bankszövetség havi folyóirata, az 1899-ben indult *Revista Economică* (annak első évfolyama), mely szintén az egész románságot érintő gazdasági kérdéseket is tárgyalt. A sajtó mellett a szerző beépítette néhány gazdálkodási népkönyv, higiéniai broszúra, egy útikönyv, egy illemtankönyv és egy leányoknak szánt erkölcsi útmutató gondolatait is, a nagyszebeni nőegylet egyik évi jelentését, a kolozsvári és a Hunyad megyei nőegylet almanachját, illetve az utóbbi elnökösszonya, Elena Pop Hosu Longin emlékiratait. Területileg a dolgozat a volt Királyföld fejlődését vizsgálja részletesebben Szeben megyei falumonográfiák alapján, mivel főként itt alakultak ki a szélesebb körű – paraszti – polgárosodás feltételei. A szerző az eredményeket esetenként megpróbálja összevetni a romániai viszonyokkal. A kortársak érzékelték, hogy a nemzet Kárpátokon inneni és túli fele más úton fejlődik, s ez az 1918-as egyesülés után számos politikai, kulturális probléma forrásává vált.

A könyv elsőként megkísérli fölvezetni a román középréteg kialakulásának esélyeit és folyamatát, az intelligencia ebben játszott szerepét, az önálló

„nemzetgazdaság” és művelődés megteremtésére irányuló erőfeszítéseit. Ezt követik azok a szűkebb fejezetek, melyek általában a román társadalom állapotát vizsgálják (földművelés, háziipar, kézműipar, kereskedelem, bankok), a társadalmi rétegződés és kohézió kérdéseit, az urbanizáció haladását és a falvak modernizációját. A második nagy tematikai egység az egyén mindennapjainak világa (lakásviszonyok, táplálkozás, higiénia, öltözködés, sport), a harmadik nagy fejezet pedig a családi életre összpontosít (házasodás, munkamegosztás, gyermeknevelés, női szerepek). Az utolsó főfejezet a nemzeti közszellem összetevőit próbálja föltérképezni (a nemzeti jellem kérdései, az egyházak, az iskolák – különösen a leányiskolák – szerepe, továbbá az ön- és népművelés jelentősége – népkönyvek, könyvtárak, az ismeretterjesztő előadások, szavalóestek). A dolgozat ezután az egyesületi életet tekinti át (közművelődési egyletek, olvasóköri körök, kórusok, műkedvelő szintársulatok), végül számba veszi a nemzet kulturális örökségét (népviselet, anyanyelv, népköltészet, sajtó, irodalom, színház, zene- illetve táncművészet, honismeret, nemzeti múzeum, nemzeti kiállítások).

A monográfia erénye, hogy a viszonylag szűk forrásbázison képes széles és érzékletes körképet adni a vizsgált társadalmi rétegekről illetve jelenségekről, s mivel szerkezete áttekinthető, és a szövegekből bőven idéz, egyfajta társadalomtörténeti szöveggyűjteményként is használható. Annál is inkább, mert az egykori ország nem magyar népei a magyarországi kutatást ezidáig inkább csak politikai dimenziójukban, mint a „nemzetiségi kérdés” elszemvedő vagy cselekvő szereplői érdekelték, ilyen jellegű forráskiadvány jó néhány született. Ez a könyv viszont a mindennapi témák, a „kis történetek” vizsgálatára ösztönözhet, így előítéletektől és politikumtól mentesen hozzájárulhat egymás mélyebb megismeréséhez is.

FELHÍVÁS A REGIO LEENDŐ SZERZŐIHEZ

A kéziratokat megőrizzük és kérésre visszaküldjük. A kéziratokat elektronikus formában (*.doc, *.rtf dokumentumként) várjuk a szerkesztőség e-mail címére (zs.domok@tla.hu). A kéziratok terjedelme nem haladhatja meg a 40 ezer leütést, a recenzióké, könyvismertetéseké a 15 ezer leütést. A szövegben nem használunk kövér/félkövér és aláhúzott kiemeléseket – a kiemelendő szövegrészeket dőlt betűkkel kérjük jelölni. A hivatkozásokat folyamatos lábjegyzetekben helyezzük el, szöveg végi bibliográfiát, tájékoztató irodalmat rendszerint nem közlünk.

ÚTMUTATÓ A HIVATKOZÁSOKHOZ

1. *A szerzők, szerkesztők neve*

A hivatkozás a szerző vagy szerkesztő nevével indul. Ha többen írták, szerkesztették a művet, nevük közé hosszú kötőjel (–) kerül. Külföldi szerző esetén a családnév kerül előre, majd vessző után áll a keresztnév. (Magyar szerzők nevénél is ezt a sorrendet használjuk, ha a szöveg idegen nyelven jelent meg.) Többszerzős tanulmánykötet esetében a szerkesztő(k) nevét (melyet a már említett sorrendben adunk meg) az (ed.), (eds.), (Hg.), (Hrsg.) illetve magyar cím esetén (szerk.) kifejezés, végül kettőspont követi, a cím bevezetéseként. Ha a cikket a szerző saját tanulmánykötetéből idézzük, a név ismétlését kerüljük, de utalunk rá az „Ugyanő” szóval. Ezt használjuk akkor is, ha ugyanattól a szerzőtől egynél több művet hivatkozunk egymás után. Több mű egy lábjegyzetben történő felsorolásakor az oldalszámot követő pont után pontosvesszőt használunk. Minden lábjegyzet ponttal végződik.

2. *A hivatkozott szöveg címe*

Ha önálló kötetről van szó, ennek a címét dőlt betűvel szedjük. Ha a hivatkozott cikk tanulmánykötetben vagy folyóiratban jelent meg, ez utóbbiak lesznek dőltbetűsek, míg a cikk címét nem kurziváljuk. Ha a tanulmánykötetből valamely cikkre hivatkozunk, akkor In:-t használunk.

Folyóíratcikknek esetén nem használunk „In”-t. A folyóírat dőlt betűvel szedett címét vessző, majd a megjelenés éve, a lapszám követi, végül az oldalszám.

A címről fent mondottak természetesen az alcímre is vonatkoznak. (Ezt pont választja el a főcímtől, hacsak a kötet kimondottan nem jelöli másként.) Ha a címet kérdőjel, felkiáltójel stb. zárja, pontra természetesen már nincs szükség.

3. A szöveg kiadási helye, terjedelme

A köteteknél először a kiadót, majd kettőspont után a kiadás helyét adjuk meg. A város nevét, vessző után, követi a kiadás éve, és pont után a hivatkozott oldal vagy oldalak. Az oldalszámok (és általában a számok) között hosszú kötőjelet használunk. Az oldalszámok csak önmagukban állnak, p., pp. vagy o. rövidítésekre nincs szükség, de a pontra az utolsó szám után igen. Minden címet pont zár le. Amikor több hivatkozás kerül egymás után ugyanabba a lábjegyzetbe, pont és pontosvessző választja el őket.

Minden város nevét olyan alakban közöljük, ahogy a hivatkozott szöveg nyelvéből adódik. Így például szerb nyelvű szöveg esetén Beograd-ot írunk, nem Belgrádot; ha Kolozsváron megjelent magyar szöveget hivatkozunk, természetesen Kolozsvárt írunk, de ha román, akkor Clujt, Cluj–Napocát. De kétnyelvű kiadás esetén már mindkét változat szerepelhet.

Budapest nevét nem rövidítjük Bp-vel. Magyarországi kiadványoknál a „Kiadó” szó elhagyható. (Tehát elegendő: Osiris, Balassi, Európa stb.) A kiadóként gyakran előforduló „University Press” UP-ként rövidítendő. Használható még is a kiadó (Verlag stb.) szó, ha nélkül nem lenne értelme a kiadó nevének.

Kérjük, hogy a hivatkozott szöveg terjedelmét – akár kötetből, akár folyóíratból való – Szerzőink pontosan jelöljék meg az oldalszámok által. Lehetőség van arra is, hogy a szöveg teljes terjedelme mellett az ebből hivatkozott részt egyaránt feltüntessék. Pl.:

Walter, François: A város meghatározásának problémái a 19. századi Európában. *Korall*, 11–12. (2003. május) 183–198, itt: 188–194.

4. Ismételt hivatkozás

Az egyszer már említett műre való ismételt hivatkozás a szerző vezetéknév és a kötet-, illetve tanulmány rövidített címének (de nem a bibliográfiai adatoknak) megismétlésével, majd vessző után az i. m. kifejezés által történik.

Néhány példa a fentiekre

Önálló kötet:

Burckhardt, Jacob: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*. Deutscher Taschenbuch Verlag: München, 1978.; Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris: Budapest, 2000.

Ha olyan kötetre hivatkozunk, amelyet nem az eredeti nyelven, hanem fordításban olvastunk, lehetőség szerint adjuk meg zárójelben az eredetit. Ez a magyar fordításokra természetesen nem vonatkozik. Pl.: Thom, Françoise: *Limba de lemn*. Humanitas: București, 1993. (Eredetiben: *La langue de bois*. Juilliard: Paris, 1987.)

A 20–21. század során újrakiadott, újrányomott, lefordított, klasszikusnak számító művek esetében lehetőség szerint tüntessük fel az első megjelenés bibliográfiai adatait, de legalább a címet és az évet. Pl.: Lukács, G.: *Lenin: A Study in the Unity of his Thought*. New Left Books: London, 1970. 2–3. – Lukács György *Lenin. Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken* című művének (Bécs, 1924) újabb kiadása (Luchterhand: Neuwied – Berlin, 1967.) alapján készült angol fordítás.

Tanulmánykötetben megjelent cikk:

Sparks, Colin: Media theory after the fall of European communism. Why the old models from East and West won't do any more. In: Curran, James – Park, Myung-Jin (eds.): *De-Westernizing Media Studies*. Routledge: New York – London, 2000. 35–49.; Örkény Antal: A magyar nemzettudat változása az elmúlt évtizedben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2004. 7–27.; Szegedy-Maszák, Mihály: *Framing Texts as the Representation of National Character: From Enlightenment Universalism to Romantic Nationalism*. In: Ugyanő (ed.): *National heritage – National Canon*. Collegium Budapest: Budapest, 2001. 107–120.

Sorozatszám, ha van, a cím és alcím után, nem dőlt betűvel, zárójelben szerepel. Pl.: Őri Péter: *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783*. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeség tudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései, 75.) KSH Népeség tudományi Kutatóintézet: Budapest, 2003.

Folyóiratcikk:

Mivel a folyóiratok a legkülönbözőbb számozási módszereket használják, célszerű ezekhez oly módon idomulni, hogy a lapszám az adott folyóirat

számozási logikáján belül, egyértelműen visszakereshető legyen. A *Regio* nem kívánja a visszakereshetőséget azáltal nehezíteni, hogy minden folyóirat-hivatkozásra egyetlen stílust erőltet, de bizonyos típusokat az alábbi példák szerint mégis meghatározni igyekeznek. Olyan folyóiratban, ahol az éven belüli számozással adják meg a lapszámot, kötetszám, folyamatos számozás nélkül (ilyen pl. maga a *Regio* is). Pl.: Bottoni, Stefano: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása (1952.) *Regio*, 2003. 3. 89–126.

Az év és a kötet, azon belül a szám megadásával megadott folyóiratcikk:

Boyle, M.: Building a communicative democracy: the birth and death of citizen politics in East-Germany. *Media, Culture and Society*, 1994, 16 (2). 183–215.

Kötetszámmal, folyamatos számozással és dátummal megadott folyóiratszám:

Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1998). *Replika*, 41–42. (2000. november) 165–194.; Virág Gábor: A kultúra anyagi alapja és lehetőségei a kishegyesi kommunában. *Új Symposion*, 66 (1970. október 23.)

Csak dátummal (pl. év, évszak) való hivatkozás:

Said, Edward W.: Invention, Memory and Place. *Critical Inquiry*, Winter 2000. 175–192.; Magyarics Tamás: Nagy Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. II. rész. *Pro Minoritate*, 2002, ősz. 61–96.

Napilap, illetve a megjelenés napja szerint azonosítható folyóirat esetében:

Tolnai Ottó: Győztünk! *Napló*, 1990. december 12. 10.

SZÁMUNK SZERZŐI

GULYÁS LÁSZLÓ, történész, regionalista,
Szegedi Tudományegyetem

GYÖRGY BÉLA, történész,
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

HALÁSZ IVÁN, jogász,
MTA Jogtudományi Intézete

KOVÁCS ÉVA, szociológus,
Teleki László Intézet, Közép-Európa Tanulmányok Központja

KOVAI MELINDA, szociológus, PhD hallgató,
PTE BTK

KRIZA BORBÁLA, szociológus, politológus, PhD hallgató,
ELTE – IEP de Paris

MAJTÉNYI BALÁZS, jogász,
MTA Jogtudományi Intézete

TÓTH ISTVÁN, történész, múzeológus,
Móra Ferenc Múzeum

TÓTH JUDIT, jogász,
Szegedi Tudományegyetem

ZAHORÁN CSABA, történész,
Teleki László Intézet, Közép-Európa Tanulmányok Központja

Pro Minoritate

2004/ŐSZ-TÉL

DUNA-VÖLGYI TÖRTÉNETEK

Bécsi Zoltán: IV. Károly dunai konföderációs terve, a Vatikán és Nagy-Britannia

Bakodi Csilla: Verseny a francia közönség rokonszenvéért. A franciaországi román propaganda, 1942–1944

Filep Tamás Gusztáv: A humanista voksa II. rész

LELET

Teleki Pál ismeretlen memoranduma az erdélyi kérdésről, 1940

MAGYAR HELYZETKÉP

Papp Richárd: „... hogy visszatér még a fény” – Nemzettudat és rituális gyakorlat a délvideki magyarság körében a 2004. évi március 15.-hez kapcsolódó nemzeti ünnepek tükrében

Simon Boglárka – Péter László: „Ha már egyszer csángó vagy, meg kell tanulj boldogulni.”

Egy moldvai falu lakóinak identitásépítési stratégiái

Csata Zsombor – Kiss Dénes – Kiss Tamás: Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszerről

MESSZE, KELETEN

David Cashaback: Kockázatos stratégiák? A putyini reformok és a másság elfogadása Oroszországban

Bruno Coppieters: A grúz–abház konfliktus

Natsuko Oka: „Háromszög-kapcsolat” Kazahsztánban: összehasonlító elemzés az oroszokról, ujkurokról és koreaiakról (Demény Gyöngyvér)

Ewa Gdulewicz – Ewa Popławska: Nemzeti és etnikai kisebbségek Lengyelországban
A definíció jogi problémái

SZEMLE

Makkai Béla: A horvátok történelmi magyarságképe (Sokcssevis Dénes könyvéről)

Novák Attila: Asszimiláció? Disszimiláció? Honnan hová? (Kovács Éva könyvéről)

Viczián Zsófia: Zord idők (Kovács Kiss Gyöngy szerkesztette kötetéről)

Vizi Balázs: Több EU, kevesebb háború? (Bruno Coppieters szerkesztette kötetéről)

MAGYAR KISEBBSÉG

2004. 4. SZÁM

TARTALOM

VITAINDÍTÓ

Niculescu Tőni: Románia Eu-csatlakozása

FÓRUM

Gabriel Andreescu: Szkepticizmus és optimizmus vetélkedése Románia integrációja kapcsán

Benkő Levente: Önkép és tükörkép – Románia az EU kapujában?

Corneliu Bjola: A közösségi habitus és az európai integráció

Csutak István: Csöndes optimizmussal – Románia EU-csatlakozásáról

Demkó Attila: Románia kül-, biztonság- és szomszédságpolitikája és az Európai Unió csatlakozás

Gordos Árpád István: Az Európai Unió további kibővítése a 2004. májusi 1-i csatlakozás hatásainak fényében

Jakab Attila – Törzsök Erika: A NATO után az EU-ba – Románia euro-atlanti integrációja

Ódor Bálint: Az Európai Unió jövője, avagy milyen Unióhoz csatlakozik Románia?

DOKUMENTUMOK

Szerződés az európai alkotmány létrehozásáról (részlet)

Csatlakozási kritériumok

Az uniós befizetők és nettó felvevők sorrendje

Románia pénzügyi csomagja

Nona Chilian – Victor Platon: Az Európai Unió régiófejlesztési politikája. Célkitűzések és eszközök

Következtetés

Az Európai Bizottság 2004. éves jelentése – Románia előrehaladása a csatlakozási folyamatban (részlet)

A csatlakozási tárgyalások helyzete

ARCHÍVUM

Ligeti Ernő: Páneurópa és a kisebbségi kérdés

Stefano Bottoni: A hontalan forradalmár – Reflexiók Szoboszlai Aladár ügyére

Szoboszlai Aladár: Confederatio

KITEKINTŐ

Joseph Marko: Egyenlőség és különbözőség: Az etnikai csoportok közötti viszonyok politikai és jogi aspektusai

MŰHELY

Bakk Miklós: Politikai vízió és szakmai érvelés – Válaszok az autonómia-vitában megfogalmazott kritikára

Berényi Dénes – Egyed Albert – Kulcsár Szabó Enikő: A magyar tudományos utánpótlás a Kárpát-medence kisebbségi régióiban

Herédi Zsolt: Balkán alulnézetből

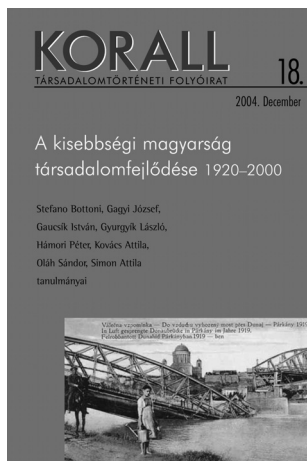
Kéri Nagy Zsolt: A magyar nemzetpolitika szerepe a térség stabilitása tükrében

Makkai Béla: Egy kisebbségi hetilap – a București Híradó (1876–1882)

Véress Emőd: A kormányzat ellenőrzése és a kormányzati hatalom korlátozása Magyarországon és Romániában (1. rész)

KORALL

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

A KISEBBSÉGI MAGYARSÁG TÁRSADALOMFEJLŐDÉSE 1920–2000

Kovács Attila: Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között

Simon Attila: Telepítések Dél-Szlovákiában a két világháború között

Gaucsik István: A csehszlovákiai magyarság gazdasági szervezetei (1918–1938). Gazdasági egyesületek, szövetkezetek, ipartársulatok

Hámori Péter: Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben (1938–1944)

Oláh Sándor: Gyakorlati gondolkozásmód és megmerevedett etatizmus (1940–1944)

Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma.

A Földes László-ügy

Gagyi József: Hatalom, szakértelem, átalakulás. A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában

Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között

KÖNYVEK

Nacionalizmus nélküli nemzetektől a „nemzetek nélküli nacionalizmusig”.

Kántor Zoltán (szerk.) Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)

– *Lajtai L. László*

Szabó M. Attila: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára I–II – *Vögel Sándor*

Mihez kezdjünk a történetekkel? Keszeg Vilmos: Homo Narrans – *Kiss Tamás*

Horváth Gyula (szerk.): Székelyföld – *Novotny Gábor*

Deáky Zita: A hivatalos és a hagyományos

gyógyítás a magyar történeti forrásokban – *Krász Lilla*

Óri Péter: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

Lélekösszeírások Pest megyében. 1774–1783. – *Sohajda Ferenc*

Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia (szerk.):

Munkástörténet – munkásantropológia – *Kiss László*

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 34. SZÁM

VÁGY ÉS VALÓSÁG

Hámori Péter: Korszerű és népi? Korszerű vagy népi? Viták a magyar falu építészetéről a huszadik század első felében

Bódy Zsombor: Kislakás, társasház, családi ház. Lakásépítkezés és az otthon ideáljának változása Budapesten az I. világháború körül

NAGY PÉNZ – KIS FOCI

Szegedi Péter: Az utánpótlás-nevelés a magyar labdarúgás struktúrájában

András Krisztina: Üzleti alapon működik-e napjainkban a magyar hivatásos labdarúgás?

TÖRZSANYAG

Anne O. Krueger: A járadékvadász társadalom politikai gazdaságtana

William C. Mitchell – Michael C. Munger: Az érdekcsoportok közgazdasági modellje

SZÁZADVÉG-SZÖVEGELOŐ

„Élni a talentumokkal.” Bódy Zsombor és Cieger András beszélgetése Benda Gyulával

Századvég Kiadó, 1037 Budapest, Nagybatonyi u. 8–10.
www.szazadveg.hu

OSAMU IEDA
Regional Identities and Meso-mega Area
Dynamics in Slavic Eurasia:
Focused on Eastern Europe

ÉVA KOVÁCS
Daring Theses on Identity

ENIKŐ HORVÁTH
All Things European: Citizenship and Identity in Search of Meaning

ALPÁR LOSONCZ
The Paradoxes of a Regional Construction

BALÁZS MAJTÉNYI
Where Are They Headed?
The Situation of the Roma Minority in Hungarian and International Law

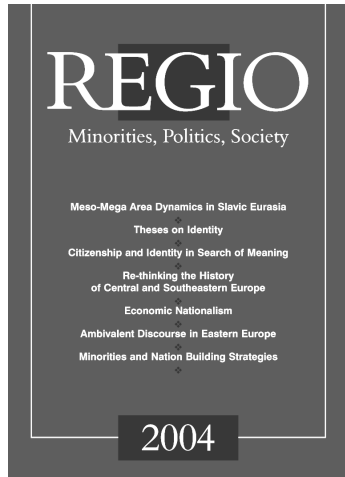
PETER VAN DER PARRE
Minorities and Nation Building Strategies: Central European Lessons
for the Netherlands

CONSTANTIN IORDACHI
“Entangled Histories:” Re-thinking the History of Central
and Southeastern Europe from a Relational Perspective

JÓZSEF D. LÓRINCZ
Ambivalent Discourse in Eastern Europe

ATTILA HUNYADI
Economic Nationalism in Transylvania

GÁBOR LAGZI
The Ukrainian Radical National Movement in Inter-War Poland –
the Case of Organization of Ukrainian Nationalists (OUN)

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN

Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely

Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon a szerkesztőségben fizethető elő a folyóirat.
Magyarországról külföldre megrendelhető a Kultúra Külkereskedelmi
Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49. Lapexport.

ÁRA: 760 Ft

Előfizetési díj egy évre: 3040 Ft
(Az árak a postaköltséggel együtt értendők.).

Megjelenik: évente négyszer

ISSN 0865-557X

MEGRENDELEM
a REGIO – Kisebbség, Politika, Társadalom –
című negyedévenként megjelenő folyóirat

..... számait ..... példányban

Előfizetési díj: 760 Ft/db
vagy 3040 Ft/egy évre, postaköltséggel együtt.

Valamint kérem a prémiumkínálat keretében a ..... számokat
hozzácsatolni. Az előfizetési díjat átutalással, csekken, utánvétellel egyenlí-
tem ki. (A választott mód aláhúzendő).

Név .....

Pontos cím .....

.....

Dátum ..... Aláírás .....

Információ: Teleki László Intézet, tel.: 391-5726, fax: 391-5759,
e-mail: zs.domok@tla.hu

SZERKESZTŐSÉG

Erdősi Péter
Fedinec Csilla
Kántor Zoltán
Kovács Éva
Papp Z. Attila

LAPUNK TÁMOGATÓI

Illyés Alapítvány,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma –
Nemzeti Kulturális Alapprogram

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ

1125 Budapest, Szilágyi Erzsébet fasor 22/c
Tel.: 391-5726 E-mail: regio@tla.hu

Szerkesztőségi titkár: Dömők Zsuzsa – Kiadja a TLA –
Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok
Központja – Felelős Kiadó: a Teleki László Intézet főigaz-
gatója – Tördelés és a sokszorosítás: Kalonda Bt.

ISSN 0865-557X

A REGIO c. folyóiratot
az alábbi könyvesboltokban lehet megvásárolni

Budapesti Teleki Téka

1088 Budapest, Baross u. 1.

Írók Boltja

1067 Budapest, Andrássy út 45.

Pont Könyvkereskedés

1051 Budapest, Nádor u. 8.

Kis Magiszter Könyvesbolt

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Osiris Könyvesház

1053 Budapest, Véres Pálné u. 4–6.

Atlantisz Könyvsziget

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Balassi Könyvesbolt

1023 Budapest, Margit u. 1.

Kódex Könyváruház

1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Sík Sándor Könyvesbolt

6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt

3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt

7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés

9400 Sopron, Mátyás kir. u. 34/f.

Könyvesház

9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés

4032 Debrecen, Egyetem tér 1.